Namazların Birleştirilmesi

M. HAYRİ KIRBAŞOĞLU

Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi   Musa Bağcı

ilâhiyât

2. Baskı

Namazların Birleştirilmesi

Elinizdeki kitap, herhangi bir mezhebin, tarih boyunca oluşmuş olan görüşlerini nihai hüküm gibi algılayıp onların değişmezliğini kabul etmenin son derece hatalı bir tutum olduğunu göstermektedir. Ancak, bu hükümlerin değişmez olduğu açıkça söylenmemesine rağmen, fiiliyatta ise durum bundan ibarettir.
Hanefi mezhebinin ilk imamları olan, Ebû Hanîfe ve ashabı, namazların cem'i ile ilgili hadisleri, kendilerince haklı gördükleri çeşitli gerekçe ve tevillerle uygulama mevkiine koymamışlar; cem'i, sadece, Arafat ve Muzdelife'ye hasretmişlerdir.
Ne yazık ki, daha sonra gelen bütün Hanefi uleması, bu görüşü sadece tekrarlamakla yetinmiş, ilk imamların gerekçe ve tevillerini sorgulama cihetine gidememişlerdir.
İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin fıkıh anlayışına bağlılık; onun görüşlerini tekrarlamakla değil, bilakis onun metodunu, yöntemini, hepsinden önemlisi Allah ve Rasulü dışında herkesin görüşlerinin sorgulanabileceğini açıkça ilan eden, onun eleştirel zihniyetini ve düşünce dinamizmini benimsemekle olabilir.
Elinizdeki kitap işte bu konuda bizleri, zihniyet değişikliğine davet ederek dinamik ve eleştirel bir hadis-fıkıh anlayışına çağırmaktadır.

ISBN 975-6666-13-7
9 789756 666135

ilâhiyât

ilâhiyât

3[2]

M. HAYRİ KIRBAŞOĞLU

NAMAZLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ

EK

MUSA BAĞCI

SARIK ve ÇORAP ÜZERİNE MESH PROBLEMİ

MEHMET HAYRİ KIRBAŞOĞLU; 1954 yılında Manisa'da doğdu. Yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. Aynı fakültede asistan olarak Hadis dalında doktorasını yaptı (1983). İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi'nde (Riyad) iki yıl öğretim üyeliği yaptı (1985-1987). Yurda döndüğünde doçent oldu (1987). DİB'da başkanlık danışmanı olarak bir yıl görev yaptı (1988-1989). Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Bir süre *İslâmî Araştırmalar* dergisi'nin editör yardımcılığını da sürdürmüş olup, şu anda *islâmiyât* dergisi yayın kurulu üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Arapça ve İngilizce bilmektedir. Kırbaşoğlu'nun makale, eleştiri, edisyon kritik, tercüme ve sadeleştirme türünde yayımlanmış birçok çalışması bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: İbn Kuteybe'den *Hadis Müdafaası* (Kayıhan); Muhammed Avvâme'den *İmamların Fıkhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü* (Kayıhan); Fazlur Rahman'dan *İslâm ve Çağdaşlık*, Alparslan Açıkgenç ile birlikte (Ankara Okulu); *İslâm Düşüncesinde Sünnet-Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara Okulu); *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara Okulu); *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*-Seçki (kitâbiyât); es-Suyûtî'nin *Kitâbu'l-Bâhir fî Hukmi'n-Nebiyyi bi'l-Bâtıni ve'z-Zâhir* adlı eserinin edisyon kritikli neşri, (Dâru's-Selâm); İbn Kudâme'nin *Kitâbu'l-Burhân fî Beyani Hakikati'l-Kur'ân* adlı eserinin edisyon kiritiği de Riyad'da basılmaktadır.

ilâhiyât

Araştırma-İnceleme 3[2]

M. Hayri Kırbaşoğlu

Namazların Birleştirilmesi

ISBN 975-6666-13-7

1. Baskı: Kasım 1997 (Araştırma Yayınları)
2. Baskı: Nisan 2002
3. Baskı: Ekim 2004

Son Okuma: M. Hayri Kırbaşoğlu
Dizin: Habib Köse
Dizgi: islâmiyât
Sayfa Düzeni: islâmiyât
Kapak: kitâbiyât
Baskı: Özkan Matbaacılık 0 (312) 395 48 91

ilâhiyât

Dr. Mediha Eldem Sokak 41/12 06420 Kızılay ANKARA
tel: 0 (312) 433 24 65 tel/faks: 0 (312) 433 66 68
e-posta: islamiyat@hotmail.com

NAMAZLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ

M. HAYRİ KIRBAŞOĞLU

EK

MUSA BAĞCI

SARIK ve ÇORAP ÜZERİNE MESH PROBLEMİ

ANKARA 2004

İslâmî düşüncemin şekillenmesinde büyük emeği olan,
ilk hocam, değerli insan "Bayındırlı Hafız" Hasan Basri Okan'a
–Allah uzun ömürler versin–
ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

Abdurrazzak	: el-Musannef
el-Adevî	: Hâşiyetun li-Ali el-Adevî alâ Şerhi'l-Haraşî
Ebû Avâne	: el-Musned
el-Aynî	: Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buharî
el-Beyhakî	: Kitâbu's-Suneni'l-Kebîr
el-Buharî	: el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu'l-Buharî)
ed-Darimî	: es-Sunen
Ebû Dâvud	: es-Sunen
ed-Dârakutnî	: es-Sunen
el-Furû'	: el-Furû' mine'l-Kâfî
el-Hâkim	: el-Mustedrek ala's-Sahîhayn
Hanbel	: el-Musned li-Ahmed b. Hanbel
el-Haraşî	: Şerhu Ebî Abdillah el-Haraşî ala'l-Muhtasar li'l-İmâm Ebî'z-Ziyâ Halil b. İshak el-Cenedî
el-Heysemî	: Mecmeu'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid
İbn Hıbbân	: el-Musnedu's-Sahîh (Sahîhu ibn Hıbbân)
el-Humeydî	: el-Musned li'l-Humeydî
İbn Huzeyme	: es-Sahîh li-İbn Huzeyme
İrşâd	: İrşâdu's-Sârî Şerhu Sahîhi'l-Buharî
el-İstibsâr	: el-İstibsâr fimâ uhtulife mine'l-Ahbâr
el-Kirmânî	: Şerhu Sahîhu'l-Buharî li'l-Kirmânî
İbn Mâce	: es-Sunen
Ma'rife	: Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs
el-Metâlib	: el-Metâlibu'l-Aliye bi-Zevâidi'l-Musnedi's-Semâniye
	el-Mudevvene: el-Mudevvenetu'l-Kubrâ li'l-İmâm Mâlik b. Enes
Muslim	: el-Câmiu's-Sahîh
en-Nevevî	: Şerhu Sahîhi Muslim
en-Nesâî	: es-Sunen
en-Nuket	: en-Nuketu't-Tarife fi't-Tahaddus an Rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe
eş-Şebrâmellisî	: Hâşiyetu Ebi'z-Ziyâ Nuriddîn Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî
İbn Ebî Şeybe	: el-Musannef
et-Tahavî	: Şerhu Maâni'l-Asâr
et-Tayâlisî	: Minhatu'l-Ma'bûd fi Tertîbi Musnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvud (Musnedu't-Tayâlisî)
et-Telvîh	: et-Telvîh fi Keşfi Hakâyıkı't-Tenkîh
Tenvîr	: Tenvîru'l-Havâlik Şerhun alâ Muvattai Mâlik
ez-Zurkânî	: Şerhu'l-Muvatta
Mecmû'	: Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye

SUNUŞ

Sizlere sunulan bu eser, aslında doktora semineri olarak yapılmış bir çalışmadır. Namazların birleştirilerek kılınabileceğini ilk olarak 1970'li yıllarda fakültemizde talebe iken, bir vaiz efendinin vaazında duymuştum. O zamanlar –memleketim olan– Manisa'da vaizlik yapan değerli insan Ömer Temizel bir vaazında, bilhassa yolculuk esnasında Şâfiî mezhebini taklid ederek bizim de öğle ile ikindiyi yine aynı şekilde akşam ile yatsıyı cemederek birarada kılabileceğimizi söylemişti. Sık sık Ankara ile Manisa arasında seyahat eden ve namaz konusunda zaman zaman bazı sıkıntılarla karşılaşan bir talebe olarak o zaman bu konu benim epey ilgimi çekmişti. Tabii muhterem Ömer Temizel hocaefendi bu vaazı üzerine bizim katı muhafazakar kesimlerce –herhalde başka bir mezhebin taklid edilmesini önerdiği için olsa gerek– "Vahhabî" olmakla damgalanmaya çalışıldı, ama ben de dahil onu sevenler bu haksız ve çirkin ithama karşı çıkmakta tereddüt etmedik.

Velhasıl talebelik yıllarında zihnimi işgal eden bu konuyu, daha sonra Allah nasip edip de doktora yapmaya başlayınca, bir doktora semineri olarak incelemeyi arzu ettim ve sonuçta, bu çalışma ortaya çıktı. Daha sonra bu çalışmada vardığım sonuçları, 1982 yılında İstanbul'da yapılan II. İslâm İlimleri Kongresi'nde bir tebliğ olarak sundum ve Prof.Dr. Ziya Kavakçı ve Prof.Dr. Hayreddin Karaman başta olmak üzere, bilhassa fıkıhçı hocalarımız tarafından takdirle karşılandım. Bu surette varılan sonuçları bir anlamda test etmiş de oldum. Ancak bununla da yetinmeyerek Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyelerinin de görüşlerini almak istedim. O zaman kurul bugünkü statü ve yapıda olmayıp birkaç üyeden ibaretti ve ben sanıyorum şimdi de bu kurulun üyesi olan İrfan Yücel hocamızla görüşmüştüm. O da varılan sonuçlara bir itirazı olmadığını ifade etmişti. Vardığım sonuçların sağlıklı olduğunu bu şekilde, birkaç testten de geçirince, bu çalışmanın yayımlanmasında yarar olabileceğini düşündüm. Zira başta kendim ve aile fertlerim olmak üzere birçok müslümanın namazları vaktinde kılma konusunda zaman zaman birtakım sıkıntılarla karşılaştıklarını, ya bizzat yaşıyor ve görüyor, ya da duyuyordum. Öte yandan bu semineri bitirdiğimde birçok hocamızın ilgisini çekmiş, bazıları bu çalışmadan kendileri için de bir nüsha istemişlerdi. İlginç olan bir husus, bu konu fakülte-

de gündeme bu suretle gelince, birçok hocamızın –diğer mezhepleri taklid suretiyle de olsa– namazların cem' edilerek kılınmasını zaten uyguladıklarını ifade etmeleri oldu. Ben ise bu çalışmayla böyle bir taklide dahi gerek kalmaksızın Hanefîlerin de bu hususta diğer mezheplerle beraber hareket edebileceğini göstermeyi amaçlamıştım. Her şeye rağmen hem bu katkımı diğer insanlarla paylaşmak, hem de böyle bir ruhsatı ihtiyacı olanların istifadesine sunmak için bu çalışmayı yayımlamaya iyice niyetlendim. Bu niyetimi danışmanım olan sayın hocam Prof.Dr. Talat Koçyiğit'e açtım. Ancak o, toplumumuz için nispeten yeni sayılacak olan namazların cemedilip (öğle-ikindi, akşam-yatsı) birarada kılınması görüşünün bazı yanlış anlamalara yol açabileceği; yine bu hususun bazılarınca istismar veya dejenere edilebileceği konusundaki endişelerini dile getirdi. Bu konuda kendisine o zaman hak vermiştim. Zira ülkede çoğunluğun tâbi olduğu Hanefî mezhebi mensupları yaklaşık oniki asırdan beri sadece Arafat ve Müzdelife'de namazları cemetmeye alışmış iken, birinin çıkıp yolculukta ve ikamet halinde de öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının cemedilerek beraber kılınabileceğini ileri sürmesi, –Hanefî mezhebinin esaslarına uygunluğu ilmi olarak gösterilse bile– bir takım yanlış anlama ve karışıklıklara yol açabilirdi. Bu düşüncelerle yaptığım bu çalışmanın neşredilmesi fikrinden vazgeçtim.

Aradan yaklaşık 17-18 sene geçti. Namazların (öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı'nın) birleştirilerek kılınmasına dair ruhsatın bilinmesine insanımızın gerçekten ihtiyacı olduğunu gösteren pek çok durumla karşılaştım, pek çok münasebetle bu konuyla ilgili soruların muhatabı oldum. Bir çoğumuzun da şu veya bu şekilde bu ruhsatı zaten uygulamakta olduğunu gördüm, duydum. Ama öğrencilerimize de bu çalışmanın Hadis ile ilgili yönünden zaman zaman bahsediyordum. Onlar insanımıza sağlıklı İslâmî bilgiyi sunacak öncüler olduğundan, bu konuda onları daha fazla bilgilendirmenin uygun olacağını düşündüm. Bu amaçla bu çalışmayı yeniden bilgisayarda yazdırıp teksir veya ders notu olarak öğrencilerimizin istifadesine sunmaya karar verdim. Ancak Ankara Okulu Yayınları'nın kıymetli sahibi, eşi az bulunur titiz yayıncı, arkadaşım Lütfi Sever bu çalışmanın kitap olarak yayınlanmasının daha iyi olacağını, bunun da sanıldığı gibi çok büyük bir maddî külfet gerektirmeyeceğini söyleyince, teklifini kabul etmekte tereddüt etmedim; zira bu suretle hem öğrencilerimizin hem de diğer insanlarımızın bu çalışmadan istifadesi mümkün olacaktı. İşte böylece elinizdeki eser –ki kendi nüsham da dahil diğer nüshaları kaybolduğu için sadece kütüphanemizde tek nüshası kalmıştı– kütüphanemizin raflarından çıkıp, sizlerin ellerine ulaşacak hale geldi.

Birtakım özürler ve zaruretler karşısında öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarının birtakım şartlara da riayet ederek, birarada kılınabilmesine imkân tanıyan bu ruhsatın Hanefîler tarafından niçin asırlarca kabul edilmediğini ağırlıklı olarak ele alan bu çalışma; sadece bu ruhsatı kabul etmeyen Hanefî fıkhında bir hükmün değiştirilmesini amaçlamış değildir. Bundan da öte yapılan bu çalışmanın amacı, Hadis ve Fıkhı aynı oranda ilgilendiren bu ve benzeri konuların nasıl ele alınması gerektiği hususunda örnek bir çalışma sunabilmektir. Eser incelendiğinde görülecektir ki, bu konuyu çözüme kavuşturmak için 300'den fazla hadisin toplanması gerekmiştir. Hadisler derlenirken de sadece matbu olan kaynaklarla yetinilmemiş, bir öğrencinin maddî imkânları dahilinde ulaşması mümkün olan bazı elyazması halindeki hadis kaynaklarına da inilmeye çalışılmıştır. Bu surette temelde hadis ile ilgili olan namazların cemedilmesi gibi son derece dar bir konuda bile, kaynaklardaki bütün hadislerin biraraya getirilmesi ve bunun için matbu kaynaklarla yetinilmeyip, elyazması kaynaklara da inilmesi gerektiğine dikkat çekilmek istenmiştir. Hatta gerektiğinde Sünnî kaynakların dışındaki –bizim de bu eserde yaptığımız üzere– Şiî, Zeydî ve varsa Haricî (İbadî) kaynaklara da başvurmaktan geri kalınmaması icabettiği de gösterilmek istenmiştir.

Diğer bir husus, bu konuyla ilgili birkaç hadisle yetinmenin ne kadar yanlış olduğu, bilakis konuyla ilgili ulaşılabilen bütün hadisleri biraraya getirip, konularına ve alt konularına göre tasnif etmenin, birçok meselenin ve ihtilafın çözümünü kolaylaştırdığı bu çalışmada açıkça görülecektir. Dolayısıyla bugün Hadisle ilgili en basit bir konuda bile görüş beyan edebilmek için aylar sürebilecek ciddi çalışmalara girişmeyi göze almak gerektiğini, aksi takdirde birkaç hadise bakarak verilecek bir hükmün son derece yanıltıcı olacağını da burada hatırlatmak isteriz.

Öte yandan bu çalışma şunu da göstermiştir ki, herhangi bir mezhebin tarih boyunca oluşmuş olan görüşlerini nihai hüküm gibi algılayıp onların değişmezliğini kabul etmek son derece hatalı bir tutumdur. Gerçi bu hükümlerin değişmez olduğu açıkça söylenmemektedir; ancak sözle söylenmese de fiiliyatta durum budur. Zira Hanefî mezhebinin ilk imamları olan Ebû Hanife ve ashabı namazların cem'i ile ilgili hadisleri kendilerince haklı görünen çeşitli gerekçe ve tevillerle uygulama mevkiine koymamışlar, cemi sadece Arafat ve Müzdelife'ye hasretmişlerdir. Ne yazık ki, daha sonra günümüze kadar gelen bütün Hanefî ulemâsı, bu görüşü sadece tekrarlamakla yetinmiş, ilk imamların gerekçe ve tevillerini sorgulama cihetine gidememiştir. Halbuki İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin fıkıh anlayışına bağlılık, onun görüşlerini tekrarlamakla değil, bilakis onun metodunu,

yöntemini, hepsinden önemlisi Allah ve Rasulu dışında herkesin görüşlerinin sorgulanabileceğini açıkça ilan eden, onun eleştirel zihniyetini ve düşünce dinamizmini benimsemekle olabilir. Bu yapılmadığı içindir ki, sadece pek çok örnekten birisi olan namazların cemedilerek birarada kılınması konusunda kurucu imamların görüşlerinin sorgulanması ve yapılacak incelemenin sonuçlarına göre, hem de yine mezhebin usulü çerçevesinde kalarak, mezhebin o görüşünün değiştirilmesi cihetine –şimdiye kadar– gidilememiştir. Bu çalışma işte bu konuda bizleri bir zihniyet değişikliğine de davet etmekte, dinamik ve eleştirel bir fıkıh anlayışına çağırmaktadır.

Ve nihayet bu çalışma hem hadisi hem de fıkhı ilgilendiren bu ve benzeri konularda, her iki disipline de eşit düzeyde önem verilmesi gerektiğini de göstermektedir. Diğer bir deyişle bugün bir İslâm hukukçusu bir hadisçi gibi hadisler konusunda uzmanlaşmak, bir hadisçi de bir fıkıhçı gibi hem usûlü hem de furu'u ileri düzeyde bilmek durumundadır. Bu ise İslâmî ilimler alanında artık disiplinler arası çalışma yöntemini benimsemenin zorunlu hale geldiğine işaret etmektedir.

İlk bölümlerin büyük ölçüde nakillerden ibaret olması sebebiyle kitap biraz sıkıcı görünebilir. Ancak asırlarca değişmeden devam eden bir görüşün artık değiştirilmesini teklif ederken, neye dayandığımızın açıkça ortaya konması gerekir. Ayrıca okuyucunun ikna olabilmesi için de, yüzlerce hadisin mevcudiyeti, bu hadisler konusunda şarihlerin açıklamaları ve bu konuda tarih boyunca çeşitli mezheplere mensup İslâm âlimlerinin görüşleri gözler önüne serilmek durumundadır. Görünüşte biraz sıkıcı olsa da bunların yapılması gerekiyordu. Diğer yandan konuyla ilgili malzemenin biraraya toplanmış olması sebebiyle, elinizdeki eser, bu konuda başka çalışmalar için kaynaklık görevi de görebilecektir.

Doktora semineri olarak yıllarca önce hazırladığımız bu çalışmada değişiklik yapmadık. Dolayısıyla gerek içeriği gerek konunun işlenişi ve üslûp açısından bazı hatalara rastlanacak olursa, bu bizim bir talebe olarak o zamanki acemiliğimize verilmelidir.

Ancak bu baskıda Zeydiyye'nin namazların birleştirilmesiyle ilgili rivayetlerine dair küçük bir bölüm de ilave edilmiştir. Önceki baskıda yer alan "Sarık ve Çoraba Mesh Problemi" adlı ek bu baskıda da faydasına binaen muhafaza edilmiştir.

Bu mütevazı çalışmamızın sadece bir fıkhî hükmün değil, bir zihniyetin değişmesine katkıda bulunması dileğiyle.

M. Hayri KIRBAŞOĞLU
11.10.2004 Ankara

GİRİŞ

Hadis ve Fıkıh kitaplarında söz konusu edilmiş, bu hususta fakih ve muhaddislerin görüşlerinin tesbit edilmiş olduğu, "Yolculukta ve ikâmet halinde iki namazın cemedilmesi" konusunu günümüzde tekrar ele alışımızın iki âmili vardır:

Birisi: Bu meselenin, memleketimizde de söz konusu edilmesi ve münakaşalara yol açması.*

İkincisi: Müslümanların, içinde yaşadığımız asrın şartları altında, bu konuda tesbit edilecek bir ruhsat'a ihtiyaç hissetmeleri.

Cem konusunda en toleranslı hükümlere sahip olan Hanbelî mezhebi başta olmak üzere Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri –teferruattaki değişik hükümlerle beraber– yolculukta ve ikâmet halinde cem'e cevaz verirlerken, Hanefîlerin –Arafat ve Müzdelife dışında– iki namazın cemedilmesi kapısını tamamen kapatmış olmaları, konunun umûmî plandan çıkıp, Hanefîler açısından cem meselesinin tekrar ele alınışı ve Hanefîlerin bu konudaki itirazlarının ve delillerinin incelenmesi şeklinde bir mahiyet kazanmasına sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak da Hanefîlerin delillerini teker teker ele almak gerekiyordu.

Cem'i reddederlerken Hanefîlerin başlıca iki esasa dayandıkları görülmektedir.

Birinci itirazları usûl-i fıkh ile ilgilidir: Cem konusundaki hadisler âhâd'dır, namaz vakitleri ise tevatüren sabit olmuştur, binaenaleyh âhâd haberlerle mütevatir haberler tahsis edilemez.

İkinci itirazları, bu konudaki hadislerin mütevatir olarak sabit olan namaz vakitleriyle çatışmasını önlemek gayesiyle, cem'e dair hadisleri cem-i sûrî'ye hamletmeleridir.

Birinci itirazda, cem konusundaki hadislerin râvî adedi bakımından değerlendirilmesi, ikinci itirazda da, bu hadislerin lafız-

* Burada işaret etmek istediğimiz, Diyanet İşleri Başkanının bu konu ile ilgili beyânatının sebep olduğu münakaşalardır.

larının tevili rol oynamaktadır. Bu sebeple ilk olarak yapılacak işin, bu konuda toplayabildiğimiz bütün hadisleri toplayarak, onların râvî adedi bakımından değerlendirilmeleri olduğu ortaya çıktı. Araştırmamızın birinci kısmında, cem ile ilgili hadis metinleri –senedleriyle birlikte– yer almaktadır. Hadisler, aynı mânâdakiler biraraya getirilerek, mümkün mertebe belli gruplar halinde tasnif edilmeye çalışıldı. Aynı konudaki hadisler içinden en geniş ve tafsilatlı ve aynı zamanda delâleti en vâzıh olanının metninin tercümesi, diğerlerinin ise sadece senedi zikredildi. Her bir hadisin kaynaklardaki yerleri gösterildi.

Meseleyi Sünnî fıkıh mezhepleri açısından tedkik ettiğimizden, Şiâ'nın ve Zeydiyye'nin bu husustaki görüşünü belirten rivâyetleri sadece malumat kabilinden zikrettik.

Daha sonra, Ashab ve Tâbiûn'un bu meseledeki görüş ve tatbikatlarına dair toplayabildiğimiz bilgileri de naklettik.

Cem konusundaki hadislerin anlaşılmasındaki farklılıklar ve lafızların mânâlandırılmalarındaki anlaşmazlıklar bu meselede büyük rol oynadığından, zikrettiğimiz hadislerin elimizde mevcud şerhlerine müracaat edilmesinde fayda bulunduğu mülahazasıyla, cem konusundaki hadislerin şerhlerine de yer verdik.

Seminerimizin esas kısmı olan üçüncü kısımda, topladığımız bu malzemenin ışığı altında, cem konusundaki delillerin münakaşa ve müzakeresine giriştik. Cem'in leh ve aleyhindeki delilleri münakaşa ederken bir delili kendimiz cevaplandırmak yerine, başka bir âlimin itirazı ile çürüttük veya o âlimin delili ile desteklettirdik. Buna genellikle riayet etmeye çalıştıksa da, kendi görüşümüzü de ortaya koymamız zarurî bir hale geldiğinde veya muhtemel bazı itirazları ortaya atıp cevaplandırmaya çalıştığımızda, bundan da geri kalmadık.

Cem ile ilgili çeşitli meseleleri müzakere edip, neticeye vardıktan sonra, cem'in ne şekilde tatbik edileceğine dair hükümleri naklettik. Hanefîler şimdiye kadar ikâmet halinde ve yolculukta cem'i kabul etmediklerinden, bunun ahkâmıyla ilgilenmemeleri tabiîdir. Bu sebeple, bu konuda Hanbelî, Mâlikî ve Şâfiî fıkıh kitaplarına müracaatla cem'in ahkâmıyla ilgili hükümleri derlemeye çalıştık.

Netice, ikâmet halinde ve yolculukta cem konusunda Hanefîlerin diğer mezheplerden ayrılmasına gerek olmadığı, Hanefîlerce de cem'in kabulüne bir mani bulunmadığı kanaatine vardık.

Böylelikle, cem konusunda –teferruattaki ayrılıklarla birlikte– dört mezhebin ve Hadis ehlinin görüş birliğinin temini mümkün oldu.

Bu çalışmamız boyunca, sık sık kullandığımız, cem ile ilgili bazı tabirlere gelince bunlar:

"Cem-i sûrî" veya "cem-i fi'lî": Birinci namazı ilk vaktin en son anında, ikinci namazı da ikinci vaktin ilk anında kılmak.

"Cem-i vaktî" veya "cem-i hakîkî": Cemedilecek olan iki namazın bu iki vakitten birisi içerisinde kılınması, demektir.

Bu çalışmamızla Rasûlullah'ın (sav) ümmetine tanıdığı bu ruhsat ve kolaylığın –Hanefîlerce de cem'in kabulüne bir mani bulunmadığını ortaya koyarak– daha geniş bir tatbikat sahası bulmasına hizmet etmiş olursak, bu Cenâb-ı Hakkın lütf ve inayetinin eseri olacaktır.

Mehmed Hayri KIRBAŞOĞLU
Ankara 1979

YOLCULUKTA
İKİ NAMAZIN CEMEDİLMESİ İLE İLGİLİ HADİSLER

A) Tebuk Seferi Esnasında İki Namazın Cem'i

Muâz b. Cebel anlatıyor: Tebuk senesi Rasûlullah ile beraber yola çıktık. Rasûlullah öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemediyordu. Bir gün namazı tehir etti, sonra dışarı çıktı ve öğle ile ikindiyi cemederek kıldırdı, sonra girdi. Sonra tekrar çıktı ve akşam ile yatsıyı cemederek kıldırdı. Sonra şöyle buyurdu: "İnşâallah yarın Tebuk kaynağına varacaksınız. Güneş yükselmeden oraya varmayın. Oraya varanlar, ben gelinceye kadar suya dokunmasın."

Oraya vardığımızda iki kişinin bizden önce gelmiş olduğunu ve suyun azar azar akmakta olduğunu gördük. Rasûlullah onlara, suya dokunup dokunmadıklarını sordu, onlar da, "-Evet (dokunduk)" dediler. Rasûlullah da onlara ağır sözler söyledi, sonra insanlar elleriyle azar azar su alıp bir kab içerisine topladılar. Sonra Rasûlullah bu kabtaki su ile yüzünü ve ellerini yıkadı ve bu suyu kaynağa döktü. Bunun üzerine kaynağın suyu çoğaldı, insanlar da su ihtiyaçlarını giderdiler. Sonra Rasûlullah şöyle buyurdu: "–Ey Muâz, eğer ömrün olursa, yakında buraların hep bahçelerle dolduğunu göreceksin."

Hadisin İsnadları

1. Mâlik–Dâvud b. el-Husayn–el-A'rac–Ebû Hurayra[1].
2. Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz b. Cebel[2].
3. eş-Şâfiî–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz b. Cebel[3].

[1] Muvatta, 9 Kasru's-Salât 1, Hadis no: 1 (I/143).
[2] A.y. Hadis no: 2 (I/143-144).
[3] eş-Şâfiî (Musned), s. 343-344, el-Umm: I/77.

4. Abdurrazzak–Mâlik–Dâvud b. el-Husayn–el-A'rac–Ebû Hurayra[4].
5. Abdurrazzak–Sufyân es-Sevrî–Ebu'z-Zubeyr–Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz b. Cebel[5].
6. Abdurrazzak–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz b. Cebel[6].
7. İbn Ebî Şeybe–Ali b. Mushir–İbn Ebî Leylâ–Atâ–Câbir[7] (Muhtasar).
8. İbn Ebî Şeybe–Vekî'–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz b. Cebel[8] (Muhtasar).
9. Ahmed b. Hanbel–Abdurrazzak–Sufyân ve Ebû Ahmed–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz b. Cebel[9] (Muhtasar).
10. Ahmed b. Hanbel–Hammad b. Halid–Hişam b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz b. Cebel[10] (Lafızdaki az bir farkla muhtasar olarak).
11. Ahmed b. Hanbel–Vekî'–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[11] (Muhtasar).
12. Ahmed b. Hanbel–Abdurrahman b. Mehdî–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz[12].
13. Ahmed b. Hanbel–Ravh–Mâlik b. Enes–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[13].
14. ed-Darimî–Ebû Ali el-Hanefî–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz[14].
15. Muslim–Ahmed b. Abdillah b. Yûnus–Zuheyr–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl Âmir–Muâz[15].
16. Ebû Dâvud es-Sicistânî–el-Ka'nabî–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile–Muâz[16] (Muhtasar).
17. Kurra b. Halid–Ebu'z-Zubeyr[17].
18. İbn Mâce–Ali b. Muhammed–Vekî'–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[18] (Muhtasar).

[4] Abdurrazzak: II/545, Hadis no: 4397.
[5] A.y. Hadis no: 4398.
[6] Abdurrazzak: II/545, 546, Hadis no: 4399.
[7] İbn Ebî Şeybe: II/456.
[8] A.y.
[9] Hanbel: V/230.
[10] Hanbel: V/233.
[11] Hanbel: V/236.
[12] Hanbel: V/238.
[13] A.y.
[14] Darimî: I/356 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[15] Muslim, 6 Salâtu'l-Musâfirîn, 6, Hadis no: 52 (I/490).
[16] Ebû Dâvud: (II/4-5, Hadis no: 1206 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[17] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1210.
[18] İbn Mâce: 5 İkâmetu's-Salât, 74, Hadis no: 1070 (I/340).

19. en-Nesâî–Muhammed b. Seleme ve el-Hâris b. Miskîn–İbn el-Kâsım–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[19] (Muhtasar).
20. et-Tahavî–Yûnus–İbn Vehb–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[20].
21. İbn Hıbbân–Ömer b. Saîd–Ahmed b. Ebîbekr–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[21].
22. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen b. el-Fadl el-Kattân–Ahmed b. Osmân–el-Abbâb b. Muhammed–Osmân b. Ömer b. Fâris–(H)–el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillah İbrâhim el-Hâşimî–Ebû Amr Osmân b. Ahmed b. Abdillah ed-Dakkâk (İbn es-Semmâk) –Ebû Ali el-Hasan b. Mukrim b. Hassân el-Bezzâr–Osmân b. Ömer–Sufyân–Amr b. Dînâr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[22]–Osmân b. Ömer bu rivâyetinde teferrüd etmiştir.
23. İbn Huzeyme–Yûnus b. Abdi'l-A'lâ–İbn Vehb–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[23].
24. (22 no'lu hadisi) Osmân b. Ömer'den başkaları–Suyân–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz tarikiyle rivâyet etmişlerdir[24].
25. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Ebî Ömer–Ebu'l-Abbâs el-Esamm–Useyd b. Âsım–el-Huseyn b. Hafs–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[25].
26. el-Beyhakî–Ebû Zekeriyyâ b. Ebî İshak el-Muzekkî–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–er-Râbî' b. Suleyman–eş-Şâfiî–Mâlik–(H)–el-Beyhakî–Ebû Ali er-Rûzbârî–Ebûbekr b. Dâse–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–el-Ka'nabî–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[26].
27. el-Beyhakî–Ebû Ali er-Rûzbârî–Ebûbekr b. Dâse–Ebû Dâvud–Yezîd b. Hâlid b. Abdillah b. Mevheb er-Remlî–el-Mufaddal b. Fadâle–el-Leys b. Sa'd–Hişâm b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz b. Cebel[27].
28. Muâz b. Cebel'den: "Tebuk gazvesinde Rasûlullah ile birlikte çıktık. Öğleyi son vaktinde, ikindiyi ilk vaktinde kıldırarak namazları cemediyordu. Sonra yola devam ediyor, akşamı son, yatsıyı da ilk vaktinde kılarak cemediyordu. Sonra "Yarın inşâallah Tebuk kaynağına varacağız... ilah.) dedi. et-Taberanî bunu el-Evsat'ında rivâyet etmiş ve "Bunu Ebû Sevbân'dan yalnız

[19] en-Nesâî: I/285 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-Musafir Beyne'z-Zuhrî ve'l-Asr).
[20] et-Tahavî: I/160 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn, keyfe huve?).
[21] İbn Hıbbân: Varak 41a.
[22] el-Beyhakî: III/162 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn fi's-Sefer).
[23] İbn Huzeyme: Bab 376, Hadis no: 968 (II/82-83).
[24] el-Beyhakî: III/162.
[25] el-Beyhakî: III/162.
[26] A.y.
[27] el-Beyhakî: III/162-163.

Gusn b. İsmail rivâyet etti" demiştir. Muhammed b. Gâlib de bununla teferrüd etmiştir[28].

* * *

Muâz b. Cebel şöyle demiştir:

Rasûlullah (sav) çıkmış olduğu bir gazvede –ki bu Tebuk gazvesiydi– öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemediyordu. (Hadisi Muâz'dan rivâyet eden Ebu't-Tufeyl) şöyle dedi: "Muâz'a Rasûlullah (sav)'ın böyle yapmasındaki gaye nedir? diye sordum, "Ümmetine zorluk olmasın diye" cevabını verdi.

(Hadisin lafzı Ebû Dâvud et-Tayâlisî'ye aittir.)

Hadisin İsnadları

29. Ebû Dâvud et-Tayâlisî–Kurra b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[29].
30. Ahmed b. Hanbel–Abdurrahman–Kurra b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[30].
31. Muslim–Yahyâ–Hâlid b. el-Hâris–Kurra b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[31].
32. Muslim–Yahyâ b. Habîb el-Hârisî–Hâlid b. el-Hâris–Kurra b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[32].
33. İbn Huzeyme–Ya'kûb b. İbrâhim ed-Devrakî–Abdurrahman b. Mehdî–Kurra–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[33].
34. İbn Huzeyme–Ya'kûb ed-Devrakî–Abdurrahman–Kurra–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[34].
35. Ebû Avâne–Yezîd b. Sinân–Abdurrahman b. Mehdî–(H)–Ebû Avâne–Yûnus b. Habîb–Ebû Dâvud (et-Tayâlisî)–Kurra b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[35].
36. Ebû Avâne–Yezîd b. Sinân–Abdurrahman–Ebû Âmir el-Kâdî [el-Akadî?]–Kurra b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[36].
37. Ebû Avâne–er-Râbî' b. Suleyman–Yahyâ b. es-Sellâm–Ebû Avâne–Yûnus b. Habîb–Ebû Dâvud (et-Tayâlisî)–Kurra–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[37] (Muhtasar).

[28] el-Heysemî: II/160.

[29] et-Tayâlisî: I/126, Hadis no: 595 (Bab: Meşruiyyeti'l-Cem beyne's-Salâteyn fi's-Sefer).

[30] Hanbel: V/228-229.

[31] Muslim, 6 Salâtu'l-Musâfirîn, 6, Hadis no: 53 (I/490).

[32] Muslim, 6 Salâtu'l-Musâfirîn, 6, Hadis no: 51 (I/490).

[33] İbn Huzeyme: Bab 376, Hadis no: 966 (II/81-82).

[34] İbn Huzeyme: Bab 376, Hadis no: 967 (II/82).

[35] Ebû Avâne: II/384 (Zikru Haberi İbn Abbâs ve Muâz ani'n-Nebiyyi (sav) fî cemihi beyne's-Salâteyni fi's-Sefer).

[36] A.y.

[37] A.y.

38. et-Tahavî–Yezîd b. Sinân–Abdurrahman b. Mehdî–Kurra–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[38].
39. el-Beyhakî–Muhammed b. Abdillah el-Hâfız–Ebu'l-Velîd el-Fakih–Cafer b. Ahmed b. Nasr el-Hâfız–Yahyâ b. Habîb b. Arâbî'–Hâlid b. el-Hâris–Kurra–(H)–el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ömer el-Mukrî–Ebû Muhammed İsmâil b. Ali el-Hutabî–Abdullah b. Ahmed–Ubeydillah b. Muâz–Muâz b. Muâz–Kurra–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[39].

B) Benû Mustalık Gazvesi Esnasında İki Namazın Cem'i

Abdullah b. Amr b. el-As şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) Benî Mustalık gazvesinde iki namazı cemetti."

(Hadisin lafzı İbn Ebî Şeybe'nindir).

Ebu'z-Zubeyr'den:

"Câbir'e: 'Rasûlullah (sav) akşam ile yatsıyı cemetti mi? diye sordum.' 'Evet Benî Mustalık gazvesinde çıktığımızda' cevabını verdi."

Hadisin İsnadları

40. İbn Ebî Şeybe–Ebû Hâlid el-Ahmed–Haccâc–Amr b. Şuayb–Muhammed b. Abdillah b. Amr b. el-As–Abdullah b. Amr b. el-As[40].
41. Ahmed b. Hanbel–İbn Sumeyr–Haccâc–Amr b. Şuayb–Muhammed b. Abdillah b. Amr b. el-As–Abdullah b. Amr b. el-As[41].
42. Ahmed b. Hanbel–Mûsâ–İbn Lehî'a–Ebu'z-Zubeyr–Câbir[42].
43. Ahmed b. Hanbel–Nasr b. Bâb–Haccâc–Amr b. Şuayb–Muhammed b. Abdillah b. Amr b. el-As–Abdullah b. Amr b. el-As[43].

C) İki Namazı, İki Vakitten Birisinde Cem'etmeyle İlgili Hadisler

Muâz b. Cebel'den:

"Tebuk gazvesinde idi. Rasûlullah güneş zeval vaktine erişmeden önce yola çıkarsa öğle namazını ikindi namazına bitiştirip cemederek kıldırırdı. Güneşin zeval vaktinden sonra yola çıktığı

[38] et-Tahavî: I/160 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn, keyfe huve?)
[39] el-Beyhakî: III/167.
[40] İbn Ebî Şeybe: II/458 (Bab: men kâle, "Yecmeu'l-Musâfir beyne's-Salâteyn".
[41] Hanbel: II/179-180.
[42] Hanbel: III/348.
[43] Hanbel: II/204.

takdirde ise öğle ile ikindiyi cemederek kıldırır sonra hareket ederdi. Akşam namazının vakti girmeden yola çıktığı zaman, akşam namazını yatsı namazıyla birlikte kıldırasıya kadar tehir ederdi. Akşam namazı vakti girdikten sonra yola çıkarsa yatsıyı öne alır ve akşam ile birlikte kıldırırdı."

(Hadisin lafzı Ebû Dâvud es-Sicistânî'ye aittir.)

Ebû Dâvud; "Bu hadisi bir tek Kuteybe rivâyet etmiştir." demiştir.

Hadisin İsnadları

44. Ahmed b. Hanbel–Kuteybe b. Saîd–Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz b. Cebel[44].
45. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Kuteybe b. Saîd–el-Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz[45].
46. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Yezîd b. Hâlid b. Yezîd b. Abdillah b. Mevheb er-Remlî el-Hemedânî–el-Mufaddal b. Fadâle ve el-Leys b. Sa'd–Hişâm b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[46].
47. (46 no'lu hadis) Hişâm b. Urve–Huseyn b. Abdillah–Kurayb–İbn Abbâs tarikiyle de rivâyet edilmiştir[47].
48. İbn Hıbbân–el-Hasen b. Sufyân–Kuteybe b. Saîd–el-Leys–Yezîd b. ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz[48].
49. ed-Dârakutnî–Muhammed b. Yahyâ b. Mirdâs es-Sulemî–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Yezîd b. Hâlid b. Yezîd b. Abdillah b. Mevheb er-Remlî–el-Mufaddal b. Fadâle–el-Leys b. Sa'd–Hişâm b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[49].
50. ed-Dârakutnî–Muhammed b. İsmail el-Fârisî–İsmail el-Fârisî–Cafer b. Muhammed el-Kalânisî–Yezîd b. Mevheb–el-Leys–Hişâm b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz[50].
51. ed-Dârakutnî–Abdulbâkî b. Kânî–Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Belhî–Kuteybe-(H)–ed-Dârakutnî–Muhammed b. Yahyâ b. Mirdâs–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Kuteybe b. Saîd–el-Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz[51].
52. ed-Dârakutnî–Abdulbâkî b. Kânî–Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Belhî–Ebûbekr el-A'yen–Ali b. el-Medînî–Ahmed b. Hanbel–Kuteybe b. Saîd–el-Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz[52].

[44] Hanbel: V/241-242.
[45] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1220 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[46] Ebû Dâvud: II/5, Hadis no: 1208 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[47] Ebû Dâvud: II/5, Hadis no: 1208 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[48] İbn Hıbbân: Varak 40a-40b.
[49] ed-Dârakutnî: I/392, Hadis no: 13, (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[50] ed-Dârakutnî: I/392, Hadis no: 14, (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[51] ed-Dârakutnî: I/392-393, Hadis no: 15, (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[52] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 16, (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).

53. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız–Ebûbekr Muhammed b. Ahmed b. Bâlûye–Mûsâ b. Hârun–Kuteybe–(H)–el-Beyhakî–Ebû Abdillah–Abdullah b. Muhammed b. Mûsâ el-Ka'bî–Muhammed b. Eyyûb–Kuteybe b. Saîd es-Sakafî–el-Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz b. Cebel[53].

Leys–Yezîd tarikinden rivâyette Kuteybe teferrüd etmiştir.

Hadis sahih ve mahfuzdur.

* * *

Nâfi şöyle demiştir:

İbn Ömer ile birlikte Mekke'den yola çıktık. Beraberinde Hafs b. Âsım b. Ömer ve Musâhık b. Amr b. Hıdâş vardı. Bu sırada güneş battı ve o ikisinden birisi "Namaz!" dedi, o ise buna ses çıkarmadı. Sonra diğeri "Namaz!" dedi, ona da ses çıkarmadı. Nâfi dedi ki: Ben de ona "Namaz!" dedim; "Ben Rasûlullah'ı gördüm, yolculuğa çıktığında acelesi varsa bu iki namazı cemederdi. Ben de ikisini (akşam ve yatsıyı) cemetmek istiyorum." cevabını verdi. (Nâfi') Bir kaç mil yol aldık, sonra (hayvanından indi) ve namazı kıldırdı.

Yahyâ şöyle demiştir: "Nâfi bu hadisi bana başka bir defa rivâyet ettiğinde ise şöyle dedi: "Gecenin dörtte birine yakın bir müddet yol aldık, sonra indi ve namaz kıl(dır)dı."

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Nâfi şöyle demiştir:

Abdullah b. Ömer, Hafs b. Âsım ve Musâhık b. Amr ile beraberdim. Güneş batınca İbn Ömer'e "Namaz!" denildi, o yine yola devam etti. Tekrar "Namaz!" denildi, bunun üzerine "Rasûlullah yola çıktığında acelesi varsa bu namazı (akşam) tehir ederdi. Ben de onu tehir etmek istiyorum." dedi. (Nâfi') Gecenin yarısı veya yarısına yakın bir müddet yola devam ettik. Sonra (hayvanından) indi ve namazı kıl(dır)dı.

(Hadisin bu lafzı İbn Huzeyme'ye aittir.)

Hadisin İsnadları

54. Abdurrazzak–Abdulaziz b. Ebî Ravvâd–Nâfi–İbn Ömer[54].
55. Abdurrazzak–İbn Cureyc–Nâfi'–İbn Ömer[55].
56. Abdurrazzak–Ma'mer–Eyyûb ve Mûsâ b. Ukbe–Nâfi'–İbn Ömer[56].

[53] el-Beyhakî: II/163.
[54] Abdurrazzak: II/546, Hadis no: 4400.
[55] Abdurrazzak: II/547, Hadis no: 4401.
[56] Abdurrazzak: II/547, Hadis no: 4402.

57. Ahmed b. Hanbel–İsmail–Eyyûb–Nâfi–İbn Ömer[57].
58. el-Buharî–Ali b. Abdillah–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[58].
59. el-Buharî–Saîd b. Ebî Meryem–Muhammed b. Ca'fer–Zeyd b. Eslem–İbn Ömer[59].
60. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Suleyman b. Dâvud el-Atekî–Hammâd–Eyyûb–Nâfi'–İbn Ömer[60].
61. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Muhammed b. Ubeydillah el-Muhâribî–Muhammed b. Fudayl–Fudayl b. Ğazvân–Nâfi'–İbn Ömer[61].
62. (61 no'lu hadis) İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer tarikiyle de rivâyet edilmiştir:

Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–İbrâhim b. Mûsâ er-Râzî–İsâ–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[62] ve,

63. (61 no'lu hadis) Abdullah b. el-Alâ–Nâfi'–İbn Ömer tarikiyle de rivâyet edilmiştir[63].
64. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Abdulmelik b. Şuayb–İbn Vehb–el-Leys–Rabî'a–Abdullah b. Dînâr–İbn Ömer[64].
65. (64 no'lu hadis) Âsım b. Muhammed–(Âsım'ın) kardeşi–Sâlim–İbn Ömer[65] ve
66. İbn Ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb–İbn Ömer[66] tarikiyle de rivâyet edilmiştir.
67. Ahmed b. Hanbel–Yezîd–Yahyâ–Nâfi'–İbn Ömer[67].
68. Ahmed b. Hanbel–Abdurrazzak–İbn Cureyc–Nâfi'–İbn Ömer[68].
69. en-Nesâî–Muhammed b. Abdillah b. Bezî'–Yezîd b. Zuray'–Kesîr b. Kâravendâ–Sâlim b. Abdillah–İbn Ömer[69].
70. en-Nesâî–Abde b. Abdirrahim–İbn Şumeyl–Kesîr b. Kâravendâ–Sâlim b. Abdillah–İbn Ömer[70].
71. en-Nesâî–Mahmud b. Hâlid–el-Velîd–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[71].

[57] Hanbel: II/51.
[58] el-Buharî, 18, Ebvatu't-Taksir 13, (II/46).
[59] el-Buharî, 56, Cihad ve Siyer 136, (IV/58).
[60] Ebû Dâvud: II/5, Hadis no: 1207 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[61] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1212 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[62] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1213 (A.y.)
[63] A.y.
[64] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1217 (A.y.)
[65] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1217.
[66] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1217.
[67] Hanbel: II/77.
[68] Hanbel: II/150.
[69] en-Nesâi: I/285-286 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-Musâfir beyne'z-Zuhrî ve'l-asri, beyanu zalik).
[70] en-Nesâî: I/288-289 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-Musâfir beyne'l-Mağribi ve'l-Işâ').
[71] en-Nesâî: I/287-288 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-Musâfir beyne'l-Mağribi ve'l-Işâ').

72. en-Nesâî–Kuteybe b. Saîd–el-Attâf–Nâfi'–İbn Ömer[72].
73. Ebû Avâne–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Suleyman b. Dâvud el-Atekî–Hammâd–Eyyûb–Nâfi'–İbn Ömer[73].
74. İbn Huzeyme–Muhammed b. el-Alâ b. Kurayb ve Abdullah b. Saîd el-Eşecc–Ebû Hâlid–Yahyâ b. Saîd–Nâfi'–İbn Ömer[74].
75. et-Tahavî–Yezîd b. Sinân ve Fehd–Abdullah b. Sâlih–el-Leys–Nâfi'–Abdullah b. Ömer[75].
76. et-Tahavî–İbn Merzûk–Ârim b. el-Fadl–Hammâd b. Zeyd–Eyyûb–Nâfi'–İbn Ömer[76].
77. et-Tahavî–Fehd–el-Hımmânî–Abdullah b. el-Mubârek–Usâme b. Zeyd–Nâfi'–İbn Ömer[77].
78. et-Tahavî–Râbî' el-Müezzin–Bişr b. Bekr–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[78].
79. et-Tahavî–Yezîd b. Sinân–Ebû Âmir el-Akâdî–el-Attâf b. Hâlid el-Mahzûmî–Nâfi'–İbn Ömer[79].
80. ed-Dârakutnî–Ebû Muhammed b. Sa'd ve Ebûbekr en-Neysâbûrî–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed el-Uzrî–el-Velîd b. Mezyed–Ömer b. Muhammed b. Zeyd–Nâfi'–İbn Ömer[80]. (İsnadı sahihtir).
81. ed-Dârakutnî–Ebûbekr en-Neysâbûrî–el-Abbâs b. el-Velîd–el-Velîd b. Mezyed–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[81].
82. ed-Dârakutnî–Muhammed b. Yahyâ b. Mirdâs–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–İbrâhim b. Mûsâ–İsâ b. Yûnus–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[82].
83. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mukrî–el-Hasen Muhammed b. İshak–Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî–Suleyman b. Harb–Hammâd b. Zeyd–Eyyûb–Nâfi'–İbn Ömer[83].
84. (82 no'lu hadis) el-Beyhakî–Ma'mer–Eyyûb ve Mûsâ b. Ukbe–Nâfi'–İbn Ömer tarikiyle de rivâyet edilmiştir[84].
85. (82 no'lu hadis) el-Beyhakî–Yezîd b. Hârûn–Yahyâ b. Saîd el-Ansârî–Nâfi'–İbn Ömer tarikiyle de rivâyet edilmiştir[85].

[72] en-Nesâî: I/288 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-Musâfir beyne'l-Mağribi ve'l-Işâ').
[73] Ebû Avâne: II/380-381 (Muhtasar).
[74] İbn Huzeyme, Bab 377, Hadis no: 970 (II/84).
[75] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 11.
[76] et-Tahavî: I/162, Hadis no: 18.
[77] et-Tahavî: I/163, Hadis no: 20.
[78] et-Tahavî: I/163, Hadis no: 21.
[79] et-Tahavî: I/163, Hadis no: 22.
[80] ed-Dârakutnî: I/390, Hadis no: 8 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn).
[81] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 19.
[82] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 20.
[83] el-Beyhakî: III/159 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn fi's-Sefer).
[84] A.y.
[85] A.y.

86. el-Beyhakî–Ebûbekr b. el-Hâris el-Fâkih–Ali b. Ömer el-Hâfız–Ebû Muhammed b. Sa'd ve Ebûbekr en-Neysâbûrî–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed el-Uzrî–el-Velîd b. Mezyed el-Uzrî–Ömer b. Muhammed b. Zeyd–Nâfi'–İbn Ömer[86].
86. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebûbekr b. el-Hasen el-Kâdî–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed–el-Velîd b. Mezyed–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[87].

* * *

İbn Abbâs'dan:

(İbn Abbâs) "Size Rasûlullah (sav)'ın yolculukta nasıl namaz kıldığını anlatayım mı?" dedi. Biz de "Evet (anlat)" dedik. İbn Abbâs da şöyle dedi: "Eğer (yolculuk sırasında) konaklamış ve o esnada güneş de zeval vaktine gelmişse (hayvanına) binmeden önce öğle ile ikindi namazlarını cemederdi. Şayet konakladığı sırada henüz güneş zeval vaktine erişmemişse, yola devam eder, ikindi vakti olunca (hayvanından) iner ve öğle ile ikindiyi cemederdi. (Aynı şekilde) eğer konakladığı sırada akşam namazının vakti girmiş ise akşam ile yatsı namazlarını cemederdi. Konakladığı sırada akşam namazının vakti girmemişse yola devam eder, yatsı vakti girince iner ve ikisini cemederdi."

(Hadisin lafzı Abdurrazzak'a aittir.)

Hadisin İsnadları

88. Abdurrazzak–İbn Cureyc–Huseyn b. Abdillah b. Abbâs–İkrime ve Kurayb–İbn Abbâs[88].

Bu hadisi zikrettikten sonra Abdurrazzak şöyle demiştir: "el-Mikdâm bana şöyle dedi: "Biz bu hadisi İbn Cureyc'den işitmedik. Bunu senden başkası da rivâyet etmedi."

89. ed-Dârakutnî–Ebûbekr en-Neysâbûrî–el-Hasen b. Yahyâ el-Curcânî–Abdurrazzak–İbn Cureyc–Huseyn b. Abdillah b. Ubeydillah b. Abbâs–İkrime ve Kurayb–İbn Abbâs[89].
90. (89 no'lu hadis) Haccâc–İbn Cureyc–Huseyn–Kurayb–İbn Abbâs tarikiyle[90] ve,
91. Osman b. Ömer–İbn Cureyc–Huseyn–İkrime–İbn Abbâs tarikiyle de rivâyet edilmiştir[91].
92. Yine (89 no'lu hadis) Abdulmecîd–İbn Cureyc–Hişâm b. Urve–Huseyn–Kurayb–İbn Abbâs'dan rivâyet edilmiştir[92].

[86] A.y. [87] A.y.
[88] Abdurrazzak: II/548-549. Hadis no: 4405.
[89] ed-Dârakutnî: I/388-389 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn).
[90] A.y. [91] A.y.
[92] A.y.

(89-90-91-92) no'lu senedlerin râvîlerinin hepsi de sikadırlar. Hadisin illeti sadece Huseyn b. Abdillah'tan ileri gelmektedir. Tirmizî'nin hadisin Hasen olduğunu söylediği nakledilirse de bu mutâbaat cihetiyledir. Bu husus İbn el-Arâbî'nin gözünden kaçmış ve hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Fakat hadisin başka isnadları da vardır. Bunlar:

93. Yahyâ b. Abdilhamid el-Hımmânî *Musned*'inde Ebû Hâlid el-Ahmer–el-Haccâc–el-Hakem–Miksem–İbn Abbâs tarikiyle ve:
94. el-Kâdî İsmail (b. İshak) *"el-Ahkâm"*ında İsmail b. Ebî Uveys–kardeşi (Abdulhamid b. Ebî Uveys)–Suleyman b. Bilâl–Hişâm b. Urve–Kurayb–İbn Abbâs tarikiyle tahriç etmişlerdir[93-94].
95. el-Beyhakî–Ebu'l-Huseyn b. Ali Muhammed b. Abdillah b. Bişrân el-Adl–Ebû Cafer Muhammed b. Amr er-Razzâz–Abdullah b. Ravh–Osman b. Ömer–İbn Cureyc–Huseyn–İkrime–İbn Abbâs[95].
96. el-Beyhakî–Ebûbekr b. el-Hâris el-Fakih–Ali b. Ömer el-Hâfız–Ebûbekr en-Neysâbûrî–el-Hasen b. Yahyâ el-Curcânî–Abdurrazzak–İbn Cureyc–Huseyn b. Abdillah b. Ubeydillah b. Abbâs–İkrime ve Kurayb–İbn Abbâs[96].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Size Rasûlullah'ın yolculukta nasıl namaz kıl(dır)dığını anlatayım mı? Eğer konakladığı esnada güneş zeval vaktine erişmişse, zeval vakti içerisinde öğle ile ikindiyi cemederdi. Güneşin zeval vaktine erişmesinden önce hareket etmişse, öğle namazını ikindinin vaktinde ikindi ile birlikte kıldırıncaya kadar tehir ederdi.

(Kurayb) "Zannedersem (İbn Abbâs) akşam ile yatsı namazları hakkında da böyle söylemişti" demiştir.

Hadisin İsnadı

97. eş-Şâfiî–İbn Ebî Yahyâ–Huseyn b. Abdillah b. Ubeydillah b. Abbâs–Kurayb–İbn Abbâs[97].

* * *

Enes b. Mâlik şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) güneşin zevali vaktinden önce hareket ederse öğleyi ikindi vaktine tehir eder sonra (hayvanından) iner ve iki namazı cemederdi. Şayet hareket etmeden önce güneş zeval vaktine erişmişse, öğle namazını kıldırır ve sonra yola devam ederdi.

[93-94] ed-Dârakutnî: I/389 (Hâmişinde)
[95] el-Beyhakî: III/163.
[96] A.y.
[97] eş-Şâfiî (Musned): s. 351.

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin rivâyetinde ise "... ve akşam namazını da şafak kaybolunca yatsı ile birlikte cemetmek üzere tehir ederdi" ilavesi vardır.

Hadisin İsnadları

98. Ahmed b. Hanbel–Kuteybe b. Saîd–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb (ez-Zuhrî)–Enes b. Mâlik[98].
99. Ahmed b. Hanbel–Yahyâ b. Gaylân–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[99].
100. el-Buharî–Hassân el-Vâsıtî–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[100].
101. el-Buharî–Kuteybe b. Saîd–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[101].
102. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Kuteybe ve İbn Vehb–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[102].
103. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Ya'kûb b. Sufyân–Ebû Yûsuf el-Fârisî–Yezîd b. Mevheb ve Ebû Zeyd b. Ebi'l-Ğumr–(H)–Ebû Avâne–Ebû Umeyye–Yahyâ b. Gaylân–Ebû Dâvud es-Siczî (es-Sicistânî)–Kuteybe ve İbn Vehb–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[103].
104. ed-Dârakutnî–el-Huseyn b. İsmail–el-Fadl b. Sehl–Yahyâ b. Gaylân–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[104].
105. el-Beyhakî–Muhammed b. Abdillah el-Hâfız–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–Muhammed b. İshak es-Sağanî–Hassân b. Abdillah–el-Mufaddal b. Fadâle–(H)–el-Beyhakî–Ebû Ali er-Rûzbârî–Ebûbekr b. Dâse–Ebû Dâvud–Kuteybe ve İbn Vehb–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[105].
106. Taberanî bu hadisi Enes b. Mâlik'den *"el-Evsat"*ından rivâyet etmiştir. Râvîleri sika'dırlar[106].

* * *

Enes b. Mâlik'den:

"Rasûlullah (sav) süratle yol almak istediğinde öğle namazını ikindinin ilk vaktine tehir eder ve iki namazı cemederdi. Akşam

[98] Hanbel: III/247. [99] A.y.
[100] el-Buharî, 18, Ebvatu't-Taksir, 15 (II/46-47).
[101] el-Buharî, 18, Ebvatu't-Taksir, 16 (II/47); Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 46 (I/489).
[102] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1218; en-Nesâî: I/229.
[103] Ebû Avâne: II/382-383.
[104] ed-Dârakutnî: I/390. Hadis no: 6.
[105] el-Beyhakî: III/161.
[106] el-Heysemî: II/160.

namazını da şafak kaybolunca yatsı ile cemedesiye kadar tehir ederdi.

(Hadisin lafzı Ebû Avâne'nindir.)

Hadisin İsnadları

107. Muslim–Muhammed b. el-Musennâ–Yahyâ b. Ubeydillah–Nâfi'–İbn Ömer[107].
108. Muslim–Ebû Tâhir ve Amr b. Sevvâd–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[108].
109. Muslim–Harmele b. Yahyâ–İbn Vehb–Yûnus–İbn Şihâb–Sâlim b. Abdillah–İbn Ömer[109].
110. en-Nesâî–Amr b. Osman–Bakıyye–İbn Ebî Hamze–(H)–en-Nesâî–Ahmed b. Muhammed b. el-Muğîra–Osman (Lafız Osman'ındır)–Şuayb–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[110].
111. en-Nesâî–Amr b. Sevvâd b. el-Esved b. Amr–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[111].
112. Ebû Avâne–Yûnus b. Abdi'l-Alâ ve Ebû Ubeydillah–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl b. Hâlid–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[112].
113. et-Tahavî–Yûnus–İbn Vehb–Câbir–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[113].
114. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebûbekr Ahmed b. el-Hasen el-Kâdî ve başkaları–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–Bahr b. Nasr–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[114].
115. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Ebî Amr–Ebû Muhammed Ahmed b. Abdillah el-Muzenî–Ali b. Muhammed b. İsâ–Ebu'l-Yemân–Şuayb b. Ebî Hamze–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[115].

* * *

Abdullah b. Dînâr şöyle demiştir:

"Ben Abdullah b. Ömer ile beraber iken güneş battı, fakat yola devam ettik. Akşam olduğunu görünce (ona) "Namaz!" dedik.

[107] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 43 (I/488).
[108] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 48 (I/489).
[109] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 45 (I/489).
[110] en-Nesâî: I/287 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-Musâfiri beyne'l-mağribi ve'l-ışâ').
[111] en-Nesâî: I/287.
[112] Ebû Avâne: II/382 (Beyanu vechi'l-Cem).
[113] et-Tahavî: I/164, Hadis no: 23.
[114] el-Beyhakî: III/161 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn fi's-sefer).
[115] el-Beyhakî: III/165 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn fi's-sefer).

O yine şafak kaybolasıya ve yıldızlar ortaya çıkıncaya kadar yola devam etti. Sonra (hayvanından) indi ve iki namazı cemederek kıldırdı. Sonra da: "Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav)'ın benim gibi namaz kıldırdığını gördüm" dedi. Yani iki namazı gece olduktan sonra cemettiğini söyledi.

İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb, İbn Ömer'in namazları şafak kaybolduktan sonra cemettiğini söylemiştir.

Hadisin İsnadları

116. Ebû Dâvud–Abdulmelik b. Şuayb–İbn Vehb–el-Leys–Rabî'a–Abdullah b. Dînâr–Abdullah b. Ömer[116].
117. el-Beyhakî–Ebu'l-Huseyn Muhammed b. el-Huseyn b. el-Fadl el-Kattân–Abdullah b. Cafer. b. Deresteveyh–Ya'kûb b. Sufyân–Ebû Salih ve İbn Bukeyr–el-Leys b. Sa'd–Rabî'a b. Ebî Abdirrahman–Abdullah b. Dînâr–Abdullah b. Ömer[117].

* * *

İbn Ebî Zueyb el-Esedî şöyle demiştir:

"İbn Ömer ile birlikte Hımâ'ya doğru yola çıktık. Bu sırada güneş battı. Fakat biz ona (hayvanından) in de namaz kılalım." demeye çekindik. Ufkun beyazlığı ve yatsının karanlığı gidince (hayvanından) indi ve üç rekat (akşam namazı) kıldırdı, sonra selâm verdi, sonra iki rekat (yatsı namazı) kıldırdı. Sonra bize döndü ve "Rasûlullah (sav)'ın bu şekilde yaptığını gördüm." dedi."

(Hadisin lafzı eş-Şâfiî'nindir.)

Hadisin İsnadları

118. eş-Şâfiî–Sufyân b. Uyeyne–İbn Ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman (İbn ebî Zueyb) el-Esedî–İbn Ömer[118].
119. el-Humeydî–Sufyân–İbn ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb el-Esedî–İbn Ömer[119].
120. el-Beyhakî–Ebû Zekeriyyâ b. Ebî İshak el-Muzekkî–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–er-Râbî' b. Suleyman–eş-Şâfiî–Sufyân b. Uyeyne–(H)–el-Beyhakî–Ebû Muhammed Cenâh b. Nezîr b. Cenâh el-Kâdî–Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Duhaym–Ahmed b. Hâzim–el-Fadl b. Dukeyn–İbn Uyeyne–İbn Ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb–İbn Ömer[120].

[116] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1217.
[117] el-Beyhakî: III/160.
[118] eş-Şâfiî: (Musned), s. 344, el-Umm: I/77.
[119] el-Humeydî: II/299-300, Hadis no: 680.
[120] el-Beyhakî: III/161.

* * *

Esed b. Abdiluzzâ kabilesinden İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb şöyle demiştir:

"İbn Ömer ile Hımâ'ya doğru yola çıktık. Güneş batınca ona "Namaz(ı kılmıyor muyuz?) demekten çekindik. Ufkun beyazlığı ve yatsının karanlığı gidince indi ve önce üç sonra da iki rekat olarak bize namazı kıldırdı ve bize dönerek: "Rasûlullah (sav)'ın bu şekilde yaptığını gördüm." dedi."

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Hadisin İsnadları

121. Ahmed b. Hanbel–Sufyân–İbn Ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman b. Zueyb–İbn Ömer[121].
122. en-Nesâî–İshak b. İbrahim–Sufyân–İbn Ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman–İbn Ömer[122].
123. et-Tahavî–Fehd–el-Hımmânî–İbn Uyeyne–İbn Ebî Necîh–İsmail b. Abdirrahman–İbn Ömer[123].

* * *

İbn Ömer akşam ve yatsı namazlarını şafak kaybolduktan sonra cemederdi. O, Rasûlullah (sav)'ın bu iki namazı süratle yol aldığı zaman cemettiğini söylemiştir.

Hadisin İsnadı

124. Ahmed b. Hanbel–İshak b. Yûnus el-Ezrak–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–İbn Ömer[124].

* * *

Nâfi'den:

İbn Ömer süratle yol aldığı zaman, şafak kaybolduktan sonra akşam ve yatsı namazlarını cemeder ve "Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav) akşam ve yatsı namazlarını cemederdi" derdi.

Hadisin İsnadları

125. Muslim–Muhammed b. el-Musennâ–Yahyâ b. Ubeydillah–Nâfi–İbn Ömer[125].

[121] Hanbel: II/12.
[122] en-Nesâî: I/286-287 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-musâfir beyne'l-mağribi ve'l-ışâ').
[123] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 14.
[124] Hanbel: II/4.
[125] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 43 (I/488).

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah yolculuğa çıkar da süratle yol alırsa, güneş zeval vaktine erişmeden yola çıkmışsa ikindinin ilk vakti girinceye kadar öğleyi tehir eder, sonra (hayvanından) iner ve iki namazı cemederek kıldırırdı. (Keza) akşam namazını da şafak'ın kaybolduğu belli olasıya kadar tehir eder, sonra iner ve akşam ile yatsı namazlarını cemederek kıldırırdı.

Hadisin İsnadı

126. Bunu et Taberânî *"el-Evsat"*ında rivâyet etmiştir. Râvîleri arasında Ebû Ma'şer Necîh vardır. Hakkında çok şeyler söylenmiştir. Bazıları onun sika olduğunu söylemiştir[126].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Güneş zeval vaktine erişmişse, Rasûlullah (sav) öğle ve ikindiyi cemederek kıldırırdı. Şayet zeval vaktinden önce hareket etmişse öğleyi tehir eder ve ikindi vaktinde (ikindiyle beraber) kıldırırdı."

Hadisin İsnadları

127. ed-Dârakutnî–Muhammed b. el-Kâsım b. Zekeriyyâ el-Muharibî–Ebû Saîd el-Eşecc–Ebû Hâlid el-Ahmer–İbn Aclân–Huseyn b. Abdillah–İkrime–İbn Abbâs[127].
128. ed-Dârakutnî–el-Abbâs b. Abdissemî el-Haşimî–el-Huseyn b. el-Heysem b. Mâhân–Ebu'r-Râbî'–Hâlid b. Abdisselâm–Mûsâ b. Rabî'a–İbn el-Hâd–Huseyn b. Abdillah–İkrime–İbn Abbâs[128].
129. el-Beyhakî–Ebû Amr el-Edîb–Ebûbekr el-İsmâilî–Cafer el-Firyâbî–İshak b. Râhaveyh–Şebâbe b. Sevvâr–el-Leys b. Sa'd–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[129].

* * *

Enes b. Mâlik'den:

Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman, öğleyi ikindinin ilk vaktine tehir eder ve ikisini cemederdi. Akşamı da tehir eder ve şafak kaybolduğu zaman yatsı ile birlikte (cemederek) kıldırırdı. (Hadisin lafzı Muslim'indir.)

[126] Mecmeu'z-Zevâid: II/159-160.
[127] ed-Dârakutnî: I/389, Hadis no: 2.
[128] ed-Dârakutnî: I/389, Hadis no: 4.
[129] el-Beyhakî: III/162.

Hadisin İsnadları

130. Muslim–Ebû Tâhir ve Amr b. Sevvâd–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[130].
131. Ebû Avâne–Yûnus b. Abdi'l-A'lâ ve Ebû Ubeydillah–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl b. Hâlid–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[131].
132. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebûbekr Ahmed b. el-Hasen el-Kâdî ve başkaları–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–Bahr b. Nasr–İbn Vehb–Câbir b. İsmail–Ukayl–İbn Şihâb–Enes b. Mâlik[132].

* * *

Enes b. Mâlik'den:

"Rasûlullah (sav) yolculukta iki namazı cemetmek istediği zaman ikindinin ilk vakti giresiye kadar öğleyi tehir eder, sonra ikisini cemederdi.

(Hadisin lafzı Muslim'indir.)

Hadisin İsnadları

133. Muslim–Amr en-Nâkıd–Şebâbe b. Sevvâr el-Medâyinî–el-Leys–Ukayl b. Hâlid–ez-Zuhrî–Enes b. Mâlik[133].
134. Ebû Avâne–İsâ b. Ahmed el-Belhî–Şebâbe b. Sevvâr–el-Leys–Ukayl–İbn Şihâb–Enes[134].
135. ed-Dârakutnî–el-Huseyn b. İsmail–el-Hasen b. Muhammed b. es-Sabbâh–Şebâbe–el-Leys–Ukayl–İbn Şihâb–Enes[135].
136. ed-Dârakutnî–Ali b. Muhammed el-Mısrî–Hâşim b. Yûnus el-Kassâr–Abdullah b. Sâlih–el-Mufaddal ve el-Leys ve İbn Lehîa–Ukayl–İbn Şihâb–Enes[136].
137. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız–Ali b. Ömer b. Mehdî el-Hâfız–el-Huseyn b. İsmail–el-Hasen b. Muhammed b. es-Sabbâh–Şebâbe–el-Leys b. Sa'd–Ukayl–İbn Şihâb–Enes[137].

* * *

Nâfi'den:

"Mekke'de iken İbn Ömer'e, (hanımı) Safiyye'nin durumunun ağır olduğu haber verildi. Bunun üzerine güneş batıp yıldızlar

[130] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 48 (I/489).
[131] Ebû Avâne: II/382 (Beyânu vechi'l-cem beyne'z-zuhrî ve'l-asr).
[132] el-Beyhakî: III/161.
[133] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 47 (I/489).
[134] Ebû Avâne: II/382 (Beyânu vechi'l-Cem).
[135] ed-Dârakutnî: I/389-390, Hadis no: 5.
[136] ed-Dârakutnî: I/390, Hadis no: 7.
[137] el-Beyhakî: III/161.

ortaya çıkasıya kadar yol aldı ve "Rasûlullah (sav) acele bir iş için yola çıktığında, bu iki (akşam ve yatsı) namazını cemederdi." dedi ve yoluna devam etti. Nihayet şafak kaybolunca (hayvanından) indi ve iki namazı cemetti.

Hadisin İsnadı

138. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Suleyman b. Dâvud el-Atekî–Hammâd–Eyyûb–Nâfi'–İbn Ömer[138].

* * *

Nâfi'den:

"İbn Ömer (hanımı) Safiyye'nin durumunun ağır olduğu haberini aldı ve o gece üç gecelik yolu katetti. Akşam vakti giresiye kadar yoluna devam etti. Ben ona: "Namaz(ı kılalım)" dedim. Cevap vermedi ve karanlık basıncaya kadar yola devam etti. Bunun üzerine oğlu Sâlim veya başka birisi "Akşam oldu (artık) namazı kıl(dır)" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer: "Rasûlullah (sav) acele bir iş için yola çıktığında bu iki namazı cemederdi. Ben de bu iki namazı cemedeceğim, yola devam edin" dedi ve yola devam etti. Şafak kaybolunca (hayvanından) indi ve iki namazı cemetti.

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Hadisin İsnadları

139. Ahmed b. Hanbel–İsmâil–Eyyûb–Nâfi'–İbn Ömer[139].
140. el-Buharî–Saîd b. Ebî Meryem–Muhammed b. Cafer–Zeyd b. Eslem–(babası) Eslem–İbn Ömer[140].
141. el-Beyhakî–Ebû Amr el-Edîb–Ebûbekr el-İsmâilî–Mûsâ b. el-Abbâs–es-Sağanî ve Ali b. el-Muğîra–Saîd b. Ebî Meryem–Muhammed b. Ca'fer–Zeyd b. Eslem–Eslem–İbn Ömer[141].

* * *

Abdullah b. Ömer'in mevlası Nâfi'den:

"İbn Ömer Mekke'den yola çıktı ve (hanımı) Safiyye binti Ebî Ubeyd'in (hasta olduğu) haberi geldi. Bunun üzerine süratini artırdı, güneş batınca beraberindekilerden birisi "namaz(ı kılalım)" dedi. Cevap vermedi ve bir müddet daha yola devam etti.

[138] Ebû Dâvud: II/5, Hadis no: 1207, (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn).
[139] Hanbel: II/51.
[140] el-Buharî, 26, Ebvâbu'l-Umra 20 (III/8); el-Buharî, 56, el-Cihad ve's-Siyer 136 (IV/58).
[141] el-Beyhakî: III/160.

Bu defa (diğer) arkadaşı tekrar "namaz(ı kılalım)" dedi, yine aldırmadı. Bunun üzerine o arkadaşı İbn Ömer'e (ilk olarak) namazı hatırlatana "O böyle davranması ile ilgili, benim bilmediğim birşey biliyor" dedi. İbn Ömer yola devam etti ve şafak kaybolduktan bir müddet sonra (hayvanından) indi ve kâmet getirdi. İbn Ömer yolculukta namaz için nida etmiyor (ezan okumuyor) du. en-Neysâbûrî "... yolculukta namazlar için..." demiştir. İbn Ömer akşam ile yatsı namazlarını cemederek kıldırdı ve sonra: "Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman, şafak kaybolduktan bir müddet sonra akşam ile yatsı namazlarını cemederdi." dedi. İbn Ömer yolculuk esnasında hayvanı üzerinde ve hayvanı ne istikâmete dönerse o cihete doğru namazını kılardı. Bu suretle onlara, Rasûlullah (sav)'ın da böyle yapmış olduğunu belirtmek istiyordu."

(Hadisin lafzı ed-Dârakutnî'nindir.)

Hadisin İsnadları

142. ed-Dârakutnî–Ebû Muhammed b. Saîd ve Ebûbekir en-Neysâbûrî–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed el-Uzrî–el-Velîd b. Mezyed–Ömer b. Muhammed b. Zeyd–Nâfi'–İbn Ömer[142].
143. ed-Dârakutnî–Ebû Muhammed b. Saîd–Ubeydullah b. Sa'd–Amcası (Ya'kûb)–Âsım b. Muhammed–Kardeşi Ömer b. Muhammed–Nâfi'–Sâlim–İbn Ömer[143].
144. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Muhammed b. el-Huseyn el-Alevî–Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Hâfız–Muhammed b. Yahyâ ez-Zuhlî–Hammâd b. Mes'ade–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–Abdullah b. Ömer[144].
145. el-Beyhakî–Ebûbekr b. el-Hâris el-Fakîh–Ali b. Ömer el-Hâfız–Ebû Muhammed b. Saîd en-Neysâbûrî–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed el-Uzrî–el-Velîd b. Mezyed–Ömer b. Muhammed b. Zeyd–Nâfi'–Abdullah b. Ömer[145].

* * *

İbn Ömer şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman akşam ve yatsı namazlarını cemederdi.

(Nâfi'den) rivâyet edenlerin ikisinin rivâyetlerinde, "... (akşam ve yatsıyı) gecenin dörtte birine kadar tehir ederdi." denmiştir.

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

[142] ed-Dârakutnî: I/390, Hadis no: 8.
[143] ed-Dârakutnî: I/390, Hadis no: 9.
[144] el-Beyhakî: III/159.
[145] A.y.

Hadisin İsnadları

146. Ahmed b. Hanbel–Abdurrazzak–Sufyân–Yahyâ–Ubeydullah b. Ömer ve Mûsâ b. Ukbe–Nâfi'–İbn Ömer[146].
147. ed-Dârakutnî–Ebû Muhammed b. Saîd–Abdu'l-A'lâ b. Vâsıl–(H)–ed-Dârakutnî–Ebûbekr en-Neysâbûrî–Abdullah b. Muhammed b. Şâkir–Yahyâ b. Âdem–Sufyân es-Sevrî–Ubeydullah b. Ömer–Mûsâ b. Ukbe ve Yahyâ b. Saîd–Nâfi'–İbn Ömer[147]. İsnad sahihtir.
148. ed-Dârakutnî–İbn ebî Dâvud–Muhammed b. Âsım–Yahyâ b. Âdem–Sufyân–Mûsâ b. Ukbe ve Yahya b. Saîd–Nâfi'–İbn Ömer[148].

D) Cem-i Sûrî'ye Delâlet Eden Hadisler

Nâfi' şöyle demiştir:

"İbn Ömer ile birlikte onun bir arazisine gitmek üzere yola çıktık. Bu sırada birisi geldi ve "(Hanımınız) Safiyye binti Ebî Ubeyd ağır hastadır (son nefesini vermeden önce) yetişmeye bak." dedi. Bunun üzerine süratle yola çıktı. Yanında Kureyş'ten bir adam vardı. Güneş battığı halde namazı kıldırmadı. Halbuki benim bildiğim o, namazlarını vaktinde kılardı. Geciktiğini görünce "Allah hayrını versin, namaz (kılmayacak mıyız?)" dedim. Bana baktı ve sonra yoluna devam etti. Şafağın son vakti olunca (hayvanından) indi ve akşam namazını kıl(dır)dı. Sonra şafak kaybolunca yatsı için kamet getirdi ve bize namazı kıldırdı, sonra bize dönerek "Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav) böyle yapardı." dedi.

(Hadisin lafzı en-Nesâî'nindir.)

Hadisin İsnadları

149. en-Nesâî–Mahmud b. Hâlid–el-Velîd–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[149].
150. ed-Dârakutnî–Ebûbekr en-Neysâbûrî–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed–el-Velîd b. Mezyed–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[150].
151. ed-Dârakutnî–Muhammed b. Yahyâ b. Mirdâs–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–İbrâhim b. Mûsâ (b. Yezîd)–İsâ b. Yûnus–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[151].

[146] Hanbel: II/80.
[147] ed-Dârakutnî: I/392, Hadis no: 11.
[148] ed-Dârakutnî: I/392, Hadis no: 12.
[149] en-Nesâî: I/287-288 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-musâfir beyne'l-mağribi ve'l-ışâ').
[150] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 19.
[151] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 20.

152. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebûbekr b. el-Hasen el-Kâdî–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–el-Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed–el-Velîd b. Mezyed–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer[152].

* * *

Nâfi' ve Abdullah b. Vâkıd'dan:

"İbn Ömer'in müezzini "namaz (ı kılalım!)" deyince ona, "yürü yürü!" dedi. Şafak kaybolmadan önce (hayvanından) indi ve akşam namazını kıldırdı. Sonra şafak kayboluncaya kadar bekledi ve yatsıyı kıldırdı. Sonra: "Rasûlullah (sav) acelesi olduğu zaman benim yaptığım gibi yapardı." dedi. İbn Ömer o gün ve gecesinde üç günlük yol katetti."

Hadisin İsnadları

153. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Muhammed b. Ubeydillah el-Muhâribî–Muhammed b. Fudayl–Fudayl (b. Ğazvân)–Nâfi'–İbn Ömer[153].

154. Ebû Dâvud–İbrâhim b. Mûsâ er-Râzî–İsâ–İbn Câbir–Nâfi'–İbn Ömer.

Bu hadisi Abdullah b. el-A'lâ' da Nâfi'den rivâyet etmiştir[154].

155. ed-Dârakutnî–el-Huseyn b. İsmail–Yusûf b. Mûsâ–Vekî' ve Cerîr b. Abdilhâmid (Lafız Vekî'e aittir)–el-Fudayl b. Ğazvân–Nâfi'–İbn Ömer[155].

156. ed-Dârakutnî–Muhammed b. Nuh el-Cundisabûrî–Harun b. İshak–Muhammed b. Fudayl–(H)–ed-Dârakutnî–Muhammed b. Yahyâ b. Mirdâs–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî–Muhammed b. Fudayl–Fudayl b. Ğazvân–Nâfi' ve Abdullah b. Vâkıd–İbn Ömer[156].

* * *

Nâfi'den:

İbn Ömer ile Mekke'den yola çıktık. (Hanımının haberinin geldiği) o gece, akşam vakti girinceye kadar yol aldık ve onun namazı unuttuğunu zannederek ona namazı hatırlattık, aldırmadı ve neredeyse şafağın kaybolacağı esnada (hayvanından) indi ve (akşamı) kıldırdı. Sonra şafak kayboldu ve yatsıyı kıldı. Sonra bize döndü ve "Süratle yol aldığımız zaman Rasûlullah ile böyle yapardık." dedi.

(Hadisin lafzı en-Nesâî'nindir.)

[152] el-Beyhakî: III/160.
[153] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1212.
[154] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1213.
[155] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 17.
[156] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 18.

Hadisin İsnadları

157. en-Nesâî–Kuteybe b. Saîd–el-Attâf–Nâfi'–İbn Ömer[157].
158. et-Tahavî–Yezîd b. Sinân–Ebû Âmir el-Akadî–el-Attâf b. Hâlid el-Mahzûmî–Nâfi'–İbn Ömer[158].
159. ed-Dârakutnî–el-Huseyn b. İsmail–Ahmed b. Mansûrî–İbn ebî Meryem–Attâf b. Hâlid–Nâfi'–İbn Ömer[159].

* * *

Salim, Abdullah b. Ömer'den şöyle nakletmektedir:

"Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav)'ın, yatsı ile cemedesiye kadar akşam namazını tehir ettiğini gördüm."

Sâlim şöyle demiştir:

"Abdullah (b. Ömer) de süratle yol aldığı zaman böyle yapardı: Akşam için kâmet getirir ve üç rekat kılar, sonra selâm verir, biraz bekler ve yatsı için kâmet getirip iki rekat olarak (yatsıyı) kılar sonra selâm verirdi. Ne akşam ile yatsı arasında ne da yatsı'dan sonra nâfile kılardı. Geceleyin nâfile kılıncaya kadar (başka) nâfile kılmazdı.

(Hadisin lafzı el-Buharî'ye aittir.)

Hadisin İsnadları

160. el-Buharî–Ebu'l-Yeman–Şuayb–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[160].
161. Muslim–Harmele b. Yahyâ–İbn Vehb–Yûnus–İbn Şihâb–Sâlim b. Abdillah–Abdullah b. Ömer[161].
162. Ebû Avâne–Ebû Eyyûb el-Behranî–Yezid b. Abdirabbih–Muhammed b. Harb–ez-Zubeydî–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[162]. (Değişik lafızlarla).
163. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Ebî Amr–Ebû Muhammed Ahmed b. Abdillah el-Muzenî–Ali b. Muhammed b. İsâ–Ebu'l-Yemân–Şuayb b. ebî Hamze–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[163].

* * *

[157] en-Nesâî: I/288 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-musâfir beyne'l-mağribi ve'l-ışâ').

[158] et-Tahavî: I/163, Hadis no: 22.

[159] ed-Dârakutnî: I/393-394, Hadis no: 21.

[160] el-Buharî, 18, Ebvabu't-Taksir 14 (II/46).

[161] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 45 (I/489).

[162] Ebû Avâne: II/381 (Beyânu ibahati'l-Cem beyne's-Salâteyn fi's-Sefer ve'd-Delil ala...)

[163] el-Beyhakî: III/165.

el-Huzeyl'den:

"Rasûlullah (sav) yolculuk esnasında iken öğleyi tehir etti, ikindiyi de öne alıp ikisini cemetti. Keza akşamı tehir, yatsıyı da öne alarak ikisini cemedip kıldırdı."

Hadisin İsnadı

164. Ebû Dâvud (et-Tayâlisî)–Şu'be–Ebû Kays–el-Huzeyl[164].

* * *

Ömer b. Ali'den:

"Hz. Ali yolculukta önce akşamı kıldırır, sonra yatsı vaktini bekler ve akşamın arkasından yatsıyı kıldırır ve 'Rasûlullah (sav)'ın böyle yaptığını gördüm.' derdi."

Hadisin İsnadı

165. İbn Ebî Şeybe–Ebû Usâme–Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali–Babası (Muhammed)–Dedesi (Ömer b. Ali)–Ali[165].

* * *

Ömer b. Ali'den:

"Hz. Ali yola devam eder, güneş batıp karanlık çökünce (hayvanından) iner, akşamı kıldırır, arkasından da yatsıyı kıldırır ve: "Rasûlullah (sav)'ın böyle yaptığını gördüm." derdi."

Hadisin İsnadı

166. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel–İbn Ebî Şeybe–Ebû Usâme–Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali–Babası (Muhammed)–Dedesi (Ömer b. Ali)–Ali (b. Ebî Talib)[166].

* * *

Hz. Âişe'den (ra):

"Rasûlullah (sav) yolculukta iken, öğleyi tehir, ikindiyi ta'cil; akşamı tehir, yatsıyı ta'cil ederdi.

(Hadisin lafzı İbn Ebî Şeybe'ye aittir.)

[164] et-Tayâlisî: I/126, Hadis no: 594.

[165] İbn Ebî Şeybe: II/458.

[166] Hanbel: I/136. Bu hadis, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın *"el-Musned"*e yaptığı ilavelerdendir. Abdullah b. Muhammed b. Ömer'in sika olduğunu İbn Hıbbân zikretmiştir. Onun babası Muhammed b. Ömer'in de sika olduğunu İbn Hıbbân söylemiştir. Dedesi Ömer b. Ali'ye gelince, el-Iclî onun da sika olduğunu söylemiştir. (ed-Dârakutnî: I/391-392-Hamişinde).

Hadisin İsnadları

167. İbn Ebî Şeybe–Vekî'–Muğîra b. Ziyad–Atâ–Âişe[167].
168. et-Tahavî–Fehd–el-Hasen b. Bişr–el-Muâfî b. İmrân–Muğîra b. Ziyad el-Mavsılî–Atâ b. Ebî Rabâh–Âişe[168].

* * *

Ebû Saîd el-Hudrî'den:

"Rasûlullah (sav) öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı cemetti: Akşamı tehir ve yatsıyı ta'cil etti ve ikisini birlikte kıl(dır)dı."

Hadisin İsnadı

169. et-Taberanî bunu *"el-Evsat"*ında rivâyet etmiş ve Muhammed b. Abdilvahhab el-Harisî'nin teferrüd ettiğini söylemiştir. el-Bezzâr da "Rasûlullah (sav) yolculukta iki namazı cemederdi." şeklinde muhtasar olarak rivâyet etmiş ve "Ebû Saîd el-Hudrî' hadisinin bildiğimiz yegâne tariki budur." demiştir. Muhammed b. Abdilvahhab sika ve ibadetle meşhurdur. Ben (el-Heysemî) derim ki: Diğer râvîleri sikadırlar."[169]

* * *

Abdullah İbn Mes'ud'dan:

"Rasûlullah (sav) akşam ile yatsıyı cemederdi. Akşamı son anına kadar tehir, yatsıyı da ilk anına kadar ta'cil ederdi."

Hadisin İsnadı

170. et-Taberanî bunu *"el-Mu'cemu'l-Kebîr"*inde rivâyet etmiştir. İsnadında Ebû Mâlik en-Nahaî vardır ki, zayıftır[170].

* * *

Enes b. Mâlik'den:

"Enes yolculukta iki namazı cemetmek isterse öğleyi son anına tehir eder ve öyle kılardı, ikindiyi de ilk anında kılardı. Akşamı son anında, ikindiyi de ilk anında kılar ve "Rasûlullah (sav) yolculukta iki namazı bu şekilde cemederdi." derdi."

Hadisin İsnadı

171. Bu hadisi el-Bezzâr rivâyet etmiştir. Hadisin isnadında İbn İshak vardır ve sikadır. Lakin mudellisdir[171].

[167] İbn Ebî Şeybe: II/457 (Bab: Men kale "Yecmeu'l-musâfir beyne's-Salâteyn fi's-Sefer).

[168] et-Tahavî: I/164, Hadis no: 24 (Burada "acele (ta'cil) etti" fiili yerine "kaddame" fiili kullanılmıştır.)

[169] Mecmeu'z-Zevâid: II/159. [170] A.y.

[171] Mecmeu'z-Zevâid: II/160.

E) Hem Cem-i Sûrî'ye Hem de Cem-i Hakîkî'ye Hamledilmesi Mümkün Olan Hadisler

Nâfi'den

İbn Ömer iki namazı sadece bir kere cemetmiştir. Kendisine (hanımı) Safiyye binti Ebî Ubeyd'in hasta olduğu haberi geldi. İkindi namazını kıldıktan sonra yola çıktı ve yüklerini atarak süratle yol almaya başladı. Akşam vakti oluncaya kadar yola devam etti. Arkadaşlarından birisi kendisine namazı hatırlattı, fakat ona bir cevap vermedi. Sonra diğeri hatırlattı, ona da cevap vermedi. Sonra üçüncüsü de (namazı) hatırlatınca: "Ben süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav)'ın iki namazı cemedinceye kadar bu (akşam) namazı(nı) tehir ettiğini gördüm." dedi.

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Hadisin İsnadları

172. Ahmed b. Hanbel–Abdurrazzak–İbn Cureyc–Nâfi'–İbn Ömer[172].

* * *

Kesîr b. Kâravendâ'dan:

Sâlim b. Abdillah'a babasının yolculukta ne şekilde namaz kıldığını (yani) yolculukta namazlarını cemedip etmediğini sordum, (şöyle) dedi: Safiyye binti Ebî Ubeyd onun hanımıydı. O sırada kendisine aid bir tarlada bulunan (kocası) İbn Ömer'e şöyle bir mektup geldi: "Ben dünyadaki günlerimin sonuncusunu, ahirettekilerin de ilkini yaşıyorum..." Bunun üzerine (hayvanına) bindi ve (hanımına) yetişmek için süratle yol almaya başladı. Öğle vakti olunca müezzin ona: "Ey Ebû Abdirrahman namaz(ı kılalım)" dedi. Ona aldırmadı. İki namazın arası bir vakit olunca (hayvanından) indi ve "Kâmet getir, selâm verdiğinde tekrar getir." dedi. Sonra namazları kıldırdı. Sonra güneş batasıya kadar yola devam etti. "Güneş batınca" müezzin, "Namaz" dedi. "Öğle ve ikindi namazlarında yaptığın gibi yap(acağız)" cevabını verdi ve yoluna devam etti. Yıldızlar (iyice ortaya çıkıp) karmakarışık bir halde görününce indi ve müezzine: "Kâmet getir, selâm verdiğim zaman tekrar kâmet getir." dedi ve namazları kıldırdı. Sonra bize dönüp: "Rasûlullah (sav) 'birinizin yetişememekten

[172] Hanbel: II/150; Abdurrazzak: II/547, Hadis no: 4401.

korktuğu bir iş olur (da süratle yol almak mecburiyetinde kalır)sa, namaz(lar)ını bu şekilde kılsın' buyurdu." dedi.

Hadisin İsnadları

173. en-Nesâî–Muhammed b. Abdillah b. Bezî–Yezid b. Zuray–Kesîr b. Kârevendâ–Sâlim–İbn Ömer[173].
174. en-Nesâî–Abde b. Abdirrahim–İbn Şumeyl–Kesîr b. Kârevendâ–Sâlim–İbn Ömer[174].

* * *

Ebû Kılâbe –merfu olarak– İbn Abbâs'dan rivâyette şöyle demiştir:

"(Rasûlullah (sav)) bir konak yerine varır ve orada mola vermek isterse öğleyi, öğle ile ikindiyi cemedinceye kadar tehir ederdi. Eğer müsait bir konak yeri bulamazsa bir konak yerine varıp öğle ile ikindiyi cemedinceye kadar öğleyi tehir ederdi."

Hadisin İsnadları

175. Ahmed b. Hanbel–Yûnus ve Hasen b. Mûsâ–Hammâd b. Zeyd–Eyyûb–Ebû Kılâbe–İbn Abbâs[175].
176. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdan–Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr–İsmail b. İshak–Suleyman b. Harb–Hammâd b. Zeyd–Eyyûb–Ebû Kılâbe–İbn Abbâs[176].

* * *

Ali (b. Ebî Talib) şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) güneşin zeval vaktinden önce yola çıkarsa öğle ile ikindiyi cemeder; şayet yola devam ederse öğleyi tehir, ikindiyi ta'cil eder, sonra ikisini cemederdi."

Hadisin İsnadı

177. ed-Dârakutnî–Ahmed b. Muhammed b. Saîd–el-Munzir b. Muhammed–Babası (Muhammed)–Muhammed b. el-Huseyn b. Ali b. el-Huseyn–el-Huseyn b. Ali b. el-Huseyn–Ali b. el-Huseyn–el-Huseyn–Ali (b. Ebî Talib)[177].

el-Munzir b. Muhammed b. el-Munzir babası Muhammed'den rivâyet etmekte, o da babası el-Munzir'den, o da Muhammed b. el-Huseyn'den rivâyet etmektedir. Bu hadis Ehl-i Beyt'in rivâyet-

[173] en-Nesâî: I/285 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-musâfir beyne'z-zuhri ve'l-asr).
[174] en-Nesâî: I/288-289 (Bab: el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-musâfir beyne'l-mağribi ve'l-ışâ').
[175] Hanbel: I/244. [176] el-Beyhakî: III/165.
[177] ed-Dârakutnî: I/391, Hadis no: 10.

lerindendir. İsnadında ise bilinmeyen bir râvî vardır. el-Munzir b. Muhammed el-Kâbûsî hakkında ed-Dârakutnî "Meçhuldür." demiştir. (ed-Dârakutnî: I/391 (Hamişinde)).

F) Rasûlullah'ın Yolculuklarda İki Namazı Cemetme ve Aksi Olmak Üzere Her İki Şekilde de Tatbik Ettiğini Gösteren Bir Hadis

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) bir yerde konakladığında güneş zeval vaktine erişirse, ikindiyi (de) kılmadan yola çıkmazdı. Eğer zeval vaktinden önce yola çıkmışsa her namazı kendi vaktinde kıldırırdı."

Hadisin İsnadı

178. ed-Dârakutnî–Ebû Ali İsmail b. Muhammed es-Saffâr–Abbâs ed-Dûrî–Abdullah b. Ebî Bedr ed-Dûrî–Yahya b. el-Yemân–Muhammed b. Aclân–el-Huseyn b. Abdillah–İkrime–İbn Abbâs[178].

G) İki Namazın Cemedilmesiyle İlgili Olup "Yolculuğun Süratli Olması" Kaydı Bulunan Hadisler

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman akşam ile yatsı namazlarını cemederdi."

(Hadisin lafzı Mâlik'indir.)

Hadisin İsnadları

179. Mâlik b. Enes–Nâfi'–Abdullah b. Ömer[179].
180. Abdurrazzak–Ma'mer–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[180].
181. Abdurrazzak–İbn Uyeyne–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[181].
182. el-Humeydî–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[182].
183. İbn Ebî Şeybe–Ebûbekr–İbn Uyeyne–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[183].
184. Ahmed b. Hanbel–İshak b. Yûnus el-Ezrak–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–İbn Ömer[184].

[178] ed-Dârakutnî: I/389, Hadis no: 3.
[179] Muvatta, 9, Kasru's-Salât 1, Hadis no: 3 (I/144).
[180] Abdurrazzak: II/544, Hadis no: 4392.
[181] Abdurrazzak: II/544, Hadis no: 4393.
[182] el-Humeydî: I/278, Hadis no: 616.
[183] İbn Ebî Şeybe: II/456.
[184] Hanbel: II/4.

185. Ahmed b. Hanbel–Abdurrahman–Mâlik–Nâfi'–İbn Ömer[185].
186. Ahmed b. Hanbel–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[186].
187. Ahmed b. Hanbel–Yahyâ b. Saîd–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–İbn Ömer[187].
188. Ahmed b. Hanbel–Abdurrazzak–Sufyân–Yahyâ ve Ubeydullah b. Ömer ve Mûsâ b. Ukbe–Nâfi'–İbn Ömer[188].
189. Ahmed b. Hanbel–Muhammed b. Ubeyd–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–İbn Ömer[189].
190. Ahmed b. Hanbel–Vekî'–(Abdullah b. Ömer b. Hafs) el-Umerî–Nâfi'–İbn Ömer[190].
191. Ahmed b. Hanbel–Abdurrazzak–Ma'mer–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[191].
192. el-Buharî–Ebu'l-Yemân–Şuayb–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[192].
193. Muslim–Yahyâ b. Yahyâ–Mâlik–Nâfi'–İbn Ömer[193].
194. Muslim–Yahyâ b. Yahyâ ve Kuteybe b. Saîd ve Ebûbekr İbn Ebî Şeybe ve Amr en-Nâkıd–İbn Uyeyne. Amr (en-Nâkıd)–İbn Uyeyne–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[194].
195. ed-Dârimî–Muhammed b. Yûsuf–İbn Uyeyne–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[195].
196. en-Nesâî–Kuteybe b. Saîd–Mâlik–Nâfi'–İbn Ömer[196].
197. en-Nesâî–İshak b. İbrâhim–Abdurrazzak–Ma'mer–Mûsâ b. Ukbe–Nâfi'–İbn Ömer[197].
198. en-Nesâî–Muhammed b. Mansur–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[198].
199. İbn Huzeyme–Abdulcebbar b. el-A'lâ'–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–Abdullah b. Ömer[199].
200. İbn Huzeyme–Ya'kûb ed-Devrakî–Saîd b. Abdirrahman ve Yahyâ b. Hakim–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[200].
201. Ebû Avâne–es-Sulemî–Abdurrazzak–Ma'mer–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[201].

[185] Hanbel: II/7, 63.
[186] Hanbel: II/8.
[187] Hanbel: II/4.
[188] Hanbel: II/80.
[189] Hanbel: II/102.
[190] Hanbel: II/106.
[191] Hanbel: II/148.
[192] el-Buharî, 18, Ebvabu't-Taksir 14 (II/46).
[193] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 42 (I/488).
[194] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 44 (I/488).
[195] ed-Dârimî: I/356-357 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[196] en-Nesâî: I/289 (Bab: el-Hâl elleti yücmeu fiha beyne's-Salâteyn)
[197] en-Nesâî: I/289.
[198] A.y.
[199] İbn Huzeyme: Bab: 375, Hadis no: 964 (II/81).
[200] İbn Huzeyme: Bab: 375, Hadis no: 964 (II/81).
[201] Ebû Avâne: II/380 (Beyanu ibahati'l-Cem beyne's-Salâteyn fi's-sefer ve'd-delil ala...)

202. Ebû Avâne–Ebu'l-Hasen el-Meymunî ve Ammâr b. Racâ'–Muhammed b. Ubeyd–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–İbn Ömer[202].
203. Ebû Avâne–Yahyâ el-Kattân–Ubeydullah b. Ömer[203].
204. Ebû Avâne–el-Abbas b. el-Velîd el-Uzrî–el-Velîd–Ömer b. Muhammed–Nâfi'–İbn Ömer[204].
205. Ebû Avâne–ed-Dakîkî–Yezid b. Harun–Yahya b. Saîd–Nâfi'–İbn Ömer[205].
206. Ebû Avâne–Ebû Eyyûb el-Behranî–Yezîd b. Abdirabbih–Muhammed b. Harb–ez-Zubeydî–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[206].
207. Yûnus–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[207].
208. et-Tahavî–Yûnus–İbn Vehb–Mâlik–Nâfi'–İbn Ömer[208].
209. et-Tahavî–Fehd–el-Hımmanî–İbn Uyeyne–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[209].
210. et-Tahavî–İbn ebî Dâvud–Musedded–Yahyâ–Abdullah–Nâfi'–İbn Ömer[210].
211. ed-Dârakutnî–Ebû Muhammed b. Saîd–Abdu'l-A'lâ b. Vâsıl–(H)–ed-Dârakutnî–Ebûbekr en-Neysâbûrî–Abdullah b. Muhammed b. Şakir–Yahyâ b. Âdem–Sufyân es-Sevrî–Ubeydullah b. Ömer ve Mûsâ b. Ukbe ve Yahyâ b. Saîd–Nâfi'–İbn Ömer[211]. Senedi sahihtir.
212. ed-Dârakutnî–el-Huseyn b. İsmail–Yûsuf b. Mûsâ–Vekî' ve Cerîr b. Abdilhamid (Lafız Vekî'in)–el-Fudayl b. Ğazvân–Nâfi'–İbn Ömer[212].
213. ed-Dârakutnî–Muhammed b. Nuh el-Cundisâburî–Harun b. İshak–Muhammed b. Fudayl–(H)–ed-Dârakutnî–Muhammed b. Yahyâ b. Mirdâs–Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî–Muhammed b. Fudayl–el-Fudayl b. Ğazvân–Nâfi' ve Abdullah b. Vâkıd–İbn Ömer[213].
214. el-Beyhakî–Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf el-İsbehanî–Ebû Saîd b. el-Arabî'–el-Hasen b. Muhammed ez-Za'ferânî–Sufyân–ez-Zuhrî–Sâlim–İbn Ömer[214].
215. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız–Ebû Ali el-Hâfız–Ali b. el-Huseyn es-Saffâr–Yahyâ b. Yahyâ–Mâlik–Nâfi'–Abdullah b. Ömer[215].
216. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Muhammed b. el-Huseyn el-Alevî–Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Hâfız–Mu-

[202] Ebû Avâne: II/381.
[203] A.y.
[204] A.y.
[205] A.y.
[206] A.y.
[207] A.y.
[208] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 12.
[209] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 13.
[210] et-Tahavî: I/162, Hadis no: 19.
[211] ed-Dârakutnî: I/391-392, Hadis no: 11 (Bab: el-Cem beyne's-Salâteyn).
[212] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 17.
[213] ed-Dârakutnî: I/393, Hadis no: 18.
[214] el-Beyhakî: III/159 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn fi's-Sefer)
[215] A.y.

hammed b. Yahyâ ez-Zuhlî–Hammâd b. Mes'ade–Ubeydullah b. Ömer–Nâfi'–İbn Ömer[216].

217. el-Beyhakî–Muhammed b. Abdillah el-Hâfız–Ebu'l-Fadl b. İbrahim–Ahmed b. Seleme–Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. el-Musennâ–Yahyâ.

b. el-Musennâ–Yahyâ b. Saîd–Ubeydullah–Nâfi'–İbn Ömer[217].

218. et-Taberanî–Abdullah b. Amr'dan, *"el-Mu'cemu'l-Evsât"*ında rivâyet etmiştir. İsnadındaki Abdulkerim b. Ebi'l-Muhârık zayıf bir râvîdir[218].

219. et-Taberanî, İbn Abbâs'dan *"el-Mu'cemu'l-Evsât"*ında rivâyet etmiştir. İsnadındaki Ebû Ma'şer Necîh hakkında söz söyleyenler de vardır, sika olduğunu söyleyenler de![219]

H) İki Namazın Yolculukta Cemedilmesiyle İlgili Olup, "Yolculuğun Süratli Olması" Kaydı Zikredilmeyen Hadisler

Enes b. Mâlik şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) yolculukta öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemederdi.

(Hadisin lafzı Abdurrazzak'ındır.)

Hadisin İsnadları

220. Abdurrazzak–Ma'mer–Yahyâ b. ebî Kesîr–Hafs b. Ubeydillah b. Enes–Enes b. Mâlik[220].

221. Abdurrazzak–Ma'mer–Yahyâ b. ebî Kesîr–İkrime–Rasûlullah (sav)'dan[221]. (Sadece öğle ve ikindi zikrediliyor.)

222. İbn ebî Şeybe–Vekî'–Sufyân–Ebû Kays–Huzeyl b. Şurahbil el-Evdî[222].

223. İbn ebî Şeybe–Bekr b. Abdirrahman–İsâ b. el-Muhtâr–İbn Ebî Leylâ–Ebû Kays–Huzeyl–Abdullah b. Mes'ud[223].

224. Ahmed b. Hanbel–İsmail–el-Leys–Tâvus–İbn Abbâs[224].

225. Ahmed b. Hanbel–Muhammed b. Fudayl–Zeyd–Atâ–İbn Abbâs[225].

226. Ahmed b. Hanbel–Yezîd–el-Haccâc–el-Hakem–Miksem–İbn Abbâs (ve Saîd b. Cubeyr)[226].

216 A.y.
217 A.y.
218 Mecmeu'z-Zevâid: II/158 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn fi's-sefer).
219 Mecmeu'z-Zevâid: II/159-160 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn fi's-sefer).
220 Abdurrazzak: II/544-545, Hadis no: 4395.
221 Abdurrazzak: II/545, Hadis no: 4396.
222 İbn ebî Şeybe: II/457 (Bab: Men kale "yecmeu'l-musâfir beyne's-Salâteyn").
223 İbn ebî Şeybe: II/458 (Bab: Men kale "yecmeu'l-musâfir beyne's-Salâteyn").
224 Hanbel: I/360.
225 Hanbel: I/217.
226 Hanbel: I/351.

227. Ahmed b. Hanbel–Yezîd–el-Haccâc–Amr b. Şuayb–Babası (Muhammed b. Abdillah b. Amr b. el-As)–Dedesi (Abdullah b. Amr el-As)[227].
228. Ahmed b. Hanbel–Abdussamed–Harb b. Şeddâd–Yahyâ–Hafs b. Ubeydillah b. Enes–Enes b. Mâlik[228].
229. el-Buharî–İbrâhim b. Tahmân–el-Huseyn el-Muallim–Yahyâ b. Ebî Kesîr–İkrime–İbn Abbâs[229].

* * *

Abdullah b. Mes'ud'dan:

"Rasûlullah (sav) yolculukta iki namazı cemetti."

Hadisin İsnadı

230. İbn Ebî Şeybe–Bekr b. Abdirrahman–İsâ b. el-Muhtâr–İbn Ebî Leylâ–Ebû Kays–Huzeyl–Abdullah b. Mes'ud[230].

* * *

İbn Ömer'den:

"Rasûlullah (sav) yolculukta akşam ile yatsı namazını sadece bir defa cemetti.

Hadisin İsnadı

231. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Kuteybe–Abdullah b. Nâfi'–Ebû Mevdud–Suleyman b. Ebî Yahyâ–İbn Ömer[231].

* * *

Câbir'den (ra):

"Rasûlullah (sav) Mekke'de iken güneş battı ve iki namazı Serif (mevkiin)de cemetti."

Hadisin İsnadları

232. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Ahmed b. Salih–Yahyâ b. Muhammed el-Cârî–Abdulaziz b. Muhammed–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Câbir[232].
233. et-Tahavî–Ali b. Abdirrahman–Nuaym b. Hammâd–Abdulaziz b. Muhammed ed-Derâverdî–Mâlik b. Enes–Ebu'z-Zubeyr–Câbir[233].
234. el-Beyhakî–Ebû Ali er-Ruzbarî–Ebûbekr b. Dase–Ebû Dâvud–Ahmed b. Salih–Yahyâ b. Muhammed el-Cârî–Abdulaziz b. Muhammed–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Câbir[234].

[227] Hanbel: I/180-181. [228] Hanbel: III/151.
[229] el-Buharî: 18, Ebvabu't-Taksir 13 (II/46).
[230] İbn Ebî Şeybe: II/458, el-Matalib: I/179, Hadis no: 642.
[231] Ebû Dâvud: II/5, Hadis no: 1209 (Bab: el-Cem' beyne's-Salâteyn)
[232] Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1215. [233] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 16.
[234] el-Beyhakî: III/164.

235. el-Hımmanî–Abdulaziz ve el-Eclâh–Ebu'z-Zubeyr kanalıyla da rivâyet edilmiştir[235].
236. en-Nesâî–el-Muemmel b. İhâb–Yahya b. Muhammed el-Cârî–Abdulaziz b. Muhammed–Mâlik b. Enes–Ebu'z-Zubeyr–Câbir[236].

* * *

İbn Abbâs'dan (ra):

"Rasûlullah (sav) yolculukta iki namazı, öğle ile ikindiyi ve akşam ile yatsıyı, ne kendisi düşmanın peşinde ne de düşman kendisinin peşinde olmadığı halde cemediyordu."

Hadisin İsnadı

237. Abdurrazzak–Muhammed b. Raşid–Abdulkerim b. Ebî Umeyye–Atâ ve Mucahid–İbn Abbâs[237].

* * *

İbn Abbâs'dan (ra):

"Rasûlullah (sav) yolculuk esnasında, acelesi olmadığı, kendisini düşman takip etmediği ve korkmayı gerektirecek (tehlikeli) bir durum da olmadığı halde, yolculuk esnasında akşam ve yatsı namazlarını cemederdi.

Hadisin İsnadı

238. İbn Mâce–Muhriz b. Seleme el-Adenî–Abdulaziz b. Ebî Hâzim–İbrâhim b. İsmail–Abdulkerim–Mucahid ve Saîd b. Cubeyr ve Atâ b. Ebî Rabâh ve Tâvus–İbn Abbâs[238].

[235] A.y.
[236] en-Nesâî: I/287 (Bab: el-Vakt ellezî yecme'u fihi'l-musâfir beyne'l-mağribi ve'l-ışâ').
[237] Abdurrazzak: II/548, Hadis no: 4404.
[238] İbn Mâce, 5, İkâmetu's-Salât 74, Hadis no: 1069 (I/340).

İKÂMET HÂLİNDE NAMAZLARINCEMEDİLMESİYLE İLGİLİ HADİSLER

Abdullah b. Abbâs'dan: "Rasûlullah (sav) korkulacak (tehlikeli) bir durum olmadığı, yolculukta da bulunmadığı halde, (mukim iken) öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemederek kıl(dır)dı."

(Hadisin lafzı Mâlik b. Enes'indir.)

Hadisin İsnadları

239. Mâlik b. Enes–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Saîd b. Cubeyr–Abdullah b. Abbâs[1].
240. Muslim–Yahyâ b. Yahyâ–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[2].
241. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–el-Ka'nabî–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[3].
242. en-Nesâî–Kuteybe–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[4].
243. İbn Huzeyme–Yûnus b. Abdi'l-A'lâ–İbn Vehb–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[5].
244. Ebû Avâne–Yûnus b. Abdi'l-A'lâ–İbn Vehb–Mâlik–(H)–Ebû Avâne–es-Sağanî–Abdullah b. Yûsuf–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[6].
245. et-Tahavî–Yûnus–İbn Vehb–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[7].
246. et-Tahavî–Yezid b. Sinan–Abdurrahman b. Mehdî–Kurra–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[8].

[1] Muvatta, 9, Kasru's-Salât 1, Hadis no: 4 (I/144).
[2] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 49 (I/489).
[3] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1210.
[4] en-Nesâî: I/290 (el-Cem' beyne's-Salâteyn fi'l-Hadar).
[5] İbn Huzeyme: Bab, 378, Hadis no: 972 (II/85).
[6] Ebû Avâne: II/384.
[7] et-Tahavî: I/160, Hadis no: 6.
[8] et-Tahavî: I/160, Hadis no: 7.

247. et-Tahavî–Ebû Bişr er-Rakkî–Haccâc–İbn Cureyc–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[9].
248. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız ve Ebû Zekeriyyâ b. ebî İshak el-Muzekkî ve başkaları–Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb–er-Rabî' b. Suleyman–eş-Şâfiî–Mâlik–(H)–el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdan–Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr–İsmail b. İshak el-Kâdî–Abdullah b. Mesleme b. Ka'nab–Mâlik b. Enes–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[10].
249. el-Beyhakî–Muhammed b. Abdillah el-Hâfız–Ebû Ali el-Huseyn b. Ali el-Hâfız–Ali b. el-Huseyn es-Saffâr–Yahyâ b. Yahyâ–Mâlik–Ebu'z-Zubeyr el-Mekkî–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[11].

* * *

İbn Abbâs'dan:

"Rasûlullah (sav) Medine'de, yolculuk ve korkulacak (tehlikeli) bir durum bulunmadığı halde, öğle ve ikindi namazlarını cemetti.

Ben (Saîd b. Cubeyr) İbn Abbâs'a: "Niye böyle yaptı dersin?" dedim. "Ümmetinden hiç kimseyi zora koşmak istemedi(ği için)" cevabını verdi."

(Hadisin lafzı Abdurrazzak'ındır.)

Hadisin İsnadları

250. Abdurrazzak–es-Sevrî–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[12].
251. el-Humeydî–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[13].
252. Muslim–Ahmed b. Yûnus ve Avn b. Sellâm (birlikte)–Zuheyr. Ahmed b. Yûnus–Zuheyr–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[14].
253. Ebû Avâne–Ebu'l-Abbâs el-Ğazzi ve Muhammed b. İshak es-Siczî–el-Firyabî–(H)–Ebû Avâne–Ebû Kılâbe–Ebû Nuaym–(el-Firyabî ve Ebû Nuaym)–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[15].
254. el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız–Ebûbekr b. İshak–Cafer b. Muâz–Ahmed b. Yûnus–Zuheyr–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[16].

[9] et-Tahavî: I/160, Hadis no: 8.
[10] el-Beyhakî: III/166.
[11] A.y.
[12] Abdurrazzak: II/555, Hadis no: 4435.
[13] el-Humeydî: I/223, Hadis no: 471 (akşam ve yatsının cemedilmesi de zikrediliyor).
[14] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 5, Hadis no: 50 (I/490).
[15] Ebû Avâne: II/384-385.
[16] el-Beyhakî: III/166.

255. el-Beyhakî–Ebu'l-Huseyn b. el-Fadl el-Kattân–Ebû Sehl b. Ziyad el-Kattân–İsmail b. İshak el-Kâdî–Haccâc b. Minhâl–Hammâd b. Seleme–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[17].

* * *

Ebû Hurayra şöyle demiştir:

"Rasûlullah korkulacak (tehlikeli) bir durum olmadığı halde Medine'de iki namazı cemetti."

Hadisin İsnadı

256. Bunu el-Bezzâr rivâyet etmiştir. İsnadında zayıf bir râvî olan Osman b. Hâlid el-Emevî vardır[18].

* * *

Câbir b. Abdillah şöyle demiştir:

"Korkulacak (tehlikeli) bir durum veya hastalık mevzuu bahis olmadığı halde ruhsat (kolaylık) olması için Rasûlullah (sav) Medine'de öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetti.

Hadisin İsnadı

257. et-Tahavî–Muhammed b. Huzeyme ve İbn Ebî Dâvud ve İmran b. Mûsâ et-Taî–er-Rabî' b. Yahyâ el-Eşnanî–Sufyân es-Sevrî–Muhammed b. el-Munkedir–Câbir b. Abdillah[19].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetti.

Ben (Saîd b. Cubeyr): "Böyle yapmaktan maksadı ne idi?" dedim. "Ümmetini zora koşmamak istedi" cevabını verdi."

Hadisin İsnadları

258. Ebû Dâvud (et-Tayalîsî)–Kurrâ b. Hâlid–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[20].

259. el-Beyhakî–Ebu'l-Kâsım el-Hurfî–Ali b. Muhammed b. ez-Zubeyr el-Kufî–İbrâhim b. İshak–Cafer b. Avn–Hişam b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–Abdullah b. Abbâs[21].

el-Beyhakî'nin rivâyetinin lafızları et-Tayalisî'nin rivâyetinin lafızlarıyla aynıdır. Yalnız el-Beyhakî'nin rivâyetinde: "... Medine'de..." ziyadesi vardır.

* * *

[17] A.y.
[18] Mecmeu'z-Zevâid: II/161.
[19] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 15.
[20] et-Tayalisî: I/127, Hadis no: 599.
[21] el-Beyhakî: III/167.

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) ile beraber sekiz rekatı (öğle ve ikindiyi) birlikte, yedi rekatı (akşam ile yatsıyı) da birlikte kıldım." dedi. Ben (Saîd b. Cubeyr) İbn Abbâs'a "Niçin böyle yaptı?" dedim. "Ümmetine zorluk olmasın diye" cevabını verdi.

(Hadisin lafzı Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Hadisin İsnadları

260. Ahmed b. Hanbel–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[22].
261. İbn Huzeyme–Abdulcebbar b. el-Alâ–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[23]. (Değişik lafızlarla.)
262. İbn Huzeyme–el-Mahzûmî–Sufyân–Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[24].
263. el-Beyhakî–Muhammed b. el-Huseyn b. el-Fadl el-Kattân–Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. Ziyad el-Kattân–İsmail el-Kâdî–Ali b. el-Medinî–Sufyân–Amr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[25].

* * *

İbn Abbâs'dan:

"Rasûlullah (sav) Medine'de yedi rekatı (akşam ile yatsıyı) birlikte, sekiz rekatı (öğle ile ikindiyi) birlikte kıl(dır)dı."

(Hadisin lafzı Ebû Dâvud et-Tayalisî'nindir.)

Hadisin İsnadları

264. Ebû Dâvud (et-Tayalisî)–Hammâd b. Seleme–Amr–Câbir–İbn Abbâs[26].
265. el-Buharî–Âdem–Şu'be–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[27]. (Medine zikredilmiyor.)
266. Ebû Avâne–es-Sağânî–Ebu'n-Nadr–Şu'be–(H)–Ebû Avâne–Yezid b. Abdissamed–Âdem b. Ebî İyâs–Şu'be–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[28].
267. et-Tahavî–Yûnus–Esed–Şu'be–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[29].

* * *

Abdullah b. Ömer'den (ra):

"Rasûlullah (sav) yolcu (seferî) olmayıp mukîm iken öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını bize cemederek kıldırırdı."

[22] Hanbel: I/349.
[23] İbn Huzeyme: Bab, 378, Hadis no: 971 (II/85).
[24] A.y.
[25] el-Beyhakî: III/166.
[26] et-Tayalisî: I/127, Hadis no: 600.
[27] el-Buharî, 9, Mevakitu's-Salât 18 (I/115).
[28] Ebû Avâne: II/385.
[29] et-Tahavî: I/160, Hadis no: 4.

deyince, birisi İbn Ömer'e: "Rasûlullah (sav) bunu niçin yaptı dersin?" dedi. "Ümmetinden bir kimse cemetmek isterse, ona güçlük olmasın diye" cevabını verdi."

Hadisin İsnadı

268. Abdurrazzak–İbn Cureyc–Amr b. Şuayb–İbn Ömer[30].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) yolculukta ve mukîm iken öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti."

Hadisin İsnadı

269. Ahmed b. Hanbel–İsmail–el-Leys–Tâvus–İbn Abbâs[31].

* * *

Saîd b. Cubeyr'den:

"İbn Abbâs meşguliyet sebebiyle öğle ile ikindi namazlarını cemetmiş ve Rasûlullah (sav)'la birlikte Medine'de öğle ve ikindi namazlarını beraber kıldığını iddia etmiştir."

Hadisin İsnadı

270. Ebû Dâvud (et-Tayalisî)–Habib b. Amr b. Herim–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[32].

* * *

"İbn Abbâs Basra'da öğle ile ikindiyi ve akşam ile yatsıyı, iki namaz arasında fâsıla vermeksizin kılmış, bunu meşguliyet sebebiyle yapmış ve Medine'de Rasûlullah (sav) ile beraber öğle ile ikindi namazlarını, aralarında fâsıla vermeksizin (cemederek) kıldığını iddia etmiştir."

Hadisin İsnadı

271. en-Nesâî–Ebû Âsım Huşeyş b. Asram–Hıbbân b. Hilal–Habîb b. Ebî Habîb–Amr b. Herim–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[33].

* * *

Abdullah b. Şakîk anlatıyor:

"(Bir gün) İbn Abbâs, ikindiden sonra bize bir konuşma yaptı ve (konuşması) güneş batıp yıldızlar ortaya çıkıncaya kadar

[30] Abdurrazzak: II/556, Hadis no: 4437. [31] Hanbel: I/360.
[32] et-Tayalisî: I/126, Hadis no: 596.
[33] en-Nesâî: I/286 (el-Vakt ellezi yecmeu fihi'l-mukîm).

uzayınca insanlar kendisine namazı hatırlatmaya başladılar. Tam bu sırada Temîm oğullarından lafını sakınmaz birisi geldi ve "Namaz namaz" deyip, o da namazı hatırlatınca, İbn Abbâs: "Anasız kalası, Sünnet'i bana mı öğretiyorsun?" dedi ve ilave etti: "Ben Rasûlullah'ın öğleyle ikindiyi ve akşamla yatsıyı cemettiğini gördüm."

Abdullah b. Şakîk devam ederek şöyle demiştir:

"İbn Abbâs'ın bu sözüne içim yatmadı ve Ebû Hurayra'ya gidip onun söylediklerinin doğru olup olmadığını sordum. İbn Abbâs'ın dediklerini tasdik etti."

(Hadisin lafzı Muslim'indir.)

Hadisin İsnadları

272. Ebû Dâvud (et-Tayalisî)–Hammâd b. Zeyd–ez-Zubeyr b. el-Hırrît el-Kâdî–Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî–İbn Abbâs[34].
273. İbn ebî Şeybe–Vekî'–İmran b. Hudeyr–Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî–İbn Abbâs[35]. (Muhtasar)
274. Ahmed b. Hanbel–Yûnus–Hammâd b. Zeyd–ez-Zubeyr b. el-Hırrît–Abdullah b. Şakîk–İbn Abbâs[36].
275. Ahmed b. Hanbel–Yezid–İmran b. Hudeyr ve Muâz–Abdullah b. Şakîk–İbn Abbâs[37].
276. Muslim–Ebu'r-Rabî' ez-Zehranî–Hammâd–ez-Zubeyr b. el-Hırrît–Abdullah b. Şakîk–İbn Abbâs[38].
277. Muslim–İbn Ebî Ömer–Vekî'–İmran b. Hudeyr–Abdullah b. Şakîk–el-Ukaylî–İbn Abbâs[39].
278. Ebû Avâne–Yûnus b. Habîb–Ebû Dâvud (et-Tayalisî)–(H)–Ebû Avâne–Ebû Umeyye–Suleyman b. Harb el-Kavârîrî–Hammâd b. Zeyd–ez-Zubeyr b. el-Hırrît–Abdullah b. Şakîk–İbn Abbâs[40].
279. et-Tahavî–Muhammed b. Huzeyme–Haccâc–Hammâd–İmran b. Hudeyr–Abdullah b. Şakîk–İbn Abbâs[41]. (Muhtasar)
280. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mukrî–el-Hasen b. Muhammed b. İshak–Yûsuf b. Ya'kûb–Ebu'r-Rabî' ve Mu-

[34] et-Tayalisî: I/127, Hadis no: 598.
[35] İbn Ebî Şeybe: II/456. Burada râvî tarafından yapılmış olması muhtemel olan "Seferde... (cemettiğini)" ilavesi vardır.
[36] Hanbel: I/251.
[37] Hanbel: I/351. Hadisin isnadında bir karışıklık olduğu anlaşılıyor. Çünkü isnadın doğrusu "Muâz-İmran b. Hudeyr-Abdullah..." şeklinde olmalıdır.
[38] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 57 (I/491).
[39] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 58 (I/492).
[40] Ebû Avâne: II/386.
[41] et-Tahavî: I/161, Hadis no: 10 (Muhtasar).

hammed b. Ebîbekr (Lafız Ebu'r-Rabî'indir)–Hammâd b. Zeyd–ez-Zubeyr b. el-Hırrît–Abdullah b. Şakîk–İbn Abbâs[42].

281. el-Beyhakî–Ebûbekr b. el-Hasen el-Kâdî–Hacib b. Ahmed–Abdullah b. Haşim–Vekî'–(H)–Ebû Abdillah el-Hâfız–Ebu'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Mansur–Harun b. Yûsuf b. Ziyad–İbn Ebî Ömer–Vekî'–İmran b. Hudayr–Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî–İbn Abbâs[43].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) ile birlikte Medine'de sekiz ve yedi rekatı birlikte kıldım. Öğleyi tehir, ikindiyi ta'cil ve akşamı tehir, yatsıyı da ta'cil etti."

Hadisin İsnadı

282. en-Nesâî–Kuteybe–Sufyân–Amr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[44].

* * *

Abdulmelik b. Alkâme, Ebû Alkâme es-Sakafî'den:

"Sakîf heyeti Rasûlullah (sav)'a geldiler ve kendisine bir hediye takdim ettiler. Rasûlullah (sav): "(Bu) sadaka mı, hediye mi? Çünkü sadakayla Allah'ın rızası, hediye ile ise Rasûl(ün)ün rızası ve ihtiyaçların giderilmesi istenir." dedi. (Sonra) heyet (Rasûlullah (sav)a) soru sormaya başladılar ve durmadan sordukları (ve vakit geçtiği) için öğle namazını ikindiyle birlikte kıldılar.

Hadisin İsnadı

283. Ebû Dâvud (et-Tayalisî)–Ebûbekr el-Hannât–Yahyâ b. Hânî' b. Urve b. Ka'âs–Ebû Huzeyfe–Abdulmelik b. Alkâme–Ebû Alkâme es-Sakafî[45].

* * *

İbn Abbâs'dan:

"Rasûlullah (sav) Medine'de öğle ve ikindiyi sekiz rekat olarak (cemederek), akşam ile yatsıyı da yedi rekat olarak (cemederek) kıldırdı." (Lafız el-Buharî'nindir.)

[42] el-Beyhakî: III/168. [43] A.y.

[44] en-Nesâî: I/230.

[45] et-Tayalisî: I/126-127, Hadis no: 597 (Bab: Mâ câe fi'l-cem' beyne's-Salâteyn fi'l-Hazar li hâcetin). İbn Hacer, el-Bûsîrî'den naklen bu isnadın zayıf olduğunu söylemektedir. (el-Matâlib: I/78 (dipnot)). Abdulmelik b. Alkâme'nin tâbiî olduğunu ve isnadda düşmüş olan bir isim olduğunu da ez-Zehebî söylemektedir. (Bkz. Tecrîdu Esmâi's-Sahâbe: I/359, no: 3821).

Hadisin İsnadları

284. el-Buharî–Ebu'n-Nu'mân–Hammâd b. Zeyd–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[46].
285. Muslim–Ebu'r-Rabî' ez-Zehranî–Hammâd b. Zeyd–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[47].
286. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Suleyman b. Harb ve Museded-ded–Hammâd b. Zeyd–(H)–Muslim–Amr b. Avn–Hammâd b. Zeyd–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[48].
287. el-Beyhakî–Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mukrî–el-Hasen b. Muhammed b. İshak–Yûsuf b. Ya'kûb–Suleyman b. Harb–(H)–el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız–Muhammed b. Ya'kûb– Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ–Musedded ve Ebu'r-Rabî'–Hammâd b. Zeyd–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[49].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Medine'de Rasûlullah (sav)'ın arkasında sekiz rekatı (öğle ve ikindiyi) birlikte, yedi rekatı (akşam ve yatsı) da birlikte kıldım."

İbn Cureyc Ebu'ş-Şa'sâ' (Câbir b. Zeyd)'e "Bana kalırsa Rasûlullah (sav) öğleyi azıcık tehir etmiş, ikindiyi de azıcık öne almış (ve bu şekilde cemetmiş) olmalı." dedim. Ebu'ş-Şa'sâ' "bana kalırsa da öyle" dedi.

(Hadisin lafzı Abdurrazzak'a aittir.)

Hadisin İsnadları

288. Abdurrazzak–İbn Cureyc ve Ma'mer–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[50].
289. el-Humeydî–Sufyân–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[51].
290. İbn Ebî Şeybe–İbn Uyeyne–Amr b. Dînâr–Câbir–İbn Abbâs[52].
291. Muslim–Ebûbekr b. Ebî Şeybe–Sufyân b. Uyeyne–Amr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[53].
292. en-Nesâî–Muhammed b. Abdi'l-A'lâ–Hâlid–İbn Cureyc–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[54].
293. Ebû Avâne–es-Sağânî–Abdulvahhab–Atâ–İbn Cureyc–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[55].
294. et-Tahavî–İsmail b. Yahyâ–Muhammed b. İdris–Sufyân–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[56].

[46] el-Buharî, 9, Mevâkitu's-Salât 12 (I/114).
[47] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 56 (I/491).
[48] Ebû Dâvud: II/6, hadis no: 1214. [49] el-Beyhakî: III/167-168.
[50] Abdurrazzak: II/555, Hadis no: 4436. [51] el-Humeydî: I/222, Hadis no: 470.
[52] İbn Ebî Şeybe: II/456.
[53] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 55 (I/491).
[54] en-Nesâî: I/290 (Muhtasar).
[55] Ebû Avâne: II/385-386 (Biraz değişik lafızlarla).
[56] et-Tahavî: I/160, Hadis no: 5.

295. el-Beyhakî–Ebû Amr el-Edîb–Ebûbekr el-İsmailî–Cafer el-Firyabî–Ebûbekr ve Osman–Sufyân b. Uyeyne–(H)–el-Beyhakî–Ebû Muhammed b. Ziyad el-Adl–Ahmed b. Mukrim el-Birtî (el-Yezenî)–Ali b. el-Medinî–Sufyân–Amr b. Dînâr–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[57].

* * *

İbn Abbâs şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) Medine'de iken mukîm olduğu ve yağmur yağmadığı bir durumda, öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti.

Sâlih şöyle demiştir: İbn Abbâs'a Rasûlullah (sav)'ın niçin böyle yapmış olabileceğini sordum: "Ümmetine genişlik ve kolaylık olması için yaptığını zannederim." dedi.

(Hadisin lafzı Abdurrazzak'ındır.)

Hadisin İsnadları

296. Abdurrazzak–Dâvud b. Kays–Sâlih (Mevlâ et-Tev'eme)–İbn Abbâs[58].
297. İbn Ebî Şeybe–Vekî'–Dâvud b. Kays el-Ferrâ–Sâlih–İbn Abbâs[59]. (Burada "... korku ve yağmur olmadığı..." denmektedir.
298. Ahmed b. Hanbel–Yahyâ–Şu'be–Katâde–Câbir b. Zeyd–İbn Abbâs[60]. (Değişik lafızlarla).
299. Ahmed b. Hanbel–Vekî'–el-A'meş–Habîb b. Ebî Sabit–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[61].
300. Ahmed b. Hanbel–Yahyâ–Dâvud–Sâlih–İbn Abbâs[62].
301. Muslim–Ebûbekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Kurayb–Ebû Muaviye–(H)–Muslim–Ebû Kurayb–Ebû Saîd el-Eşecc–Vekî'–el-A'meş–Habîb b. Ebî Sâbit–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[63].
302. Ebû Dâvud (es-Sicistânî)–Osman b. Ebî Şeybe–Ebû Muaviye–el-A'meş–Habîb–Saîd b. Cureyc–İbn Abbâs[64].
303. et-Tirmizî–Hennâd–Ebû Muaviye–el-A'meş–Habîb b. Ebî Sâbit–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[65].
304. Bu hadisle ilgili, Ebû Hurayra'dan gelen bir rivâyet de vardır[66].
305. en-Nesâî–Muhammed b. Abdulaziz b. ebî Rizme (Ğazvân)–el-Fadl b. Mûsâ–el-A'meş–Habîb b. ebî Sâbit–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[67].
306. Ebû Avâne–es-Sağânî–Kurayb–Assâm–el-A'meş–Habîb–Saîd–İbn Abbâs[68].

[57] el-Beyhakî: III/168.
[58] Abdurrazzak: II/559, Hadis no: 4434. [59] İbn Ebî Şeybe: II/456.
[60] Hanbel: I/223.
[61] Hanbel: I/354. (Burada da "... korku ve yağmur olmadığı halde..." denilmiştir.)
[62] Hanbel: I/346. [63] Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 54 (I/490-491).
[64] Ebû Dâvud: II/6, Hadis no: 1211.
[65] et-Tirmizî, Ebvabu's-Salât 138, Hadis no: 187 (I/354-355).
[66] A.y. [67] en-Nesâî: I/290 (el-Cem'u beyne's-Salâteyni fi'l-Hadar).
[68] Ebû Avâne: II/385.

307. et-Tahavî–Rabî' el-Cizî–Abdullah b. Mesleme el-Ka'nabî–Dâvud b. Kays el-Ferrâ–Sâlih–İbn Abbâs[69].

308. el-Beyhakî–Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn el-Kâdî–Hacib b. Ahmed et-Tûsî–Abdullah b. Hişam–Vekî'–el-A'meş–(H)–el-Beyhakî–Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mukrî–el-Hasen b. Muhammed b. İshak–Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî–Ebû Mûsâ–Ebû Muâviye–Muhammed b. Ebîbekr–Vekî'–el-A'meş–Habîb b. ebî Sâbit–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs[70].

* * *

Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir:

"Rasûlullah (sav) öğle ile ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti. Kendisine bunun hikmeti soruldu. "Bunu, ümmetime meşakkat vermemek için yaptım." dedi."

Hadisin İsnadı

309. Bu hadisi et-Taberanî *"el-Mu'cemu'l-Kebîr* ve *el-Mu'cemu'l-Evsât"*ında rivâyet etmiştir. İsnadında Abdullah b. Abdilkuddus vardır. İbn Maîn ve en-Nesâî onun zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Hıbbân onun sika olduğunu söylemiştir. el-Buharî "Sadûk'tur, lâkin zayıf râvîlerden rivâyette bulunur." demiştir.

Ben (el-Heysemî) derim ki: Bu hadis el-A'meş'den de rivâyet edilmiştir. el-A'meş ise sikadır[71].

İki Namazın Ne Kadar Müddetle Cemedilebileceğine Dair Bir Hadis

İbn Abbâs'dan:

"Rasûlullah (sav) Hayber'de altı ay ikâmet etti, öğleyle ikindiyi, akşamla yatsıyı cemederek kıldırıyordu."

Hadisin İsnadı

310. et-Taberanî *"el-Mu'cemu'l-Evsât"*ında rivâyet etmiştir. İsnadında Hafs b. Ömer el-Cuddî vardır. ez-Zehebî onun munkeru'l-hadis olduğunu söylemiştir. (Bkz. Mizanu'l-İ'tidal: I/567, nu: 2157)[72]

İki Namazın Özürsüz Cemedilmesinin Büyük Bir Günah Olduğunu Bildiren Hadisler

Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur:

et-Tahavî: I/160, Hadis no: 9.

[70] el-Beyhakî: III/167.

[71] Mecmeu'z-Zevâid: II/161.

[72] A.y.

"Her kim özürsüz olarak iki namazı cemederek kılırsa büyük günahlardan birini işlemiş olur."

(Hadisin lafzı et-Tirmizî'nindir.)

Hadisin İsnadları

311. et-Tirmizî–Ebû Seleme Yahyâ b. Halef el-Basrî–el-Mu'temir b. Suleyman–Suleyman b. Tarhan et-Teymî–Haneş–İkrime–İbn Abbâs–Rasûlullah (sav)[73].
312. ed-Dârakutnî–Abdulvahhab b. İsâ b. ebî Hayye ve Ahmed b. el-Huseyn b. el-Cuneyd–Ya'kûb b. İbrâhim–el-Mu'temir b. Suleyman–Suleyman b. Tarhan et-Teymî–Haneş–İkrime–İbn Abbâs–Rasûlullah (sav)[74].
313. el-Hâkim en-Neysâbûrî–Yezid b. Ali b. Yûnus el-Huzâî–Muhammed b. Abdillah el-Hadramî–Bekr b. Selef ve Suveyd b. Saîd–el-Mu'temir b. Suleyman–Suleyman b. Tarhan et-Teymî–Haneş–İkrime–İbn Abbâs–Rasûlullah (sav)[75].
314. el-Beyhakî–Ebu'l-Huseyn Ali b. Muhammed b. Abdillah b. Bişran el-Adl–İsmail b. Muhammed es-Saffâr–Ubeyd b. Abdilvahid b. Şurayk–Nuaym b. Hammâd–(H)–el-Beyhakî–Ebû Abdillah el-Hâfız–Ali b. İsâ el-Hirî–İbrâhim b. Ebî Talib–Ya'kûb b. İbrâhim–el-Mu'temir b. Suleyman–Suleyman b. Tarhan et-Teymî–Haneş–İkrime–İbn Abbâs–Rasûlullah (sav)[76].

* * *

Ebû Katâde'den:

"Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Uyku sebebiyle bir namazı vaktinden geçirmek kusur değildir. Kusur ancak, uyanık olduğu halde (bilerek) bir namazın vaktini, diğer namaz vaktine kadar tehir etmektir."[77]

[73] et-Tirmizî, Ebvabu's-Salât 138, Hadis no: 188 (I/356).
[74] ed-Dârakutnî: I/395, Hadis no: 5.
[75] el-Hâkim: I/275 (Bab: ez-Zecr ani'l-cem beyne's-Salâteyn bila uzr).
[76] el-Beyhakî: III/169.
[77] Muslim, 5, Mesâcid 55, Hadis no: 311 (I/473). Ebû Dâvud: I/121, Hadis no: 441 ve I/119, Hadis no: 437. en-Nesâî: I/294 (Bab: fî men name an salâtin). et-Tirmizî: Ebvatu's-Salât 130, Hadis no: 177 (I/334). İbn Mâce: Salât 10, Hadis no: 698 (I/228). Hanbel: V/298, 305. et-Tahavî: I/265.

CEM İLE İLGİLİ ŞİA RİVÂYETLERİ

Ebû Abdillah şöyle demiştir: "Rasûlullah (sav) hiçbir sebep (özür) yokken cemaatle, öğle ve ikindi namazlarını güneş zeval vaktine erdiğinde kıldırdı. Akşam ve yatsı namazlarını da cemaatle, hiçbir sebep yok iken, şafak kaybolmadan önce kıldırdı. Bunu sadece, vakit bakımından ümmetine genişlik olsun diye yaptı."[78]

* * *

Cafer şöyle demiştir:

"Karanlık veya yağmurlu bir gece olduğu zaman Rasûlullah (sav) akşam namazını kıldırır, sonra bir nâfile kılacak kadar bekler, ardından müezzini kâmet getirir ve yatsı namazını da kıldırır ve dağılırlardı."[79]

* * *

Cafer'den, o da babası (Ali b. Ebî Talib)ndan:

"Yağmurlu bir gece olduğu zaman Rasûlullah (sav) akşamı tehir, yatsıyı da ta'cil eder ve ikisini birlikte kıldırır ve: "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz." derdi."[80]

* * *

Ebû Abdillah'dan:

"Rasûlullah (sav) yolculukta olup, acelesi de olursa' öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemederdi."

Ebû Abdillah şöyle demiştir: "Yolculukta yatsı namazının şafak kaybolmadan önce kılınmasında bir beis yoktur."[81]

* * *

İshak b. Ammâr şöyle demiştir: "Ebû Abdillah'a "Mukîm iken akşam ve yatsı namazlarını sebep (veya özür) olmadığı halde şafak kaybolmadan önce cemediyoruz (ne dersin?)" dedim. "(Bunda) bir beis yok." buyurdu[82].

* * *

[78] el-İstibsâr: I/271, no: 42 (981). [79] el-İstibsâr: I/271, no: 46 (985).
[80] el-İstibsâr: I/267, no: 27 (966).
[81] Tehzibu'l-Ahkâm: III/233, no: 118 (609); el-Furu': III/431, no: 3.
[82] el-İstibsâr: I/272, no: 43 (982).

Ebû Cafer şöyle demiştir: "Yolcu olduğun zaman öğle namazını ikindi vakti giresiye kadar tehir edip de önce öğleyi sonra da ikindiyi kılmanda, aynı şekilde akşamı tehir ederek son vaktinde kılıp, sonra iki rekat (nâfile) kılarak daha sonra da yatsıyı kılmanda bir beis yoktur."[83]

* * *

Ebû Abdillah şöyle demiştir: "Seferde herhangi bir namazı vaktinin dışında kılmanda bir mahzur yoktur."[84]

[83] Tehzibu'l-Ahkâm: III/234, no: 122 (613).
[84] Tehzibu'l-Ahkâm: III/235, no: 125 (616).

CEM' İLE İLGİLİ ZEYDİYYE RİVAYETLERİ*

1. Muhammed b. Mansur-Muhammed b. Cemil-Ebu Yahya et-Tev'eme'nin mevlası Salih-İbn Abbas tariki ile şu haber rivayet edilmiştir: "Rasulullah Medine'de yolculuk ve korku mazeretleri olmadığı halde öğle ve ikindiyi, akşam ve yatsıyı cem' etmiştir. Salih, İbn Abbas'a "Rasulullah niçin böyle yaptı?" diye sorunca da İbn Abbas "Ümmeti'ne genişlik olsun istedi" cevabını vermiştir.[1]

2. Muhammed b. Mansur-Muhammed b. Hakim-Kuteybe Ebu Reca el-Belhî-Leys b. Sa'd-Yezid b. Ebî Hubeyb-Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsıle-Muaz b. Cebel tariki ile şu hadis rivayet edilmiştir: "Tebuk gazvesinde idi. Rasulullah güneş zeval vaktine erişmeden önce yola çıkarsa öğle namazını ikindi namazına bitiştirip cemederek kıldırırdı. Güneşin zeval vaktinden sonra yola çıktığı takdirde ise öğle ile ikindiyi cemederek kıldırır sonra hareket ederdi. Akşam namazının vakti girmeden yola çıktığı zaman, akşam namazını yatsı namazıyla birlikte kıldırasıya kadar tehir ederdi. Akşam namazı vakti girdikten sonra yola çıkarsa yatsıyı öne alır ve akşam ile birlikte kıldırırdı"[2]

3. Muhammed b. Mansur-Ahmed b. Yahya-Muhammed b. el-Huseyn el-Hadramî-el-Hubeyl b. İshak-Şureyk, Ebu İshak-Ebu Cuhayfe tariki ile şu haber rivayet edilmiştir: "Rasulullah Medine'de korku ve yağmur gibi mazeretler olmadığı halde öğle ikindiyi, akşam yatsıyı cem' etti."[3]

4. İmam Abdurrazzak-İbn Cureyc-Huseyin b. Abdillah b. Abbas-İkrime ve Kurayb-İbn Abbas tariki ile rivayet edilen şu haberi zikreder: (İbn Abbas) "Size Rasulullah'ın yolculukta nasıl namaz kıldığını anlatayım mı?" dedi. Biz de "Evet (anlat)" dedik. İbn Abbas da şöyle dedi: "Eğer (yolculuk sırasında) konaklamış ve o esnada güneş de zeval vaktine gelmişse (hayvanına) bin-

* "Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı" üzerine doktora tezi yapmakta olan Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arş.Gör. Kadir Demirci'ye bu bölümü hazırlayıp katkıda bulunduğu için teşekkür ederiz.

[1] Emali Ahmed b. İsa, (Kitabu Ra'bu's'Sad') I/372 hadis no: 569, Dâru'n-Nefâis, I.baskı, III.cilt, Beyrut, 1990/1410

[2] Emali Ahmed b. İsa, I/374, hadis no: 571

[3] Emali Ahmed b. İsa, I/376, hadis no: 575

meden önce öğle ile ikindi namazlarını cemederdi. Şayet konakladığı sırada henüz güneş zeval vaktine erişmemişse, yola devam eder, ikindi vakti olunca (hayvanından) iner ve öğle ile ikindiyi cemederdi. (Aynı şekilde) eğer konakladığı sırada akşam namazının vakti girmiş ise akşam ile yatsı namazlarını cemederdi. Konakladığı sırada akşam namazının vakti girmemişse yola devam eder, yatsı vakti girince iner ve ikisini cemederdi."[4]

5. Abdurrazzak-İbn Cureyc-Ata tariki ile gelen haber: "Gündüz namazları olan öğle ve ikindi geceye kadar geçirilmiş olmaz. Gece namazları olan akşam ve yatsı da fecir vakti girinceye kadar geçirilmiş olmaz, sabah vakti de güneş doğuncaya kadar geçirilmiş olmaz"

6. Abdurrazzak-İbn Cureyc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Öğle ve ikindi gece girinceye kadar geçirilmiş olmaz, akşam ve yatsı da fecir vaktine kadar geçirilmiş olmaz, sabah namazı da güneş doğuncaya kadar geçirilmiş olmaz.

7. Abdurrazzak-İbn Cureyc'ten Tavus'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Öğle ve ikindi geceye kadar geçirilmiş olmaz. Akşam ve yatsı fecir girinceye kadar geçirilmiş olmaz. Sabah da güneş doğuncaya kadar geçirilmiş olmaz.

8. İkrime'nin görüşü, Abdurrazzak tarafından Ma'mer aracılığıyla Tavus'un görüşü olarak da rivayet edilmiştir.

9. Abdurrazzak-İbn Cureyc'in şöyle dediğini rivayet eder: "Atâ'ya sordum. "Sen yatsı namazının gecenin içinde bulunduğun vakitle gecenin ilk yarısı arasında bir vakit kılınmasını bunun dışındaki uygulamanın aşırılık olacağını söylemişsin, aynı şekilde akşam namazı için de aynı şeyleri söylemişsin doğrumu?" Atâ dedi ki: "Hayır. Bu aşırılık değildir, akşam ve yatsı gecenin yarısına kadar kılınabilir."[5]

10. Ebu Bekir b. Ebi Şeybe-Ebû Muâviye-A'meş-Hubeyb b. Ebi Sabit-Said b. Cubeyr-tariki ile İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Rasulullah öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını Medine'de korku ve yağmur gibi mazeret olmadığı halde cem' etmiştir. İbn Abbas'a denildi ki: Rasulullah bununla neyi kasdetti: İbn Abbas "Ümmetine zorluk olmamasını murat etti"

11. Malik b. Enes-Ebu'z-Zubeyr-Said b. Cubeyr-İbn Abbas tariki ile aynı muhtevayı rivayet etmiştir.

[4] Abdurrazzak, II/548-549, hadis no: 4405
[5] Yahya b. el-Huseyin, *Kitâbu'l-Muntehab*, s. 34, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, I.baskı, San'a, 1993/1414

12. Abdurrazzak-Sufyan es-Sevrî-Ebu'z-Zubeyr-Said b. Cubeyr tariki ile İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasulullah öğle ile ikindiyi Medine'de yolculuk ve korku gibi mazeretler olmadan cem' etmiştir. "Said b. Cubeyr, İbn Abbas'a" Rasulullah niçin böyle yapmıştır?" diye sorunca İbn Abbas "Ümmetine zorluk olmaması için böyle yapmıştır" cevabını vermiştir.

13. Abdurrazzak-Davud b. Kays-et-Tev'eme'nin mevlası Salih tariki ile İbn Abbas'dan şu haber rivayet edilmiştir: Rasulullah Medine'de yolculuk ve korku mazeretleri olmadığı halde öğle ve ikindiyi, akşam ve yatsıyı cem' etmiştir. Salih, İbn Abbas'a Rasulullah niçin böyle yaptı? diye sorunca İbn Abbas "Ümmeti'ne genişlik olsun istedi"[6] cevabını vermiştir.

14. Abdurrazzak-İbn Cureyc-Amr b Şuayb tariki ile Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir: "Rasulullah bize yolculuk olmadığı [mukim bir] halde öğle ikindi akşam ve yatsıyı cem' ederek kıldırdı." Bir adam İbn Ömer'e "Rasulullah niçin böyle yaptı?" diye sorunca Abdullah b. Ömer: "Ümmetine zorluk olmaması için böyle yaptı" cevabını vermiştir.

15. Abdurrazzak-İbn Cureyc-Ma'mer-Amr b Dinar-Ebu'ş-Şa'sa tariki ile İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: "Medine'de Rasulullah'ın arkasında sekiz rekatı cem' ederek kıldım. Yedi rekatı da cem' ederek kıldım."

16. Abdurrazzak-İbrahim b. Muhammed'den Safvan b. Suleyman'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Ömer b. el-Hattab öğle ile ikindiyi yağmurlu bir günde cem' etti.

17. Abdurrazzak-Ma'mer-Eyyub-Nafi tariki ile şu haber nakledilir: Medine ehli yağmurlu gecelerde akşam ve yatsı namazlarını cem' ederdi. İbn Ömer onlarla namazı kılar ve onları böyle yaptıkları için eleştirmezdi.

18. Abdurrazzak-Ma'mer'in şöyle dediğini nakletmektedir: Duyduğuma göre namaz şu ayete dayanılarak cem' edilmiştir." "Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl"[7]

Yahya b. el-Huseyin (ö. 298) namazların cem' edilmesi ile ilgili haberlerin sahih olduğunu belirtir ve vakitler konusunda şu görüşünü ortaya koyar. "Öğle vakti aynı zamanda ikindi namazı için vakittir. İkindi vakti de öğle namazı için vakittir" Aynı şekil-

[6] Emâlî Ahmed b.İsa, (Kitabu Ra'bu's'Sad'), I/372 hadis no: 569
[7] İsra, 17/78

de "akşam vakti yatsı için yatsı da akşam namazı için vakittir"[8] İmam Yahya b. el-Huseyin gecenin hem akşam hem de yatsı namazı için vakit olduğuna dair şu ayeti delil olarak gösterir: "Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl. (Gecenin) yarısını (kıl). Yahut bunu azalt, ya da çoğalt ve Kur'an'ı tane tane oku."[9] O, bu ayette emredilen namazın nafile namaz olmayıp farz namaz olduğunu ileri sürer. Zira süresinin sonunda Allah namaz ile zekatı birlikte emretmiştir. Şayet bu namaz nafile olsaydı zekat ile birlikte namazı emretmezdi. Bu ayete göre gece, başından sonuna kadar, akşam ve yatsı namazlarının kılınabileceği vakittir.

İmam Yahya b. el-Huseyin bütün bu haberlerin sahih olduğunu Allah'ın Kitab'ına uygun bulunduğunu ifade eder. Buna göre öğle ve ikindinin vakti güneşin zevalinden geceye kadardır. Akşam ve yatsının vakti de fecir doğuncaya kadardır. İmam 'a göre bu aynı zamanda dedesi Kasım b. İbrahim er-Rassî'nin (ö.246) görüşüdür. Bu sözün sabit olduğunun delili de Rasulullah'ın Medine'de yolculuk, korku ve yağmur gibi mazeretler olmadığı halde öğle, ikinde, akşam ve yatsıyı cem' etmesi ile ilgili uygulamasıdır.

Dört mezhep imamına ve ehl-i beyte ('ıtra) göre özürsüz olarak namazları cem' etmek haramdır.[10] "Namazları vaktinde kılın" ve "namazı vaktin bitiminde kılmak Allah'ın affına kalmıştır" hadisleri buna delil olarak gösterilmiş ve bu konuda icma edildiği söylenmiştir. Ancak İbnu'l-Murtaza (ö. 840) böyle bir icmanın söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Zira İmamiyye, İbnu'l-Munzir, bir rivayete göre İbn Sirin, el-Mutevekkil, el-Mehdi bu görüşe muhalefet etmişlerdir.[11] Ebu'l-Abbas, sahabeden Abdullah b. Ömer, Ebû Said el-Hudri, Ebu Musa, Said b. Zeyd, Muaz b. Cebel ile İmam Malik ve İmam Şafii'ye göre yolculukta namazları cem' etmek caizdir. İmam Nasır, Ebu Hanife, Hasan-ı Basri, Mekhul, İbrahim en-Nahai, bir görüşe göre İbn Sirin yolculukta namazları cem' etmenin caiz olmadığını söylemişlerdir. Sadece Arafat ve Müzdelife'de cem' etmek caizdir. Çünkü bu hacla ilgili bir uygulamadır.[12]

[8] Yahya b el-Huseyin, *Kitabu'l-Muntehab*, s. 33, 34
[9] Müzzemmil, 73/1-4
[10] İbnu'l-Murtaza, *el-Bahru'z-Zahhar el-Camiu li-Mezâhibi Ulemâi'l-Emsâr*, II/277, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, I.baskı, V cilt, 2001/1422
[11] A.g.e., a.y [12] A.y

SAHABE ve TABİUNUN KONU İLE İLGİLİ GÖRÜŞ ve TATBİKATLARI

A) Ashâbın Namazların Cemedilmesiyle İlgili Görüş ve Tatbikatları

1. Abdullâh b. el-Abbâs (ra.)

• Atâ şöyle demiştir:

"İbn Abbâs Taif'den yola çıktı. Akşam namazını tehir etti, sonra (hayvanından) indi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetti."[85]

• İbn Abbâs şöyle demiştir:

"İnsanlar (ashab) seferde olur da konaklayacak bir yer bulamazlarsa buluncaya kadar yola devam ederlerdi ve namazı biraz tehir ederler, sonra (hayvanlarından) inerek iki namazı cemederlerdi. Konaklayacak bir yer bulmakta gecikirlerse, yine böyle yaparlardı[86].

• Atâ'dan:

İbn Abbâs, arazisinden ayrıldığı zaman akşam ve yatsı namazlarını cemetti. Onun cem edişi şöyleydi: Öğle namazını tehir, ikindiyi ta'cil eder, sonra ikisini cemederdi. Akşamı da tehir edip yatsıyı ta'cil eder ve ikisini cemederdi[87].

• İbn Abbâs şöyle demiştir:

Yol almakta iken bir konak yerine yaklaşırsanız, bir konak yerine rastlayıncaya kadar yola devam edin. (Konakladığınızda) iki namazı cemedersiniz. Eğer konakladıysanız, aceleniz de varsa, iki namazı cemedin, sonra yola devam edin[88].

• Abdullah b. Abbâs şöyle demiştir:

"Biz, yolculukta öğle ve ikindi namazlarını cemederdik."[89]

• Câbir b. Zeyd, İbn Abbâs'ın yolculukta iki namazı cemettiğini ve bunun Sünnet olduğunu söylediğini rivâyet etmiştir[90].

[85] İbn Ebî Şeybe: II/457.
[86] Abdurrazzak: II/550, no: 4412.
[87] Abdurrazzak: II/549, no: 4409.
[88] el-Beyhakî: III/165.
[89] Abdurrazzak: II/549, no: 4408.
[90] el-Beyhakî: III/165.

2. Ömer b. el-Hattâb (ra.)

• Ömer b. el-Hattab (Kûfe valisi bulunan) Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye "Malumun olsun ki –özür hariç– iki namazı cemetmek büyük günahlardandır." diye yazmıştır[91].

• Ebu'l-Aliye, Ömer b. el-Hattab'ın "Özürsüz olarak iki namazı cemetmek büyük günahlardandır." dediğini rivâyet etmiştir[92].

İmam eş-Şâfiî, bunun Hz. Ömer'den sabit olmadığını ve bu haberin mürsel olduğunu söylemiştir. Çünkü Ebu'l-Aliye Hz. Ömer'den hadis işitmemiştir.

Bu haber ikinci bir tarikten de rivâyet edilmiştir. Burada Hz. Ömer'den rivâyet eden râvî Ebû Katâde el-Adevî'dir ki, Hz. Ömer'e erişmiştir. Bu rivâyetin lafzı ise şöyledir:

"Hz. Ömer âmil'ine "Üç şey büyük günahlardandır: Özür hariç iki namazı cemetmek... ilah) diye yazdı."

el-Beyhakî, Ebû Katâde el-Adevî'nin Hz. Ömer'e eriştiğini ve şayet Hz. Ömer âmiline bu mektubu yazarken görmüş ise, o takdirde bu haberin mevsul olacağını, aksi takdirde bu haberin (İmam eş-Şâfiî'nin mürsel dediği) haberle birleşince kuvvet kazanacağını söylemektedir[93].

3. Abdullâh b. Ömer (ra.)

• Nâfi'den:

Emirler (el-Umera) yağmurlu havada akşamla yatsı namazlarını cemederlerse, Abdullah b. Ömer de onlarla beraber cemederdi[94].

• Raca b. Hayve'den:

Raca b. Hayve Nâfi'e: "İbn Ömer yağmurlu bir gecede insanlarla beraber iki namazı cemeder miydi?" diye sormuş. Nâfi de: "Evet cemederdi" cevabını vermiştir[95].

• Nâfi'den:

Medine halkı yağmurlu gecede, akşamla yatsı namazlarını cemederdi. İbn Ömer de onlarla birlikte cemeder ve onların böyle yapmalarına ses çıkarmazdı[96].

[91] Abdurrazzak: II/552, no: 4422; el-Matalib: I/179, no: 644.
[92] İbn Ebî Şeybe: II/549; el-Beyhakî: III/169.
[93] el-Beyhakî: III/169.
[94] Muvatta 9, Kasru's-Salât 1, no: 5 (I/145).
[95] Abdurrazzak: II/556, no: 4438; el-Beyhakî: III/168.
[96] Abdurrazzak: II/557, no: 4441.

4. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî (ra.)

• Ebû Mûsâ, "Özürsüz olarak iki namazı cemetmek büyük günahlardandır." demiştir[97].

• Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin, yolculukta öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemettiği rivâyet edilmiştir[98].

5. Sa'd b. Ebî Vakkâs

Ebû Osman en-Nehdî anlatıyor:

Sa'd b. Ebî Vakkas ile birlikte Kûfe'den (hac için) Mekke'ye gitmek üzere yolculuk ettim. (Yola çıktığımızda) Sa'd, öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetmeye başladı. Öğle (ve akşam) namazlarını biraz tehir ediyor, ikindi (ve yatsı) namazlarını ise biraz ta'cil ediyor ve bu şekilde cemediyordu. Nihayet (bu şekilde) Mekke'ye vardık[99].

6. en-Nu'mân b. Beşîr (ra.)

Ebû Hafs şöyle demiştir:

en-Nu'man b. Beşîr'in akşam ve yatsı namazlarını cemettiğini gördüm[100].

7. Abdullâh b. Mes'ûd (ra.)

Abdurrahman b. Yezîd şöyle demiştir:

Bir hac yolculuğunda Abdullah b. Mes'ud ile birlikte bulundum. Öğle namazını tehir, ikindi namazını ta'cil, akşam namazını tehir, yatsı namazını ta'cil ediyor, sabah namazını da ortalık ağarırken kıldırıyordu[101].

8. Usâme b. Zeyd ve Saîd b. Zeyd (ra.)

Ebû Osman en-Nehdî şöyle demiştir:

Saîd b. Zeyd ve Usâme b. Zeyd süratle yol aldıkları zaman öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemederlerdi[102].

97 İbn Ebî Şeybe: II/459.

98 İbn Ebî Şeybe: II/457.

99 Abdurrazzak: II/549, no: 4406; İbn Ebî Şeybe: II/457; et-Tahavî: I/166, no: 29 (Değişik lafızla).

100 el-Matalib: I/179, no: 643.

101 et-Tahavî: I/166, no: 30.

102 Abdurrazzak: II/549, no: 4407 (Değişik lafızla) İbn Ebî Şeybe: II/457-458 (Değişik lafızla) el-Beyhakî: III/165.

9. Âişe (ra.)

Ummu Zerra'dan:

Hz. Aîşe kadınlara yolculukta namazlarını cemetmelerini emrederdi[103].

B) Tabiun'un Namazların Cemedilmesiyle İlgili Görüş ve Tatbikatları

1. Sâlim b. Abdillâh b. Ömer

• İbn Şihâb ez-Zuhrî şöyle demiştir:

Sâlim b. Abdillah'a "Yolculukta öğle ve ikindi namazı cemedilir mi?" diye sordum. "Evet, bunda bir beis yoktur. İnsanların Arafat'ta kıldıkları namazı görmüyor musun?" cevabını verdi[104].

Muvatta'da da yer alan bu haberle ilgili olarak şârih ez-Zurkanî şöyle demektedir:

"İnsanların Arafat'ta kıldıkları namazı görmüyor musun?" Yani: Arafat'taki öğle ile ikindinin cemi takdim ile kılınışını görmüyor musun? demektir. Sâlim, cem ile ilgili ihtilaflı hadisleri, üzerinde ittifak edilen (muttafakun aleyh) Arafat'taki cem'e, her ikisinin illetinin yolculuk olduğunu nazar-ı dikkate alarak kıyas etmiştir[105].

• Ubeydullah b. Abdirrahman b. Mevheb şöyle demiştir:

Sâlim'e vardım ve "Ey Ebû Ömer, yolculukta iki namazı cemedebilir miyiz?" dedim. "Hayır, ancak süratle yol alman gerekirse (cemedebilirsin)" dedi[106].

• Amr b. Katâde şöyle demiştir:

Ben Sâlim b. Abdillah'ın yanında çalışıyordum (onun yanında işçi idim). Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktık. Sâlim hanımlarının (kadınlarının) öğleyle ikindiyi cemetmelerini emreder, sonra ben onlarla yola devam ederdim, o konakladığı yerde geri kalırdı. Onun orada ne yaptığını bilmiyorum[107].

[103] Abdurrazzak: II/551, no: 4416.

[104] Muvatta 9, Kasru's-Salât 1, no: 6 (I/145); Abdurrazzak: II/550, no: 4414; el-Beyhakî: III/165.

[105] ez-Zurkanî: I/295.

[106] İbn Ebî Şeybe: II/459.

[107] Abdurrazzak: II/550, no: 4413.

2. Atâ b. Ebî Rabâh

• Mâlik b. Miğvel şöyle demiştir:

Atâ'ya, yolculukta öğle ve akşam namazlarının tehir edilmesini(n hükmünü) sordum, böyle yapmakta bir beis görmedi[108].

• İbn Cureyc şöyle demiştir:

Atâ'ya, "Bir kimse iki namazı, iki vaktin birisinde kılsa olur mu?" diye sordum. "(Olur) zararı yok" dedi[109].

• Atâ, hasta olan bir kimsenin akşam ve yatsı namazlarını cemedebileceğini söylemiştir[110].

3. Mucâhid b. Cebr

• Zeyd b. Usâme şöyle demiştir:

Mücahid'e yolculukta akşam namazının tehir edilip, yatsının ta'cil edilmesini sordum, bir beis görmedi[111].

4. Tâvus b. Keysân

• İbrâhim b. Meysera şöyle demiştir:

Kadının biri Tâvus'a geldi ve "Babam iki namazı cemetmem için beni zorluyor" dedi. Tâvus: "(İki namazı cemetmende) bir beis yok, insanların öğle ve ikindiyi Arafat'ta, akşamla yatsıyı da Müzdelife'de cemetmelerine baksana" diye cevap verdi[112].

• Tâvus'un oğlu anlatıyor:

Tâvus Cened'den,* Mekke'ye gelesiye kadar iki namazı cemederdi. O iki namaz arasında ve iki namazı kıldıktan sonra mukîm iken kıldığı (nafileleri de) kılıyordu[113].

5. Câbir b. Zeyd

• Abdulcelil b. Atıyye şöyle demiştir:

Câbir b. Zeyd'le beraber yolculuk ettim, Câbir iki namazı cemediyordu[114].

• İbn Sîrîn'den:

Câbir b. Zeyd iki namazı cemeder ve "Bana göre iki namaz ancak bir özür (emr) sebebiyle cemedilebilir" derdi[115].

[108] İbn Ebî Şeybe: II/458.
[109] Abdurrazzak: II/549-550, no: 4410.
[110] el-Buharî, 9, Mevâkitu's-Salât 18 (I/114).
[111] İbn Ebî Şeybe: II/458.
[112] Abdurrazzak: II/550-551, no: 4415.
* el-Cened Yemen'de bir beldenin ismidir.
[113] Abdurrazzak: II/550, no: 4411.
[114] İbn Ebî Şeybe: II/457.
[115] İbn Ebî Şeybe: II/459.

6. Urve b. ez-Zubeyr
7. Saîd b. el-Museyyib
8. Ebûbekr b. Abdirrahmân b. el-Hâris b. Hişâm b. el-Muğîra el-Mahzûmî
9. Ömer b. Abdilazîz

Mûsâ b. Ukbe anlatıyor:

Ömer b. Abdilaziz yağmur olduğu zaman akşam ve yatsı namazlarını cemederdi. Saîd b. el-Museyyib, Urve b. ez-Zubeyr, Ebûbekr b. Abdirrahman ve o zamanın önde gelen ulemâsı onun arkasında namazı kılarlar ve onun cemetmesine itiraz etmezlerdi[116].

• Hişâm b. Urve şöyle demiştir:

Babası Urve b. ez-Zubeyr, Saîd b. el-Museyyib, Ebûbekr b. Abdirrahman b. el-Hâris b. Hişâm b. el-Muğîra el-Mahzûmî yağmurlu gecede akşam ve yatsı namazlarını cemederlerdi de (o zamanın ulemâsından) itiraz eden olmazdı[117].

Ömer b. Abdilaziz'e göre, şiddetli fırtınayla birlikte karanlık da bulunursa (akşam ve yatsı) iki namaz cemedilebilir[118].

Abdurrahman b. Harmele anlatıyor:

Bir adam Saîd b. el-Museyyib'e geldi ve "Ben deve çobanıyım, akşam olunca akşam namazını kılıyorum, sonra bana bir rehavet basıyor ve uyuyakalıyorum, yatsı namazını kılamıyorum." dedi. Saîd: "Yatsı namazını kılmadan uyuma, eğer (kılmadan) uyumaktan korkarsan akşam ve yatsı namazlarını cemederek kıl." dedi[119].

• Ubeyy b. Abdillah şöyle demiştir:

Ömer b. Abdilaziz bize "Özür hariç, iki namazın cemedilmemesine dair" bir yazı gönderdi[120].

10. ed-Dahhâk b. Muzâhim

• Cuveybir, ed-Dahhâk'ın, dilerse hasta bir kimsenin iki namazı cemederek kılabileceğini söylediğini nakletmiştir[121].

11. el-Hasen el-Basrî

Hasen-i Basrî'ye yolculukta iki namazın cemedilmesinden soruldu. Hasen, bir özür hariç iki namazın cemedilmesini sevmezdi[122].

[116] el-Beyhakî: III/168-169.
[117] A.y.
[118] el-Aynî: II/537; el-Adevî: I/424.
[119] İbn Ebî Şeybe: II/459-460.
[120] İbn Ebî Şeybe: II/458-459.
[121] İbn Ebî Şeybe: II/460.
[122] İbn Ebî Şeybe: II/459.

12. el-Evzaî (Tebeu't-Tabi'în'den)

- el-Evzaî şöyle demiştir:

Iraklılar'ın da, Hicazlılar'ın da beş görüşünden kaçınıp onları terketmek lazımdır. (...) Hicazlılar'ın bu beş görüşünden birisi de "Özürsüz olarak iki namazın cemedilebileceği görüşüdür."[123]

13. Zeyd b. Eslem
14. Rabîa b. Ebî Abdirrahmân (Rabî'atu'r-Re'y)
15. Muhammed b. el-Munkedir
16. Ebû'z-Zinâd

- Abdulaziz b. Muhammed ed-Derâverdî anlatıyor:

Zeyd b. Eslem, Rabî'a b. Ebî Abdirrahman, Muhammed b. el-Munkedir ve Ebu'z-Zinâd, (Halife) el-Velîd'e gitmek üzere kendi emsali ulema ile birlikte yola çıkmışlardı. Halife onları, bir meselede kendilerine fetva sormak için çağırıyordu. Onlar (yolculukları esnasında) öğleyle ikindiyi, güneş zeval vaktine erişince cemederek kılıyorlardı[124].

[123] Ma'rife, s. 65.
[124] el-Beyhakî: III/165-166.

İKİ NAMAZIN CEM'EDİLMESİYLE İLGİLİ HADİSLERİN ŞERHLERİ

İki No'lu Hadisin Şerhi

"Muâz b. Cebel *anlatıyor: Tebuk senesi Rasûlullah (sav) ile beraber yola çıktık, Rasûlullah (sav) öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemediyordu. Bir gün namazı tehir etti, sonra dışarı çıktı ve öğle ile ikindiyi cemederek kıldırdı, sonra girdi. Sonra tekrar çıktı ve akşam ile yatsıyı cemederek kıldırdı...*"

Zurkanî şöyle demiştir:

el-Bacî bunun cem-i te'hir olduğunu söylemiştir.

Ebû Dâvud (bkz. 45. hadis) Tirmizî, Ahmed b. Hanbel (bkz. 44. hadis), İbn Hıbbân (bkz. 48. hadis) tarafından (el-Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz) tarikiyle bunu destekleyen bir hadis rivâyet edilmiştir. Lakin Kuteybe bunu el-Leys'den rivâyette teferrüd ettiği için hadisi illetli saymışlardır. el-Hâkim'in söylediğine göre el-Buharî, bu hadisin Kuteybe'nin rivâyetleri arasına sokuşturulduğunu söylemiştir. (Bkz. Ma'rife, s. 120-121) Bu hadisin Ebû Dâvud'a aid (Hişâm b. Sa'd–Ebu'z-Zubeyr–Ebu't-Tufeyl–Muâz) tariki mevcuddur (46. hadis). Hişâm hakkında ihtilaf edilmiştir. Ebu'z-Zubeyr'den rivâyette bulunan Sufyân es-Sevrî, Mâlik ve Kurrâ b. Hâlid ve başkaları ona muhalefet etmişler ve rivâyetlerinde cem-i takdimi zikretmemişlerdir. (Bkz. 16. hadis) Cem-i takdimi kabul etmeyenler de bu (16.) hadisle ihticac etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde cem-i takdime dair bir rivâyet vardır:

"İbn Abbâs şöyle demiştir: Rasûlullah konakladığı sırada güneş zeval vaktine erişirse öğle ile ikindiyi hareket etmeden önce kıldırırdı. Eğer konakladığı sırada zeval vakti girmemişse yola devam eder ve ikindi olunca iner ve öğle ile ikindiyi cemederdi."

Bu hadisin senedinde zayıf bir râvî vardır. Fakat bu hadisin bir şahidi vardır ve merfûdur. (Bkz. 95. ve 96. hadisler) el-Beyhakî bunu sika râvîlerle rivâyet etmiştir. Ancak merfû olduğu

şüphelidir. Mahfuz olan onun mevkûf olduğudur. Nitekim el-Beyhakî aynı hadisi, onun İbn Abbâs'da mevkûf olduğunu açıkça ifade eden bir tarikle de rivâyet etmiştir.

Ebû Dâvud: "Cem-i takdime dair kâim (sahih) bir hadis yoktur" demiştir.

"Bir gün namazı tehir etti, sonra dışarı çıktı ve öğle ile ikindiyi cemederek kıldırdı..." Yani cem-i tehir etti. Bazıları bunu: "Öğlenin son anında, ikindinin de ilk anında kılındığını" söyleyerek cem-i sûrî'ye hamletmişlerdir. el-Hattabî, İbn Abdilberr ve başkaları bu tevili zikrettikten sonra cem-i salâteyn (iki namazı cemetme)nin bir ruhsat olduğunu, şayet cem-i sûrî olsaydı, bunun her namazı vaktinde kılmaktan daha zor olacağını, çünkü vakitlerin başlangıç ve sonlarını, avam halk şöyle dursun, havassın bile pek çoğunun bilemeyeceğini, söyleyerek cevap vermişlerdir.

Cem'in bir ruhsat olduğunun diğer bir delili de, İbn Abbâs'ın "Ümmetine zorluk vermek istemedi." sözüdür. Bunu Muslim de rivâyet etmiştir. (Bkz. 252 ve 300. hadisler) Hadislerden açıkça anlaşılan cemin iki namazdan birisinin vaktinde olmasıdır. Cem lafzından akla gelen mânâ budur.

"Sonra girdi, sonra tekrar çıktı ve akşamla yatsıyı cemederek kıldırdı..."

el-Bacî "Bu (cümlenin) muktezası, Rasûlullah (sav)'ın o anda mukîm (konaklamış) olup, yol almakta olmamasıdır. Çünkü girme ve çıkma fiilleri ancak çadıra girip çıkma için kullanılır." demiştir. Genellikle bu doğrudur, ancak yolculuğa devam etmek için yola girmek ve namaz kılmak için yoldan çıkmak ve sonra tekrar yola girmek kastedilmiş olabilir. Bu biraz uzak bir ihtimaldir. (Kadı) Iyaz da bu şekilde zikretmiş ve bunun uzak bir ihtimal olduğunu söylemiştir.

İbn Abdilberr: "Bu hadis, "Ancak yolculuk yorucu ve süratli olduğu zaman iki namaz cemedilebilir" diyenlerin sözüne karşı en açık bir delildir. Bu hadis ihtilafları da ortadan kaldırmaktadır." demiştir.

Bu hadise göre yolcu, yol almakta olsun veya konaklamış olsun iki namazı cemedebilir. Bu hadisle Rasûlullah (sav) böyle yapmanın câiz olduğunu açıklamak istemiş gibidir. Bu konuda Rasûlullah (sav)'ın âdeti genellikle Sahihan (bkz. 100. ve 101. hadisler) ve diğer kitaplardaki "Enes hadisi"nin delâlet ettiği şekildir.

"Rasûlullah (sav) güneşin zeval vaktinden önce hareket ederse öğleyi ikindi vaktine tehir eder, sonra (hayvanından) iner ve iki namazı cemederdi. Şayet hareket etmeden önce güneş zeval vaktine erişmişse öğle namazını kıldırır sonra yola devam ederdi."

Mâlikîler ve Şâfiîler yolcunun cemi terketmesi efdaldir, demişlerdir. İmam Mâlik'den bunun mekruh olduğuna dair rivâyet de vardır.

Bu hadisler, Cebrail'in Rasûlullah (sav)'a, Rasûlullah (sav)'ın da Bedevî'ye izah ettiği "Namaz vakitleri hadisleri"ni tahsis eder[125].

On altı No'lu Hadisin Şerhi

el-Hattabî şunları söylemektedir:

"Ben derim ki: Bu hadis Arafat ve Muzdelife dışında iki namazın cemedilmesinin câiz olduğunu açıklamaktadır. Yine bu hadis yolcu olup da konaklamış ve yol almakta olmayan kimsenin iki namazı cemetmesinin de câiz olduğunu göstermektedir.

Ulemâ Arafat ve Muzdelife dışında iki namazın cemedilmesinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "İki namaz cemedilmez ve her namaz kendi vaktinde kılınır" demiştir. Bu görüş, İbrâhim en-Nahaî'den rivâyet edilmiştir. (İbrâhim) bunu Abdullah b. Mes'ud'un ashabından nakletmiştir. el-Hasen el-Basrî ve Mekhul yolculukta iki namazın cemedilmesini sevmezlerdi.

Re'y ehli "(Rasûlullah (sav)) yolculukta iki namazı cemettiği zaman (şöyle cemederdi); Öğleyi son anına tehir eder, ikindiyi de ilk anına ta'cil ederdi. İki namazı, birisinin vakti içinde cemetmezdi" demiş ve Sa'd'b. Ebî Vakkâs'ın bu şekilde cemettiğini rivâyet etmişlerdir.

Ulemânın pek çoğu ise, bu konuda rivâyet edilen hadislerin zâhirine bakarak, ister ikindinin takdimi, isterse öğlenin tehiri suretiyle olsun iki namazın iki vakitten birisinde cemedilebileceğini söylemişlerdir. Bu, İbn Abbâs, Atâ' b. Ebî Rabâh, Sâlim b. Abdillah, Tâvus ve Mucâhid'in görüşüdür. Fukahadan eş-Şâfiî, İshak b. Rahûye bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel böyle yapmakta bir beis olmadığını söylemiştir.

Ben (el-Hattabî) derim ki: Adı geçenlerin görüşlerinin doğruluğuna delil bu konuda Ebû Dâvud'un zikrettiği ve İbn Ömer ile

[125] ez-Zurkanî: I/291-292.

Enes'in Rasûlullah (sav)'dan rivâyet ettikleri hadislerdir (bkz. 60, 64 ve 104. hadisler)[126].

Yirmi Üç No'lu Hadisin Şerhi

İbn Huzeyme der ki:

Bu hadiste Rasûlullah (sav)'ın öğleyle ikindiyi ve akşamla yatsıyı yolculuk esnasında ve cem vaktinde, konaklamış bir halde iken cemettiğini açıklayıp isbat etmektedir. Çünkü "... Bir gün namazı tehir etti, sonra dışarı çıktı ve öğle ile ikindiyi cemederek kıldırdı, sonra girdi. Sonra tekrar çıktı ve akşam ile yatsıyı cemederek kıldırdı..." ifadesi onun öğle ile ikindiyi ve akşamla yatsıyı cemettiğini, her iki vakitte de yol almakta olmadığını gösterir. İbn Ömer'in "Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman iki namazı cemederdi." hadisi bu hadise aykırı değildir. Çünkü İbn Ömer, Rasûlullah (sav)'ın süratle yol aldığı zaman iki namazı cemettiğini görmüş ve sadece gördüğünü haber vermiştir. Muâz b. Cebel de Rasûlullah (sav)'ın konaklamış bir halde iken iki namazı cemettiğini görmüş ve o da gördüğünü haber vermiştir. Yolculuğu esnasında süratle yol alan bir kimsenin iki namazı cemetmesi câizdir. Keza Rasûlullah (sav)'ın yaptığı gibi, bir kimse konaklamış olduğu ve yolculuğun kendisini yorması sözkonusu olmadığı bir halde de iki namazı cemedebilir. Çünkü İbn Ömer: "Yolculuk süratli (veya yorucu) olmadığı zaman iki namazın cemedilmesi câiz değildir" diye ne Rasûlullah (sav)'a isnaden, ne de kendi görüşü olarak bir şey söylemiştir[127].

Elli Sekiz No'lu Hadisin Şerhi

el-Kastallanî bu hadisin şerhi ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Seferde iki namazı cemedebilmek için yolculuğun süratli ve meşakkatli olmasını şart koşanlar, "Rasûlullah yolculukta akşam ve yatsı namazlarını cemederdi" hadisi (bkz. 229. hadis) mutlaktır, mukayyed olan, "Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman akşam ve yatsı namazlarını cemederdi" hadisi (5. hadis) üzerine hamledilir." demişlerdir.

İbn Battal, "Her râvî gördüğünü rivâyet etmiştir, hepsi de sünnettir." demiştir[128].

[126] Maalimu's-Sunen: I/262-263.
[127] İbn Huzeyme: II/83.
[128] İrşâd: I/288.

Yetmiş Dört No'lu Hadisin Şerhi

İbn Huzeyme der ki:

Bu hadis ve İbn Şihab'ın Enes'den rivâyet ettiği hadis (bkz. 108, 111, 112, 113. ve 114. hadisler) öğle ve ikindinin, ikindi namazının vaktinde, akşamla yatsının da yatsı vakti içinde, şafağın kaybolmasından sonra cemedilmesinin câiz olduğunu açıklayıp isbat etmektedir. Yoksa Irak ulemâsından bazılarının dediği gibi, öğle ve ikindinin cemedilmesi, öğlenin son anında, ikindi namazının da ikindi vaktinin ilk anında; akşam namazının akşamın son anında, şafak kaybolmadan önce kılınması suretiyle değildir. Onlara göre, yolculukta olsun, mukîm iken olsun her namazın, açıkladıkları şekilde cemedilmeleri câizdir. Çünkü onlara göre mukîmin bütün namazları, ister o namazın ilk vaktinde, isterse son anında olsun, kılması câizdir[129].

Yetmiş Yedi No'lu Hadisin Şerhi

"Nâfi'den:

İbn Ömer süratle yol aldı. Yolculuğu esnasında ancak öğle ve ikindi namazı için (hayvanından) indi. Akşam namazını da tehir etti. Tâ ki Sâlim ona yüksek sesle namazını hatırlattı. İbn Ömer ses çıkarmadı. Nihayet şafak kaybolurken indi ve akşamla yatsıyı cemetti ve: "Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav)'ın bu şekilde yaptığını gördüm." dedi.

et-Tahavî bu hadis ile ilgili olarak şöyle demiştir:

Bu hadis, İbn Ömer'in akşam namazı için şafak kaybolmadan önce (hayvanından) indiğini gösterir. Fakat Nâfi'in Eyyûb rivâyetindeki: "Şafak kaybolduktan sonra..." sözü (Krş. 138. hadis) ile çelişmemesi için burada "şafağın kaybolmasına yakın..." demek istemiş olması da ihtimal dahilindedir[130].

Yetmiş Dokuz No'lu Hadisin Şerhi

Nâfi'den:

İbn Ömer ile yola çıktık. Bir müddet yol almıştık ki, hanımı Safiyye'nin durumunun ağır olduğu haberi geldi. Bunun üzerine

[129] İbn Huzeyme: II/84. [130] et-Tahavî: I/163.

süratini arttırdı. Nihayet güneş battı ve kendisine namaz hatırlatıldı. İyice akşam olduğu halde hâlâ yola devam ediyordu. Biz onun namazı unutmuş olabileceğini düşündük. Ben tekrar namazı hatırlattım, yine aldırmadı. Nihayet neredeyse şafak kaybolacağı zaman (hayvanından) indi ve akşam namazını kıldırdı ve şafak kaybolduktan sonra da, yatsıyı kıldırdı ve "Süratle yol aldığı zaman Rasûlullah (sav)'la birlikte böyle yapardık." dedi.

et-Tahavî der ki:

Bu hadislerin (76, 77 ve 78. hadisler) hepsi de Nâfi'nin İbn Ömer'in (namaz kılmak için hayvanından) inmesinin şafak'ın kaybolmasından önce olduğunu naklettiğini göstermektedir. Eyyûb'un Nâfi'den rivâyet ettiği: "Şafak kaybolunca (indi)..." sözünün "Şafak'ın kaybolmasına yakın indi" şeklinde olmasının da ihtimal dahilinde olduğunu zikretmiştik. Biz rivâyetleri birbirine aykırı olmayacak şekilde tevil etmeliyiz, aksi şekilde değil. Bu sebeple İbn Ömer'in akşam namazı için (hayvanından) inişinin şafak kaybolduktan sonra olduğunu ifade eden rivâyetleri –İbn Ömer'in inmesinin şafak'ın kaybolmasından önce olduğu da zikredildiği için– "Şafağın kaybolmasına yakın indi..." şeklinde tevil ederiz.

Eğer İbn Ömer'den gelen rivâyetler birbirine zıd kabul edilecek olursa, o takdirde bu rivâyetlerden kabule en uygun olanı İbn Câbir'in rivâyetidir. (Bkz. 78. hadis) Çünkü Eyyûb'un hadisinde Rasûlullah'ın iki namazı cemettiği zikredilmiş ve daha sonra da İbn Ömer'in tatbikatı zikredilmiştir. İbn Câbir'in rivâyetinde ise Rasûlullah (sav)'ın nasıl cemettiği zikredilmektedir. Bu bakımdan bu hadis daha (kabule) layıktır.

Eğer, "Enes'den cemin ne şekilde olduğunu açıklayan bir rivâyet vardır, bu da (bkz. 112. hadis):

"Enes b. Mâlik'ten:

Rasûlullah (sav) gündüz süratle yol aldığı zaman öğle ile ikindiyi, gece yol almak istediği zaman da akşam ile yatsıyı cemederdi. Öğle namazını ikindinin ilk anına kadar tehir eder, öğleyle ikindiyi cemederdi. Akşam namazını da tehir eder ve şafak kaybolunca yatsı ile akşamı cemederdi" hadisidir ve bu hadis Rasûlullah (sav)'ın öğle ile ikindiyi ikindi vaktinde kıldırdığını ve onun cemediş şeklinin bu olduğunu gösterir." derlerse, birinci görüşü müdafaa edenlerin lehine olarak "Bu hadisi de, zikrettiğimiz gibi (cem-i sûrî'ye) hamletmemiz mümkündür." denilebilir.

Rasûlullah (sav)'ın cemediş şeklini anlatan ifadelerin Rasûlullah (sav)'tan rivâyet edilmiş olmayıp ez-Zuhrî'nin sözü olması da muhtemeldir. ez-Zuhrî ekseriya böyle yapar ve kendi sözünü, hadistenmiş zannını uyandıracak şekilde hadis ile bitiştirirdi. Yahut da "ikindinin ilk anına..." sözünün, "ikindinin ilk anına yakın bir zamana kadar..." şeklinde olması da muhtemeldir[131].

Yüz No'lu Hadisin Şerhi

Enes b. Mâlik'den:

"Rasûlullah (sav) güneş zeval vaktine erişmeden önce yola çıkarsa öğleyi ikindi vaktine kadar tehir eder, sonra öğleyle ikindiyi cemederdi. Eğer (yola çıkmadan önce) güneş zeval vaktine erişirse öğle namazını kıldırır, sonra yola çıkardı."

el-Kastallanî bu hadisle ilgili olarak der ki:

Ebû Hanife, cem hadislerini cem-i manevî (cem-i sûrî)ye hamletmiştir. Yani: Mesela Rasûlullah (sav) öğleyi son anına kadar geciktirmiş ve ikindiyi ilk anında kılmıştır. Bu hadis (bkz. 100. hadis) ile "iki namazdan birinin vaktinde, iki namazı cemettiği (öğleyi ve ikindi vaktine tehir etti...) denilerek tasrih edilmiştir" diye (Ebû Hanife'ye) cevap verilmiştir[132].

el-Aynî ise aynı hadisle ilgili olarak şöyle demektedir:

Namazların cemedilmesini kabul edenler bu hadis ile "öğle namazı vaktinde konaklamış olan bir kimsenin ikindiyi öğleye ilave ederek iki namazı beraber kılması efdaldir. Şayet yol almakta ise efdal olan, eğer ikindi çıkmadan durup öğleyi ve ikindiyi kılabileceğine güveniyorsa iki namazı cemetmeye niyet edip öğleyi tehir etmesidir. Fakat her iki (öğle ve ikindi) vakitte de yola devam edecekse, ister cem-i takdim, ister cem-i tehir nasıl isterse namazlarını o şekilde cemeder. Lakin efdal olan, cem-i takdime muhalefet eden ulemânın muhalefetinden kurtulmak için öğleyi tehir etmek ve ikindi ile beraber kılmaktır." diye istidlal etmişlerdir.

İbn Battal şöyle demiştir: "Ne zaman cemedileceğinde ihtilaf etmişlerdir. Cumhur-ı ulemâ, "Dilerse öğle, dilerse ikindi vaktinde cemeder." demiştir. Sonra İbn Battal Ebû Hanife'nin görüşünü nakletmiş ve: "Bu, hadislere muhalif bir görüştür." demiştir. Biz (el-Aynî) deriz ki:

[131] et-Tahavî: I/163-164.

[132] İrşâd: I/289.

Bu konuda altı görüş bulunduğunu zikretmiştik. Ebû Hanife asla hadislere muhalefet etmemiştir. Çünkü o bu görüşü için Kur'an, sünnet ve kıyas ile ihticac etmiş ve cem hadislerini cem-i manevi'ye hamletmiştir. Onun görüşü sayesinde bütün hadislerle amel edilmiş olmaktadır[133].

İbn Hacer de şunları söylemektedir:

"Buharî'ye göre, cem-i tehirin öğle vakti girmezden önce yola çıkan kimseye mahsus olduğuna bu hadis işaret etmektedir:

"... Sonra öğleyle ikindiyi cemederdi..." yani ikindi vaktinde cemederdi."[134]

Yüz Bir No'lu Hadisin Şerhi (Yüzüncü hadis metninin aynısı)

el-Kirmanî der ki:

"İbn Battal şöyle demiştir: "Ne zaman cemedileceğinde ihtilaf vardır. Cumhur-ı ulemâ dilerse öğle dilerse ikindi vaktinde namazı (öğle ve ikindiyi) cemedebilir, demiştir. Ebû Hanife ve ashabı "öğleyi vaktin sonunda kılar, sonra ilk vaktinde ikindiyi kılar. Bu iki vaktin birisinde iki namazı cemetmek ancak Arafat ve Muzdelife'de câizdir." demiştir. Bu, hadislere aykırı bir görüştür. Eğer cem onların dedikleri gibi olsaydı, bu her namazı kendi vaktinde kılmaktan daha meşakkatli olurdu. Çünkü bu vakitlerden sadece birisini gözetmek, iki vaktin başlangıç ve sonunu gözetmekten daha kolaydır. Yine onların dediği gibi olsaydı, ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının cemedilmesinin de câiz olması gerekirdi. Bu ise icmaa muhaliftir. İki namazı, iki vakitten birinde cemetmeye dair en sağlam hadis Muâz hadisidir (ki onu Ebû Dâvud zikretmiştir: 16. hadis)[135].

el-Kastallanî de bu hadisle ilgili olarak şunları söylemiştir:

Bu hadiste ikindi zikredilmemiştir. Cem-i takdime cevaz vermeyenler bu hadise dayanmışlardır. Ebû Dâvud: "Cem-i takdim konusunda sahih (kâim) bir hadis yoktur." demiştir.

İshak b. Rahûye bu hadisi (Şebâbe b. Sevvâr)dan rivâyet etmiş ve "Yola çıkacağı zaman güneş batıya meyletmişse öğle ve ikindiyi cemederek kıldırır sonra yola çıkardı." demiştir. Bunu el-İsmailî tahric etmiştir. İshak b. Rahûye'nin Şebâbe'den, Cafer

[133] el-Aynî: III/573.
[134] Fethu'l-Bârî: II/479.
[135] el-Kirmânî: VI/176.

el-Firyabî'nin de İshak b. Rahûye'den rivâyette teferrüd etmeleri hadise zarar vermez. Çünkü bunların ikisi de meşhur hâfızlardır. Cem-i takdime delâlet eden Ebû Dâvud ve et-Tirmizî'nin (el-Leyş–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Enes) tarikiyle rivâyet ettikleri hadis (45. hadis) vardır.

Muslim Rasûlullah (sav)'ın Arafat'ta öğleyin, öğle ile ikindiyi cemettiğini rivâyet etmiştir. Rasûlullah (sav)'ın sadece bu fiili bile rivâyet edilmiş olsaydı, yine de yolculukta cem-i takdime dair kuvvetli bir delil olurdu.

Cem-i takdimin üç şartı vardır:

1. Önce öğle sonra ikindi kılınmalıdır. Çünkü vakit öğleye aittir. İkindi ona tâbidir. Tâbi metbûdan önce olamaz.

2. Öğle vaktinde ceme niyet etmelidir.

3. Namazların ikisi de birbirini takip etmelidir. Çünkü cem sebebiyle onlar tek bir namaz olurlar. Rasûlullah (sav) da (Arafat'ta) Nemire'de namazları cemettiğinde ardarda kılmış ve aradaki sünnetleri (nafileleri) terketmiştir. (Fakat) az bir fasıla (ceme) zarar vermez.

Cem-i tehir için sadece, öğle vakti çıkmadan önce bir rekatlık vakit kalasıya kadar öğleyi cem-i tehirle kılmaya niyet etmelidir. Eğer öğle namazının vakti çıktığı halde ceme niyet etmemiş olur da, yine iki namazı cemederse günahkâr olur ve öğle namazını kaza olarak kılmış olur[136].

el-Aynî bu hadisle ilgili olarak şu izahatı vermektedir:

Bu (101.) ve bundan önceki (100.) hadisin bab başlıklarından anlaşıldığına göre, el-Buharî cem-i tehirin öğle vakti girmeden önce yola çıkan kimseye mahsus olduğu görüşündedir. Bu ve bundan önceki (100. ve 101.) hadiste "ikindi" namazı zikredilmemiştir. Meşhur hadis kitaplarında râvî Ukayl'den bu şekilde "ikindi" zikredilmeksizin nakledilmiştir. Bazıları: "Bu Rasûlullah (sav)'ın iki namazı ikindi vaktinde cemetmiş olmasını gerektirir. Nitekim cem-i tehire cevaz vermeyenler de bunu delil göstermişlerdir." demişlerdir. Ben (el-Aynî) derim ki:

Hadisin onların dedikleri şeyi gerektirdiğini kabul etmiyoruz, aksine hadisin muhtevasından anlaşılan şudur ki: Rasûlullah (sav) güneş batıya meylettikten sonra yola çıkarsa cemetmez ve öğle namazını vaktinde kıldırır sonra hayvanına binerdi; öğlenin

[136] İrşâd: I/289-290.

akabinde ikindiyi kıldırmazdı. İkindiyi daha sonra kendi vaktinde kıldırırdı. Çünkü asıllar bunu gerektirir. Ebû Dâvud'un bundan dolayı "cem-i takdime dair sahih (kâim) bir hadis yoktur." dediği nakledilmiştir.

Eğer sen: "Bu hadisi İshak b. Rahûye, Şebâbe b. Sevvâr–el-Leys–Ukayl–ez-Zuhrî–Enes tarikiyle "Rasûlullah (sav) yola çıkmadan güneş batıya meylederse öğle ve ikindiyi cemederek kıldırır, sonra yola çıkardı." şeklinde rivâyet etmiştir. en-Nevevî bu hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir." dersen:

Ben (el-Aynî) derim ki:

Ebû Dâvud, bu hadisi rivâyetinden dolayı İshak b. Rahûye'yi tenkid etmiştir. (enkerahu ala İshak). Bu hadisi el-İsmailî de tahric etmiş ve İshak Şebâbe'den rivâyette teferrüd ettiği (tek kaldığı) için hadisin illetli olduğunu söylemiştir. Her ne kadar Şebâbe Ehl-i Sünnet'ten ise de, Zekeriyya b. Yahyâ es-Sâcî onun Murcie'nin propagandasını yaptığını söylemiştir. İbn Sa'd da onun Murcie'den olduğunu söylemiştir. Bazıları "İshak'ın Şebâbe'den rivâyette teferrüd etmesi hadise zarar vermez. Çünkü İshak İmam ve Hâfızdır. Üstelik buna benzer bir rivâyet el-Hâkim'in *el-Erbâun*'unda mevcuttur. (Bu rivâyet şudur): "Ebu'l-Abbâs–Muhammed b. Ya'kûb–Muhammed b. İshak es-Sağanî–Hassan b. Abdillah–el-Mufaddal b. Fadâle–Ukayl–İbn Şihab–el-Enes'den: Rasûlullah (sav), güneşin zevali vaktinden önce yola çıkarsa öğleyi ikindiye tehir eder ve ikisini cemederdi. Eğer yola çıkmadan önce güneş zeval vaktine erişirse öğle ve ikindi namazlarını kıldırır sonra yola çıkardı." demişlerdir. Ben (el-Aynî) derim ki: Buradaki "ikindiyi..." ziyadesinin sübûtu şüphelidir. Hadislerin sahih olup olmadığına hükmetme hususundaki meşhur gevşekliğine rağmen el-Hâkim onu *Mustedrek*'ine bile almamıştır. el-Buharî Hanefîler aleyhindeki hususları aramadaki gayretine rağmen bu ziyadeyi zikretmemiştir. Eğer, "Bu hadisin başka tarikleri de vardır, et-Taberanî *el-Evsât*'ında (Muhammed b. İbrâhim b. Nasr b. Sender el-İsfehanî–Harun b. Abdillah el-Hammâl–Ya'kûb b. Muhammed ez-Zuhrî–Muhammed b. Sa'dân –İbn Aclan–Abdullah b. Fadl–Enes b. Mâlik'den) "Rasûlullah (sav) yola çıkarken yola çıkmadan önce güneş batıya meylederse öğle ve ikindiyi cemederek kıldırırdı. Eğer güneş meyletmezden önce yola çıkarsa, ikindinin ilk vaktinde iki namazı cemederdi. Akşam ve yatsı namazlarını da aynı şekilde kıldırırdı." ha-

disini rivâyet etmiş ve Ya'kûb b. Muhammed'in teferrüd ettiğini söylemiştir." dersen, ben (el-Aynî) derim ki:

Ya'kûb b. Muhammed hakkında Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a, Salih b. Muhammed (Cezera), Yahyâ b. Maîn "Hadisi zayıftır, değeri yoktur, hadisleri el-Vakıdî'nin hadislerine benzer" demişlerdir*. Eğer sen "bu konuda İbn Abbâs'dan rivâyet edilen ve Ahmed b. Hanbel'in tahric ettiği: "Rasûlullah konakladığı sırada güneş batıya meylederse yola çıkmadan önce öğle ile ikindiyi cemederdi." lafzıyla bir hadis varid olmuştur. Bunu eş-Şâfiî*[2] ve el-Beyhakî de rivâyet etmişlerdir." dersen, ben (el-Aynî) derim ki:

Hadisin senedinde Huseyn b. Abdillah vardır. Çok zayıf bir râvîdir*[3]. Bazıları cem-i takdim konusunda meşhur olan rivâyet Ebû Dâvud, et-Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hıbbân'ın (el-Leys–Yezîd b. Ebî Habîb–Ebu't-Tufeyl–Muâz) tarikiyle rivâyet ettikleri hadistir (bkz. 45, 46, 48. hadisler) derler.

Ben (el-Aynî) derim ki: Ebû Dâvud bu hadisi kabul etmemiştir*[4]. Hişâm b. Sa'd'a gelince İbn Maîn onun zayıf olduğunu, Ebû Hâtim de hadisiyle ihticac edilemeyeceğini, Ahmed b. Hanbel ise "hâfız" olmadığını söylemişlerdir*[5].

Eğer Ebû Dâvud bu hadisi Kuteybe tarikiyle rivâyet etmiştir (bkz. 45. hadis) dersen, ben derim ki:

Ebû Dâvud Kuteybe'nin rivâyetinde teferrüd ettiğini söylemiştir. Bu sebeple et-Tirmizî bu hadise "Hasen Garib bir hadistir, Kuteybe bunu rivâyette teferrüd etmiştir. Bunu el-Leys'den zikreden bir başka râvî bilinmemektedir." demiştir. Hâfız Ebû Saîd b. Yûnus "Bunu Kuteybe'den başkası rivâyet etmemiştir." demiştir. Kuteybe hataya düşmüştür. Yezîd b. Ebî Habîb yerine Ebu'z-Zubeyr olması gerekirdi, denilmiştir.

el-Hâkim "Hadis mevzûdur, Kuteybe b. Saîd sika, itimada şayan bir râvîdir. el-Buharî Kuteybe'ye: "Yezîd b. Ebî Habîb'in Ebu't-Tufeyl'den gelen hadisini el-Leys b. Sa'd'dan kiminle beraber yazdın?" demiş Kuteybe de Hâlid el-Medainî ile beraber

* Bkz. Tehzib: XI/396-398.

*[2] Bkz. 97. hadis.

*[3] Bkz. Tehzib: II/341-342.

*[4] Bunun nerede zikredildiğini tesbit edemedik.

*[5] Bkz. Tehzib, 39-41 (zikri geçen râvîler hakkında el-Aynî'nin hep menfî olan şeyleri zikrettiği görülmektedir. Fakat bu râvîler hakkındaki kanaati müsbet olan imamlar da mevcuddur. Zikrettiğimiz kaynaklar gözden geçirildiğinde bu husus anlaşılmaktadır.)

yazdığını söylemiştir. el-Buharî, "Hâlid el-Medainî şeyhlerin hadislerine ilaveler yapardı." demiştir." demektedir*.

Hâlid el-Medainî'nin adı Ebu'l-Heysem Hâlid b. el-Kâsım el-Medainî'dir. Metruku'l-Hadis'dir. İbn Adiy de: "O el-Leys'den bir çok münker hadis rivâyet etmiştir. el-Leys onun bu rivâyetlerinden berîdir." demiştir[137].

İbn Hacer'e gelince, onun bu hadisle ilgili olarak söyledikleri, el-Aynî'nin söylediklerinin hemen hemen aynısıdır. Farklı olarak sadece İshak b. Rahûye'nin cem-i takdime delâlet eden rivâyetiyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

el-Hâfız Salahuddin el-Alâî (el-Hâkim'in) *el-Erbaîn*'inin pek çok nüshasında "ve ikindiyi..." ilavesi olduğunu ve bu ziyadenin senedinin ceyyid (sağlam) olduğunu söylemiştir[138].

Yüz Atmış No'lu Hadisin Şerhi

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

Rasûlullah (sav)'ı gördüm, süratle yol aldığı zaman akşam namazını, akşam ile yatsıyı cemedesiye kadar tehir ederdi. (Abdullah'ın oğlu) Sâlim: "Abdullah da, süratle yol aldığı zaman böyle yapar ve akşam namazı için kâmet getirir ve onu üç rekat olarak kıldırır, selâm verir, sonra biraz bekler ve kâmet getirerek iki rekat olarak yatsıyı kıldırır ve selâm verirdi. Ne iki namaz arasında ne de yatsıdan sonra –gece içerisinde nafile kılasıya kadar– nafile kılardı" demiştir.

İbn Hacer bu hadisle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"... Sonra biraz bekler ve kâmet getirip (iki rekat olarak) yatsıyı kıldırır..."

Bu ibarede, iki namaz arasında az bir fâsıla bulunduğu isbat edilmektedir. Bunda, hadisleri cem-i sûrî'ye hamledenler için de delil vardır. İmamu'l-Harameyn şöyle demiştir: "Cem hususunda tevil götürmez hadisler sübût bulmuştur. Cemin mânâ cihetinden delili, Arafat ve Muzdelife'de namazların cemedilmesinden istinbat edilmiştir. Arafat ve Muzdelife'de cemedilmesinin sebebi, Hac menasikiyle meşguliyetinden dolayı hacının ceme olan ihtiyacıdır (Ceme olan ihtiyaç ise) bütün yolculuklarda mevcut-

* Bkz. Ma'rife: s. 120-121.

137 el-Aynî: III/573-574.

138 Fethu'l-Bârî: II/480.

tur (...). İnsaf sahibine aşikârdır ki, cem, kasr'dan daha kolaydır. Çünkü kıldığı iki rekate iki rekat daha ilave etmek yolcu için zor değildir. Cemin kolaylığı, yolcunun (cemetmediği takdirde) durup (iki ayrı) namaz kılmasının zorluğundandır."

Bu hadisle "Cem sadece yolculuğu meşakkatli (veya süratli ve acele) olana mahsustur." diyenler delil getirmişlerdir[139].

Yüz Yetmiş Dokuz No'lu Hadisin Şerhi

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman akşam ve yatsı namazlarını cemederdi.

ez-Zurkanî şöyle demektedir:

Buradaki cem cem-i tehirdir. Çünkü el-Buharî'de "... (Rasûlullah (sav)) süratle yol aldığı zaman akşam namazını, yatsı ile cemedesiye kadar tehir ederdi..." rivâyeti vardır (bkz. 160 hadis). Namazların cemedilebilmesi için yolculuğun meşakkatli ve yorucu olmasını şart koşanlar bu hadise bağlanmışlardır. İbn Abdilberr "İbn Ömer sadece gördüğünü nakletmiştir. Yolculuk süratli ve yorucu olmadıkça cemedemez." dememiştir ki," diye bunu reddetmiştir. Bu hadis Muâz hadisi ile de mütenakız değildir. Çünkü onda ne zamana kadar tehir edildiği belirtilmemiştir. Bunu Muslim'in cem-i tehirin şafak kaybolduktan sonra olduğuna dair rivâyeti (107. hadis); Abdurrazzak'ın "Akşamı şafak kaybolduktan sonraya tehir etti. Öyle ki gecenin bir kısmı geçmişti." rivâyeti (56. hadis); el-Buharî'nin "Kitâbu'l-Cihad"daki "Nihayet şafak kaybolduktan sonra (hayvanından) indi ve akşam ile yatsıyı cemederek kıldırdı" rivâyeti (140. hadis); Ebû Dâvud'un "Şafak kaybolup yıldızlar görünesiye kadar yola devam etti, sonra (hayvanından) indi ve iki namazı cemederek kıldırdı" rivâyeti (64. hadis) açıklamaktadır[140].

Bu hadisle ilgili olarak koyduğu konu (bab) başlığında da İbn Huzeyme şöyle demiştir:

"Yolculukta akşamla yatsının cemedilmesine ruhsat tanındığına dair bab ve fıkıh ilmini beceremeyenlerden bazılarının bu hadisi zâhiri üzere tevil etmelerinin ve "Cem ancak yolculuk yorucu (ve süratli) olduğu zaman câizdir." demelerinin beyanı."[141]

[139] Fethu'l-Bârî: II/479.
[140] ez-Zurkanî: I/293-294.
[141] İbn Huzeyme: II/81, bab: 375.

İkiyüz Otuz Dokuz No'lu Hadisin Şerhi

Abdullah b. Abbâs şöyle demiştir:

Rasûlullah (sav) korkulacak (tehlikeli) bir durum olmadığı, yolculukta da bulunmadığı halde (mukîm iken) öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemederek kıldırdı.

İmam Mâlik: "Bana kalırsa Rasûlullah (sav) yağmurdan dolayı cemetmiştir." demiştir.

ez-Zurkanî bu hadisle ilgili olarak şunları söylemiştir:

Medine ulemâsı ile diğer ulemâdan bir cemaat (iki namazın mukîm iken Rasûlullah (sav) tarafından cemedilmesinin sebebi ile ilgili) bu zannında ona (Mâlik'e) muvafakat etmişlerdir. eş-Şâfiî de bunlardandır. Bunu İbn Abdilberr söylemiştir. Fakat Muslim'de ve diğer Sunen'lerde (Habîb b. Ebî Sabit–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs) tarikiyle aynı hadis: "Yağmur ve korku olmadığı halde" lafzıyla rivâyet edilmiştir.

el-Beyhakî, "önceki rivâyet (korku-yolculuk yokken...) cumhurun rivâyetidir ve tercih edilir. İbn Ömer'den ve İbn Abbâs'dan onların yağmur sebebiyle namazlarını cemettiklerini rivâyet ettik*. Bu da tevilimizi destekler." demiştir**.[142]

İki Yüz Kırk Bir No'lu Hadisin Şerhi
(Metni İki Yüz Otuz Dokuz no'lu hadis metninin aynısıdır)

el-Hattabî der ki:

Ben derim ki: "Mukîm iken yağmur sebebiyle iki namazın cemedilmesinin câiz olup olmadığında ulemâ ihtilaf etmiştir. Selef'den bir cemaat buna cevaz vermiştir. Bu İbn Ömer'den rivâyet edilmiş, Saîd b. el-Museyyib, Urve, Ömer b. Abdilaziz, Ebûbekr b. Abdirrahman, Ebû Seleme ve Medine fıkahasının hepsi bununla amel etmişlerdir. İmam Mâlik, eş-Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedirler. Ancak eş-Şâfiî her iki namazın başlangıcında yağmurun yağıyor olması şartını koşmuştur. Ebû Sevr de bu şartı koşmuştur. Bu ikisinden başka bu şartı ileri süren

* İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın yağmur sebebiyle iki namazı cemettiklerine dair rivâyetler için bkz. (el-Beyhakî: III/168).

** Bkz. A.g.e., III/167.

142 ez-Zurkanî: I/294.

yoktur. İmam Mâlik yağmurlu havada balçık ve karanlık sebebiyle de ceme cevaz vermiştir. Bu aynı zamanda Ömer b. Abdilaziz'in de görüşüdür. el-Evzâî ve Re'y ehli, yağmurlu havada her namaz (her zaman olduğu gibi) kendi vaktinde kılınır, demişlerdir."[143]

İki Yüz Kırk Üç No'lu Hadisin Şerhi

İbn Huzeyme bu hadis ile ilgili olarak, mukîm iken yağmur haricinde iki namazı cemetmenin câiz olmadığı hususunda ulemânın ittifak halinde olduğunu söylemiş, İbn Huzeyme'nin "Sahih"inin muhakkıkı olan Muhammed Mustafa el-A'zamî de onun bu sözüne şöyle bir not düşmüştür:

Ben derim ki:

"Bu hüküm, musannıf (İbn Huzeyme)nin ilminin ihâtâ edebildiği seviyeye göredir. Yoksa Seleften bazıları yağmur özrü dışında da iki namazı cemetmenin câiz olduğunu söylemişlerdir. (...) Bizzat İbn Abbâs'ın da Basra'da meşguliyet sebebiyle iki namazı cemettiği sabittir."[144]

İki Yüz Seksen Dört No'lu Hadisin Şerhi

İbn Abbâs şöyle demiştir:

Rasûlullah (sav) Medine'de (öğle ve ikindiyi) sekiz rekat olarak (cemederek), (akşam ile yatsıyı da) yedi rekat olarak kıldırdı."

Eyyûb (es-Sahtiyanî): "(Namazları) yağmurlu bir gecede cemetmiş olsa gerek." dedi. (Câbir b. Zeyd de cevaben): "Mümkündür." demiştir.

el-Aynî bu hadisi şerhederken şöyle demiştir:

"Hadisteki "yedi"den murad akşam ve yatsı, "sekiz"den murad da öğle ile ikindi namazlarıdır. Buradaki cem şu şekildedir: (Rasûlullah (sav)) akşam namazını kıldırıp bitirdiğinde yatsı namazının vakti girdi. Aynı şekilde öğle namazını da son anına kadar geciktirdi ve öğle namazını kıldırıp bitirdiği ve öğlenin vakti çıktığı zaman ikindinin vakti girdi. İşte bizim ashabımızın (Hanefîlerin) kabul ettikleri cem bu şekildeki cem-i fiilî'dir, vaktî bir cem değildir. Denilmiştir ki, "el-Buharî bu hadis için koyduğu babda iki vaktin müşte-

[143] Maalimu's-Sunen: I/265.

[144] İbn Huzeyme: II/85 ve dipnotu.

rek olduğunu (yani iki namazın, birisinin vaktinde cemedildiğini) kabul edenlerin görüşlerini isbat etmek istemiştir". Ben (el-Aynî) derim ki "Biz bunu kabul etmiyoruz, çünkü öğlenin ikindiye tehirinden* bu mânâ çıkmaz ve bu şekilde anlaşılması zaruri değildir."

Bu hadisten çıkarılan hükümler:

Ulemâ bu hadise dair pek çok şey söylemişlerdir. Kimisi bunun bir özür sebebiyle olduğunu söylemiştir. Nitekim bunu İmam Mâlik'in rivâyeti (239. hadis) teyid etmektedir.

el-Hattabî şöyle demiştir: Mukîm iken yağmurdan dolayı iki namazı cemetmenin câiz olup olmadığı hususunda ulemâ ihtilaf etmiştir. Seleften bir cemaat buna cevaz vermiştir. Bu görüş İbn Ömer'den rivâyet edilmiş, Urve b. ez-Zubeyr, İbn el-Museyyib, Ömer b. Abdilaziz, Ebûbekr b. Abdirrahman, Ebû Seleme ve bütün Medine fukahası bununla amel etmişlerdir. Mâlik, eş-Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedirler. Ancak eş-Şâfiî her iki namazın başlangıcında yağmurun yağıyor olmasını şart koşmuştur. Ebû Sevr de bu şartı koşmuştur. Bu ikisinden başka bu şartı ileri süren yoktur. İmam Mâlik buna çamur ve karanlık olduğu zaman cevaz verirdi. Bu aynı zamanda Ömer b. Abdilaziz'in görüşüdür. el-Evzâî ve Ehl-i Re'y yağmurlu havada her namaz kendi vaktinde kılınır, demişlerdir.

Ben (el-Aynî) derim ki: Başka bir rivâyetteki "(Rasûlullah (sav)) korku ve yağmur olmadığı halde iki namazı cemetti" sözü bu tevili reddeder.

Kimisi de "Bu, bulutlu bir gündeydi (Rasûlullah (sav)) öğleyi kıldırdı, sonra hava açıldı ve ikindi vaktinin girmiş olduğu anlaşıldı ve bunun üzerine ikindiyi de kıldırdı." diye tevil etmişlerdir. Bu bâtıldır. Her ne kadar bu öğle ve ikindi için son derece uzakta olsa, bir ihtimal ise de, akşam ve yatsı için böyle bir ihtimal söz konusu olamaz.

Bazıları da: "Bu, yağmur veya ona benzer bir mazeretten dolayı idi." diye tevil etmişlerdir. en-Nevevî bunun Ahmed b. Hanbel'in ve Şâfiîlerden Kadı Huseyn'in görüşü olduğunu söylemiştir. el-Hattabî, el-Mutevellî ve Şâfiîlerden er-Rûyanî bu görüştedirler. Hadisin zâhirinin tevili konusunda tercih edilen görüş budur. Çünkü bundaki meşakkat yağmurunkinden daha fazladır.

* el-Buharî'nin bu hadisin başına koyduğu bab başlığı şu şekildedir: "Bâbu te'hiri'z-Zuhri ile'l-Asr".

Ben derim ki: Bu da zayıf bir tevildir. Çünkü hadisin zâhirine muhaliftir. Onun "yağmur" mazeretiyle takyid edilmesi tercih-i bila muraccih ve tahsis-i bila muhassısdır, bu da bâtıldır.

Bu husustaki tevillerin en güzel ve kabule en yakın olanı şudur:

"Rasûlullah (sav) öğleyi en son anına kadar tehir etmiş ve öğleyi kıldırmış, namazını bitirdiğinde ikindi vakti girmiş ve sonra da onu kıldırmıştır." el-Buharî ve Muslim'in rivâyet ettiği, Abdullah b. Mes'ud'un: "Rasûlullah (sav)'ın hiçbir namazı vakti dışında kıldırdığını görmedim. Ancak Muzdelife'de hariç, Rasûlullah (sav) akşam ile yatsı namazını Muzdelife'de kıldırdı ve ertesi günün sabah namazını da vaktinden önce kıldırdı." hadisi* bu tevilimizi teyid ve diğerlerini de iptal etmektedir. Ayrıca bu hadis, mukîm iken veya yolculukta veya bu ikisinin dışında olsun, öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetmenin cevazına delâlet eden bütün hadislerin tatbik edilmelerini ortadan kaldırmaktadır. Eğer dersen ki: "İbn Ömer süratle yol aldığı zaman akşam ile yatsıyı şafak kaybolduktan sonra cemetti."*2 hadisi, namazların iki vakitten birinde cemedilmesine açıkça delâlet etmektedir. en-Nevevî, bu hadis Hanefîlerin "Cemden murad öğle namazını öğle vaktinin son anında, ikindiyi de ilk anında kılmaktır." tevilini ibtal eder, demiştir*3. Enes'in: "Güneş zeval vaktine girmeden önce yola çıkarsa öğleyi ikindiye tehir eder, sonra (hayvanından) iner ve iki namazı cemederdi." hadisi*4 de öğle ile ikindi namazlarının ikindi vaktinde cemedildiğine sarih bir şekilde delâlet etmektedir. Diğer bir rivâyet de şudur: "(Rasûlullah (sav)) yolculukta iki namazı cemetmek istediği zaman öğleyi, ikindinin ilk vakti girinceye kadar tehir eder, sonra öğle ile ikindiyi birlikte kıldırırdı."*5 ve "akşamı şafak kaybolasıya kadar tehir eder, sonra akşamla yatsıyı cemederdi."*6

Ben derim ki:

Birincisinin cevabı şudur: Şafak, sahabenin âlimlerinin ve diğer asırlardaki ulemânın ihtilaf ettikleri gibi kızıl ve beyaz şafak olmak üzere iki çeşittir. Rasûlullah'ın akşam ile yatsıyı kızıl şafağın kaybolmasından sonra kılmış olması muhtemeldir. Bu du-

* Muslim, 15, el-Hacc 48, Hadis no: 292 (1289) (II/938).

*2 Muslim, 6, Salâtu'l-Musafirîn 5, Hadis no: 43 (I/489).

*3 en-Nevevî: V/314.

*4 Bkz. 98-106. hadisler.

*5 Bkz. 133-137. hadisler.

*6 Krş. 107-115. hadisler.

rumda akşam namazı "Şafaktan murad beyaz şafaktır" diyenlere göre vaktinde kılınmış olmaktadır. "Şafaktan kasıd kızıl şafaktır." diyenlere göre de yatsı namazı, vaktinde kılınmış olmaktadır ve mutlak olarak onun akşam ile yatsıyı şafak kaybolduktan sonra cemettiği söylenmiştir. Aslında Rasûlullah (sav) şafağın izahındaki iki görüşe nazaran her bir namazı vaktinde kılmıştır. Bu, bana açılan feyz-i ilâhînin eseri (olan bir hal şekli)dir. Bu izah ile Hanefîlerin mezkur hadise dair tevillerinin bâtıl olduğunu söyleyenlerin görüşü de ibtal edilmiş oluyor.

İkinciye cevab: "Öğleyi ikindi vaktine tehir etti" sözünün mânâsı, "öğle namazını öğle vaktinin ikindi vaktine erişen son kısmına kadar tehir etti ve öğleyi son anında kıldırdı, sonra onun ardından ikindiyi, ikindinin ilk vaktinde kıldırdı." demektir. Buna "iki namazı cemetti" denilebilir. Lakin bu fiilî bir cemdir, vaktî bir cem değildir.

Üçüncüye cevab: Bilindiği üzere ikindinin ilk vakti ihtilaflı bir meseledir. Bu da, ya herşeyin gölgesinin kendisinin bir veya iki misli olmasıyla olur. Bu takdirde o (sav) öğleyi, herşeyin gölgesi kendisinin bir misli uzunlukta oluncaya kadar tehir etmiş, sonra onu kılmış, arkasından da ikindiyi kılmış ve öğlenin son vaktinin, herşeyin gölgesi kendisinin iki misli olmasıyla tahakkuk ettiğini kabul edenin görüşüne göre öğleyi vaktinde kılmış ve ikindi vaktinin herşeyin gölgesinin kendisinin iki misli olmasıyla başladığını kabul edenin görüşüne göre de ikindi vaktinde kılmış olur. Böyle yapanın iki namazı ikindinin ilk vaktinde cemettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu durumda o kimse, ikindi vaktinin başlangıcına dair ihtilafa göre, her bir namazı vaktinde kılmış olur. Kolaylığa ihtiyacı olan yolcuya ilaveten mukîmin de böyle yapması câizdir.

Eğer dersen ki: el-Beyhakî "Seferde iki namazın cemi" babında İbn Ömer'in şafak kayboluncaya kadar yola devam ettiğini, sonra inip iki namazı cemettiğini rivâyet etmiş* ve ardından (başka bir hadiste) "Akşam namazını şafak'ın kaybolmasından ve gecenin bir kısmının geçmesinden sonraya tehir etti, sonra indi ve akşamla yatsıyı cemetti." denmiştir. Bunu Ebû Dâvud da rivâyet etmiştir**.

* el-Beyhakî: III/159.

** Krş. Ebû Dâvud: II/7, Hadis no: 1217.

Ben derim ki: el-Beyhakî bunun senedini zikretmemiştir, ki zikretseydi ona göre davranırdık* en-Nesâî ise bunun aksini rivâyet etmektedir*2.

Eğer sen: el-Beyhakî bunu (Yezîd b. Harun Yahyâ b. Saîd el-Ansarî–Nâfi') tarikiyle onun, takriben gecenin dörtte birine yakın yol aldıklarını, sonra inip namazlarını kıldıklarını söylediğini, rivâyet etmiştir, dersen*3:

Ben derim ki: Hilafiyat'ta, Yezîd b. Harun'un hadisinin mezkur senedini zikretmiştir. Onun lafzı "Birkaç mil yol aldık, sonra (hayvanından) indi ve namazı kıldırdı" şeklindedir*4. Yahya: "Bana bu hadisi Nâfi' başka bir defa tahdis ettiğinde "gecenin dörtte biri geçesiye kadar yol aldık, sonra indi ve namazı kıldırdı" şeklinde rivâyet etti." demiştir. Hadisin lafzı görüldüğü gibi muzdaribdir. İki şekilde rivâyet edildiği halde el-Beyhakî *es-Sunen*'inde gayesine uygun olanını zikretmekle yetinmiştir.

İmamlardan bir grup, bu hadisin zâhirine bakarak, ihtiyaç anında fakat âdet edinmemek şartıyla, mukîm iken iki namazı cemetmenin cevazına kail olmuşlardır. Bu görüşte olanlar İbn Sîrîn, Rabîa, Eşheb, İbn el-Munzir, el-Kaffâlu'l-Kebîr'dir. el-Hattabî bunu bir grup hadisçiden nakletmiş ve Muslim'in rivâyetinde bulunan*5 "İbn Abbâs'a, Rasûlullah (sav)'ın niçin böyle yaptığı sorulduğunda "ümmetine zorluk olmasın diye" cevabını verdi." ziyadesi ile onların lehine delil getirmiştir*6.

en-Nesâî ve Muslim'deki hadislerde İbn Abbâs'ın mukîm iken iki namazı cemetmeye sebep olarak gösterdiği: "Ümmetine zorluk olmasın diye." hükmünü fukahanın çoğu kabul etmemektedir. et-Tirmizî, "Bu kitabıma, İbn Abbâs'ın Medine'de korku ve yağmur olmaksızın iki namazı cemettiğine dair hadisiyle, içki içen kimsenin dördüncü defa tekrar içki içtiğinde öldürüleceğine dair hadis hariç, ulemânın amel etmeyi terkettiği bir hadis koymadım." demiştir*7. Bunu et-Taberanî de tahriç etmiştir. el-Buharî ve Muslim'in İbn Mes'ud'dan rivâyet ettikleri "Rasûlullah

* Bkz. 146-147-148. hadislerin isnadları vardır.
*2 Bkz. 196-197-198. hadisler. *3 el-Beyhakî: III/159.
*4 Hanbel: II/77.
*5 Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 50 (I/490).
*6 en-Nesâî: I/290, Muslim: A.y.
*7 et-Tirmizî'nin bu sözü ileride ele alınacaktır.

(sav)'ın bir namazı vakti dışında kıldırdığını görmedim." hadisi, bu hadisleri reddetmektedir[145].

İbn Hacer de bu hadisle ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Bu hadiste yağmur ihtimalinin bulunduğu hususuna gelince: Bunu bu hadisi tahriç ettikten sonra Mâlik b. Enes söylemiştir. Hadisi Ebu'z-Zubeyr–Saîd b. Cubeyr–İbn Abbâs'tan aynı şekilde rivâyet etmiş "Medine'de" sözü yerine "korku ve yolculuk yokken" demiş ve Mâlik: "Belki bunun sebebi yağmur olabilir" demişse de, Muslim ve Sunen musannifleri bu hadisi "Korku ve yağmur yok iken" lafzıyla rivâyet etmiş* ve bu suretle ceme sebep olarak [Korku-yağmur-yolculuk'un] gösterilmesi imkânsız olmuştur. Bazı ulemâ bu cemin sebebinin hastalık olduğunu söylemiş ve en-Nevevî de bunu desteklemiştir. Bu ise söz götürür. Çünkü Rasûlullah (sav)'ın iki namazı cemetmesinin sebebi hastalık gibi bir ârız sebebiyle olsaydı, ona (Rasûlullah (sav)'a) ancak kendisinde bu özür bulunan (hastalar) uyabilirdi. Zâhirden anlaşılan odur ki, Rasûlullah (sav) namazı ashabıyla birlikte cemetmiştir. İbn Abbâs da rivâyetinde bunu tasrih etmiştir. en-Nevevî şöyle demiştir: Ulemâdan bazıları bunu "hava bulutluydu, öğleyi kıldırdı, sonra bulut açıldı ve ikindinin vaktinin girmiş olduğu anlaşıldı, ikindiyi de kıldırdı." diye tevil etmişlerdir. Bu bâtıldır, çünkü öğle ve ikindi için son derece az bir ihtimal olsa bile, akşam ve yatsı için böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Kimisi de "Bu cem öğleyi son anına tehir ve ikindiyi ilk anına tacil şeklinde sûrî bir cemdir." demiştir. Bu zayıf ve bâtıl bir ihtimaldir. Çünkü herhangi bir ihtimale imkân vermeyen hadisin zâhirine muhaliftir."

en-Nevevî'nin zayıf gördüğü bu ihtimali el-Kurtubî makul karşılamış ve ondan öncekilerden İmamu'l-Harameyn de bunu tercih etmiştir. Kudemâ'dan İbn el-Macişûn ve et-Tahavî de bunu kabul etmişlerdir.

İbn Seyyidi'n-Nas "el-Buharî ve Muslim'in rivâyetinde Amr b. Dînâr, İbn Abbâs'dan rivâyet eden Câbir b. Zeyd'e bunun öğleyi tehir, ikindiyi de tacil ve akşamı tehir, yatsıyı tacil suretiyle olduğunu zannettiğini söylemiş ve Câbir b. Zeyd de bu zannında ona muvafakat etmiştir." ziyadesi** sebebiyle bu görüşü destek-

145 el-Aynî: II/536-538.

* Bkz. 298-304. hadisler.

** Bkz. Muslim, 6, Salâtu'l-Musâfirîn 6, Hadis no: 55 (I/491).

lemiştir. Çünkü hadisten ne kastedildiğini en iyi onu rivâyet eden bilir.

İbn Hacer der ki: Lakin râvî bunu kesinlikle ifade etmemiştir. Hatta onun bu görüşü devamlı da olmamıştır. Eyyûb'un ona söylediği sözü ve cemin yağmur mazereti dolayısıyla olmasını tecviz edişi daha önce zikredilmişti*. Hadisin hiç bir rivâyetinde cemin vaktinden bahsedilmemesi, cem-i sûrîyi destekler. Onun kayıtsız şartsız olması ihtimaline gelince, bu özürsüz olarak namazların tayin edilmiş olan vakitlerinin geçirilmesi demektir. Namazın vaktini geçirmeyi gerektirmeyecek bir şekilde cem edilmesi ihtimali ile farklı hadislerin arası cemedilebilir. Cem-i sûrî evladır –Allahu A'lem–.

İmamlardan bir grup, bu hadisin zâhirini kabul etmiş ve âdet edinmemek şartıyla bir zaruret anında mukîm iken de iki namazın cemedilmesini câiz görmüşlerdir. İbn Sîrîn, Rabîa, Eşheb, İbn el-Munzir, el-Kaffal, el-Kebîr bu görüştedir. el-Hattabî de bir grup hadisçiden bunu nakletmiş ve onları desteklemek için Muslim'de bu hadiste bulunan "Ben Abbâs'a: "Niçin böyle yaptı?" dedim. "Ümmetinden kimseyi zora koşmamak için." dedi, ziyadesiyle istidlalde bulunmuştur.

en-Nesâî'de ise "İbn Abbâs Basra'da öğleyle ikindiyi ve akşamla yatsıyı aralarında bir fâsıla bulunmaksızın cemetti, bunu meşguliyeti sebebiyle yaptı" rivâyeti*[2] ve İbn Abbâs'ın böyle namaz kılmayı Rasûlullah (sav)'a isnadı mevcuddur. O ikindi namazından sonra yıldızlar görününceye kadar konuşma yapmış, sonra akşamla yatsıyı cemetmiştir.

Cemin kayıtsız şartsız câiz olduğu kabul edildiği takdirde İbn Abbâs'ın: "Ümmetine zorluk olmaması" gayesi aşikâr olur. Buradaki gibi zorluğun kaldırılmasıyla ilgili başka rivâyetler de vardır. İbn Mes'ud'dan merfû olarak et-Taberanî tahric etmiştir ve lafzı şöyledir: "Rasûlullah öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti. Kendisine bunun hikmeti soruldu. "Bunu, ümmetime meşakkat vermemek için yaptım." dedi."*[3] Burada Rasûlullah (sav)'ın zorluğun kaldırılmasını murad etmesi, hadisin cem-i sûrîye hamledilmesine engel teşkil eder. Çünkü cem-i sûrîyi gözetmek zorluktan hâli değildir[146].

* Bkz. Buharî, 9, Mevakîtu's-Salât 12 (I/114).

*[2] en-Nesâî: I/230.

*[3] Bkz. 308. hadis.

[146] Fethu'l-Bârî: II/19-20.

Üç Yüz Bir No'lu Hadisin Şerhi

İbn Abbâs şöyle demiştir:

Rasûlullah (sav) Medine'de iken korku ve yağmur olmadığı halde öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti.

İbn Abbâs'a "Ondan maksadı neydi?" denildi. "Ümmetine meşakkat vermek istemedi." cevabını verdi.

el-Hattabî bu hadisle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Ben derim ki bu, fukahanın ekserisinin kabul etmediği bir hadistir. İsnadı sağlamdır (ceyyid). Ancak İbn Habîb hakkında söz söylenmiştir. İbn el-Munzir bu hadisi kabul eder ve bu görüşü pek çok hadisçiden naklederdi. Ebûbekr el-Kaffal'ın bu görüşü Ebû İshak el-Mervezî'den naklettiğini işittim.

İbn el-Munzir "Buradaki hadisi herhangi bir özre hamletmek için bir sebep yoktur. Çünkü İbn Abbâs bu hadisteki cemin illetini haber vermiştir, o da "Ümmetine meşakkat olmasın." diyedir.

İbn Sîrîn'in bir ihtiyaç veya başka bir şey için iki namazın cemedilmesinde –bunu âdet edinmemek şartıyla– bir beis görmediği rivâyet edilmiştir.

Ben derim ki: Bazıları bu hadisi, hastalık halinde cemedilmiştir, diye tevil etmişlerdir. Bunda hastaya kolaylık ve onu meşakkatten kurtarma vardır. Hadisin bu şekilde tevili özrü olmayan sağlıklı bir kimsenin özürsüz ve meşakkatsiz olarak iki namazı cemetmesine cevaz vermekten daha uygundur.

Ulemâ bu konuda ihtilaf etmiştir. Atâ', hasta olan bir kimsenin iki namazı cemetmesine cevaz vermiştir. Mâlik ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedirler.

Re'y ehli hastanın iki namazı cem-i sûrî olmak şartı ile cemetmesine cevaz vermiştir. eş-Şâfiî buna cevaz vermemiş, –mukîm iken– sadece yağmur sebebiyle cemedilebileceğini söylemiştir[147].

Üç Yüz İki No'lu Hadisin Şerhi
(Metni Üç Yüz Birinci hadisin aynıdır.)

et-Tirmizî bu hadisle ilgili olarak şöyle demiştir:

Bu kitabımda topladığım bütün hadisler, amel olunan hadislerdir ve ulemânın bir kısmı bu hadisleri kabul etmişlerdir. Ancak iki

[147] Maalimu's-Sunen: I/266.

hadis –İbn Abbâs'ın Rasûlullah (sav)'ın korku veya yağmur olmadığı halde öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemettiğine dair rivâyetiyle; içki içen kimsenin dördüncü defa tekrar içki içtiğinde öldürüleceğine dair Rasûlullah (sav)'ın emri ile ilgili hadis–bundan müstesnadır. Kitabda her iki hadisin illetini açıkladık[148].

Sunenu't-Tirmizî'yi neşreden Ahmed Muhammed Şâkir et-Tirmizî'nin yukarıda naklettiğimiz sözlerini zikrettikten sonra şöyle demiştir:

Burada et-Tirmizî İbn Abbâs hadisinin illetini açıklamamıştır. Ancak bu hadise aykırı düşen Haneş tarikiyle rivâyet edilen bir hadisi zikretmiş ve Haneş sebebiyle hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Fakat hadisle amel edildiğini söylemiş ve bazı ulemânın görüşlerini de nakletmiştir. en-Nevevî Muslim Şerhi'nde et-Tirmizî'yi reddetmiş ve şöyle demiştir:[149]

et-Tirmizî'nin içki içen kimsenin cezasıyla ilgili hadis hakkında söyledikleri doğrudur. Bu hadis mensuhdur ve bunun mensuh olduğuna icmâ delâlet etmektedir. İbn Abbâs'ın hadisine gelince ulemâ bu hadisle amel etmeyi terketmekte icmâ etmiş değildir. Bilakis ulemâ bu hadisle ilgili olarak çeşitli görüşlere sahiptirler. Kimisi bunun yağmur sebebiyle olduğunu söylemişlerdir, mütekaddimûnun önde gelenlerinden bir cemaatın bu görüşte olduğu meşhurdur. Bu görüş diğer bir rivâyetteki "korku ve yağmur olmadığı halde..." lafzı sebebiyle zayıftır. Kimisi de "Bu bulutlu bir havadaydı. Öğle namazını kıldırdı, sonra hava açıldı ve ikindi vaktinin girmiş olduğu anlaşıldı ve ikindi namazını da kıldırdı." demiştir ki, bu da aynı şekilde bâtıldır. Çünkü öğle ile ikindi namazları için son derece zayıf bir ihtimal olsa da, akşam ve yatsı namazları için böyle bir ihtimal söz konusu olamaz.

Kimisi de "Öğleyi son anına tehir etti ve öğle namazını kıldırdı, öğle namazını bitirince ikindinin vakti girdi ve sonra da ikindiyi kıldırdı ve böylece namazları cem sûretinde olmuş oldu." diye tevil etmiştir. Bu da zayıf veya bâtıldır. Çünkü bu tevil hadisin zâhirine tamamen muhaliftir. İbn Abbâs'ın konuşması esnasındaki tatbikatı ve yaptığının doğruluğunu isbat için hadisle istidlal etmesi ve Ebû Hurayra'nın onu tasdik etmesi ve onun böyle yapmasına karşı çıkmaması, bu tevili açık bir şekilde reddetmektedir.

148 et-Tirmizî: 51, İlel (V/736). 149 et-Tirmizî: I/357, 1. dipnot.

Kimisi de: "Bu hadis hastalık veya ona benzer bir özür sebebiyle cemedildiğine hamledilir." demişlerdir. Bu Ahmed b. Hanbel ve ashabımız (Şâfiîler)dan Kadı Huseyn'in görüşüdür. el-Hattabî, el-Mutevellî ve ashabımız (Şâfiîler)dan er-Rûyanî de bu görüştedirler. Hadisin zâhiri ve İbn Abbâs'ın tatbikatı ve Ebû Hurayra'nın onu tasdik etmesi nazar-ı itibara alındığında, bu hadisin tevili için "hastalık" özrü tercih edilir.

İmamlardan bir grup mukîm iken ihtiyaç anında iki namazın cemedilmesine cevaz vermişler, ancak bunu âdet edinmemeyi şart koşmuşlardır. Bu İbn Sîrîn ve Mâlikîlerden Eşheb'in görüşüdür. el-Hattabî bunu el-Kaffal ve Şâfiîlerden eş-Şâşî el-Kebîr, Ebû İshak el-Mervezî ve hadisçilerden bir cemaatdan rivâyet etmiştir. İbn el-Munzir de bu görüşü tercih etmiştir. İbn Abbâs'ın "Ümmetine meşakkat vermek istemedi." sözünün zâhiri ve İbn Abbâs'ın hadisteki cemin illeti olarak hastalık veya başka bir şeyi ileri sürmemesi, bu görüşü desteklemektedir. –Vallahu a'lem–[150]

"Rasûlullah Medine'de iken korku ve yağmur olmadığı halde öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti." hadisiyle ilgili olarak İbn Huzeyme şunları söylemiştir:

"Iraklıların Rasûlullah'ın korku ve yağmur olmadığı halde iki namazı cemettiğine dair rivâyetlerine gelince, bu bir galat ve sehivdir."

İbn Huzeyme'nin *Sahih*'ini neşreden Muhammed Mustafa el-A'zamî bu sözle ilgili olarak düştüğü dipnotta şöyle demiştir:

"Ben derim ki: Bilakis galat esas müellif (İbn Huzeyme)den gelmektedir. Nasıl öyle olmasın ki, onun galat zannettiği şey, gerek İbn Abbâs ve gerek başka sahabeden dört tarikle rivâyet edilmiştir*(...)

Ben derim ki: Bu dört tarikten kimisi katî olarak sahih, kimisi şüphesiz istişhad edilebilecek bir hadistir. Rasûlullah (sav)'ın bu ceminin yağmur sebebiyle olmadığı açıkça görüldüğüne göre, İmam Mâlik'in ve onun görüşünü destekleyen, musannıf İbn Huzeyme'nin bu hadislere muhalif olan görüşlerinin merdud olduğu bedihidir. Onların ikisinin bu tariklere muttali olmadıklarını, hatta birkaçına dahi muttali olmadıklarını zannetmek mümkün-

[150] en-Nevevî: V/218-219.

* Burada el-A'zamî'nin sözlerine ilave etmemiz gerekir ki: "Yağmur..." şartını nefyeden hadislerin sayısı dörtten de fazladır. Nitekim biz bu hadislerin onüç (13)ünü tesbit etmiş bulunuyoruz. (Bkz. 296-307. hadisler)

dür. Onlar hakkındaki bu tahmini garipsememek gerekir. Çünkü ikisinin zamanında hadislerin bütün lafızları henüz tamamen toplanmış değildi. Garipsenmesi gereken, bu iki imamdan asırlarca sonra yaşamış olan bazı Şâfiî fakihlerinin Sahih-i Muslim'e ve bazen Ebû Avâne'nin Sahih'ine muttali oldukları halde, bu iki imamı taklid etmeleridir.

Hâfız (İbn Hacer) "Telhisu'l-Habir"inde şöyle demiştir:

(Tenbih):

"İmamu'l-Harameyn "en-Nihaye"de "yağmur"un nefyinin hadisin metninde varid olmadığını iddia etmiştir. Bu onun diğerleri bir yana, meşhur hadis kitaplarına bile müracaat etmediğini gösterir."[151]

"Yağmur" özrünü ortadan kaldıran bu rivâyetle ilgili olarak el-Kastallanî de şöyle demektedir:

"el-Muhimmat'da şöyle denmiştir:

"Rasûlullah (sav) Medine'de korku ve yağmur olmadığı halde iki namazı cemetti." hadisinin zâhiri, hastalık sebebiyle cemedildiğine mütemayildir. Bunun eş-Şâfiî'den nakledildiğini tesbit etmeyi başardım. Muhtasaru'l-Muzenî'de –ki bu hoş bir muhtasardır. el-Muzenî ona "Nihayetu'l-İhtisar fî kavli'l-Ustaz eş-Şâfiî" adını vermiştir.– bu şekilde zikredilmiş ve "eş-Şâfiî, sefer, yağmur ve hastalıktan dolayı iki namazı cemetmek câizdir, dedi." demiştir. İbare bu şekildedir."[152]

es-Suyutî de es-Subkî, el-Bulkînî ve el-Esnevî'nin bu hadisteki cemin hastalık sebebiyle olduğunu söylediklerini, kendisinin de bunu tercih ettiğini söylemiştir[153].

Sahih-Buharî'deki "Atâ' (b. Ebî Rabâh) hasta olan kimse, akşam ile yatsı namazlarını cemedebilir" demiştir." taliki[154] ile ilgili olarak söylenenler:

el-Kastallanî şöyle demiştir:

"Atâ' b. Ebî Rabâh "hasta olan kimse akşam ile yatsı namazlarını cemedebilir" demiştir. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye ve Şâfiîlerden bazıları bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın bunu kabul etmişlerdir. Mâlik b. Enes bir şartla buna cevaz vermiştir.

eş-Şâfiî ve ashabından meşhur olan görüş, bunun câiz olmamasıdır. er-Ravda'da "Şâfiî mezhebinde maruf olan, hastalık ve

151 İbn Huzeyme: II/86-87 (Dipnot).
152 el-Kastallanî: I/488.
153 Tenvir: I/162.
154 Buharî, 9, Mevakîtu's-Salât 18 (I/114).

balçık çamurdan dolayı cemin câiz olmasıdır." denmiştir. Ashabımız (Şâfiîler)dan bir grup ulemâ "hastalık ve balçık çamur sebebiyle cem câizdir" demişlerdir. el-Hattabî ve Kadı Huseyn bu görüştedirler. er-Rûyanî de bu görüşe muvafakat etmiştir[155].

el-Aynî de şöyle demektedir:

"Bu taliki Musannef'inde Abdurrazzak (İbn Cureyc-Atâ') tarikiyle mevsul olarak zikretmiştir*. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye ve Şâfiîlerden bazıları da bu görüştedirler. Bu, akşam ile yatsının vaktinin bir olduğunu kabul edenlere göredir. Iyaz "iki namazı iki vaktin birisinde cemetmek bazen sünnet bazen ruhsat olur. Sünnet'e gelince: Arafat ve Muzdelife'de cemetmek sünnettir. Ruhsat'a gelince: Yolculukta, hastalık ve yağmur dolayısıyla cemetmektir. Rasûlullah (sav)'ın Cebrail'in imametinde namaz kılması hadisini kabul edenler ceme cevaz vermezler. Cemin tahsis olduğunu kabul edenler, bu konuda varid olan hadislere istinaden yolculukta cemi câiz gördüler ve hastayı da ona kıyas ettiler. Biz deriz ki: Yolculuğun meşakkatinden dolayı yolcunun cemetmesi mübah olunca, hastalıktan dolayı cemin mübah olması daha uygundur. Nitekim Allah da orucu bozmak ve teyemmüm konusunda onlara ruhsat tanınması bakımından yolcu ile hastayı birarada zikretmiştir. Yağmur dolayısıyla ceme gelince, Mâlikî mezhebinde meşhur olan görüşe göre, sadece akşam ve yatsı namazları için câizdir. İmam Mâlik'den: "Sadece Rasûlullah (sav)'ın Mescid(i Nebevi's)inde cemetmek câizdir." diye şazz bir görüş de vardır. Muhalif mezhep ise, öğle ve ikindi ile akşam ve yatsı namazlarının yağmur dolayısıyla cemedilmesidir." demiştir[156].

İbn Hacer de bu talik ile ilgili olarak der ki:

"Atâ'nın sözüne gelince, Abdurrazzak Musannef'inde (İbn Cureyc-Atâ') tarikiyle vasletmiştir. Ulemâ hastanın yolcu gibi iki namazı cemedip cemedemeyeceğinde ihtilaf etmişlerdir. Bunda hasta olan kimseye rıfk ile muamele söz konusudur. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, bunu kayıtsız şartsız câiz gördüler. Şâfiîlerden bazıları da bunu kabul etmişlerdir. Mâlik b. Enes de şartlı olarak câiz görmüştür. eş-Şâfiî'den ve Şâfiîlerden meşhur olan bunun câiz olmamasıdır. Bu konuda ashabdan herhangi bir şey nakledildiğini görmedim."[157]

[155] el-Kastallanî: I/488.
* Biz bunu Abdurrazzak'ın el-Musannef'inde bulamadık.
[156] el-Aynî: II/564.
[157] Fethu'l-Bârî: II/34.

NAMAZLARIN CEMEDİLMESİ MESELESİYLE İLGİLİ UMUMİ MÜLAHAZALAR

el-Aynî

Ahmed b. Hanbel, eş-Şâfiî ve İshak b. Rahûye yolculukta öğle ile ikindi ve akşam ile yatsının, iki vakitten birisinde cemedilmesine cevaz vermişlerdir. İbn Battal şöyle demiştir: "Cumhur ulemâ yolcunun öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetmesi mutlak olarak câizdir." demişlerdir.

Şeyhimiz Zeynuddin şöyle demiştir: "Bu meselede altı görüş vardır:

1. Görüş: İbn Battal'ın dediği gibi cemin câiz olmasıdır. Bu görüş Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Saîd b. Zeyd, Usâme b. Zeyd, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ, Abdullah b. Ömer, İbn Abbâs gibi sahabeden rivâyet olunmuştur. Tabiûndan da Atâ' b. Ebî Rabâh, Tâvus, Mucâhid, İkrime, Câbir, Rabîatu'r-Re'y, Ebu'z-Zinâd, Muhammed b. el-Munkedir, Safvan b. Suleym gibi ulemâ bu görüştedirler. İmamlardan eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahûye, Sufyân es-Sevrî, Ebû Sevr, İbn el-Munzir; Mâlikîlerden Eşheb bu görüştedirler. İbn Kudâme bunu Mâlik'den rivâyet etmişse de meşhur olan İmam Mâlik'in cemi yolculuğun yorucu ve süratli olması şartına bağlamasıdır.

2. Görüş: Cem sadece yolculuk süratli ve meşakkatli olduğu zaman câizdir. Bu görüş Usâme b. Zeyd ve İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir. İmam Mâlik'den meşhur olan rivâyet budur.

3. Görüş: Yolcu yol almak istediği zaman câizdir. Bu Mâlikîlerden İbn Habîb'in görüşüdür. İbnu'l-Arabî şöyle demiştir: "İbn Habîb'in görüşüne gelince –eş-Şâfiî de bu görüştedir– aslında bizzat (yolculuk) yol katetmek içindir."

4. Görüş: Cemetmek mekruhtur. İbn el-Arabî "Bu Mısır ulemâsının Mâlik'den rivâyetidir." demiştir.

5. Görüş: Cem-i tehir câizdir, cem-i takdim câiz değildir. Bu İbn Hazm'ın görüşüdür*.

6. Görüş: Yolculuk sebebiyle cem hiçbir şekilde câiz değildir. Sadece Arafat ve Muzdelife'de câizdir. Bu, el-Hasen, İbn Sîrîn, İbrâ-

* İbn Hazm'ın cem konusuyla ilgili görüşleri ileride nakledilecektir.

him en-Nahaî, el-Esved, Ebû Hanife ve ashabının görüşüdür. İbn el-Kâsım bunu Mâlik'den rivâyet etmiş ve bunu tercih etmiştir. "et-Telvih"de şöyle demiştir: "Ebû Hanife ve ashabı bu iki makam (Arafat ve Muzdelife) haricinde ceme cevaz vermemişlerdir. Bu İbn Mes'ud'un ve İbn Şeddâd'ın 'Delâilu'l-Ahkâm'da naklettiğine göre Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın görüşüdür. Ebû Dâvud'un rivâyetine göre İbn Sîrîn de bu görüştedir. İbn Sîrîn, Câbir b. Zeyd, Mekhul, Amr b. Dînâr, es-Sevrî, el-Esved ve ashabı, Ömer b. Abdulaziz, Sâlim, el-Leys b. Sa'd da bu görüştedirler.

Telvîh sahibi de şöyle demiştir: en-Nevevî'nin "Ebû Yûsuf ve Muhammed Ebû Hanife'ye muhalefet etmişlerdir ve onların görüşü eş-Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşü ile aynıdır." sözüne gelince, *el-Ğâye fî Şerhi'l-Hidaye* müellifi bunu reddetmiş ve aslının olmadığını söylemiştir. Ben derim ki: Mesele onun dediği gibidir. Hanefî ulemâsı, bu üç imamımızın durumunu en iyi onlar bilir."

Arafat ve Muzdelife dışında iki namazın cemedildiğini gösteren hadislerin cevabı ve et-Tahavî'nin *Şerhu Maâni'l-Asâr*'daki izahlarının hülasası, bunun sûrî bir cem (öğleyi son vaktinde ikindiyi ilk vaktinde kılarak yapılan cem) olmasıdır. Nitekim İbn Abbâs'ın Rasûlullah (sav)'ın korku ve yağmur olmaksızın Medine'de öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemederek kıldırdığına dair rivâyeti bunu desteklemektedir. Çünkü ne Hanefîler ne de diğerleri bunu kabul etmemişlerdir. Bu da buradaki cemin cem-i sûrî olduğunu gösterir. Eğer "Muslim'in rivâyetindeki lafızda: "İbn Ömer süratli gittiği zaman yolculukta akşam ve yatsı namazlarını şafak kaybolduktan sonra cemederdi." denmektedir. Bu ise namazları iki vaktin birisinde cemetmeye açıkça delâlet etmektedir. en-Nevevî de "Bu hadis, Hanefîler'in cemden murad öğleyi son, ikindiyi de ilk vaktine alıp cemetmektir, şeklindeki tevillerini de ibtal eder." demektedir" dersen; ben derim ki: Şafak iki kısımdır...*

Hanefîler'in tevilini reddetmek için el-Hattabî şöyle demiştir:

"Namazları cemetmek bir ruhsattır. Eğer cem onların dedikleri gibi olsaydı, bu her namazı kendi vaktinde kılmaktan daha meşakkatli olurdu. Çünkü vakitlerin başlangıç ve sonlarını avam bir yana, havassın bile pek çoğu bilemez."

İbn Kudâme de şöyle demiştir:

Eğer cem, bu şekilde sûrî bir cem olsaydı, ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının cemedilmesinin de câiz olması gere-

* Bundan sonraki izahat, 141. sahifedeki şafak ile ilgili izahatın aynısıdır.

kirdi. Halbuki böyle yapmanın haram olduğuna dair ümmet arasında ihtilaf yoktur. Hadis ile yukarıda geçtiği şekilde (vaktî, hakiki bir cem şeklinde) amel etmek, Rasûlullah (sav)'ın hadislerinin o şekilde hamledilmekten masûn olduğu böyle bir tekellüften daha makul bir anlayıştır.

Ben (el-Aynî) derim ki:

Cemin bir ruhsat olduğunu biz de kabul ediyoruz. Fakat bir haber-i vahid, katî bir ayet olan "Hâfizû ala's-Salâvâti" ayetiyle* çatışmasın diye biz bunu cem-i sûrî'ye hamlettik. Ayetin mânâsı: "Namazları vaktinde kılın." demektir. Allahu Taala da "Şüphe yok ki namaz, müminler için vakitleri belli bir farzdır." buyurmuştur**. Bizim görüşümüz vasitasıyla hem ayete, hem de haber-i vahide uyulmuş olmaktadır. Onların görüşü ise ayetle amel etmeyi terketmeyi gerektirir. Onların "cem-i salât bir ruhsattır." sözleri gereğince, mukîm iken yağmur ve korku sebebiyle iki namazın cemedilmesine cevaz vermeleri gerekir. Halbuki onlar buna cevaz vermediler. İbn Abbâs'ın: "Rasûlullah (sav) Medine'de korku ve yağmur yokken öğleyle ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cemetti." hadisini merdud tevillerle tevil etmişlerdir. Bizim kabul ettiğimiz görüşe göre hem Kur'an ile hem de bu konuda vârid olan bütün hadislerle, tevillere lüzum kalmadan amel etmek mümkün olmaktadır.

el-Hattabî'nin: "Çünkü vakitlerin başlangıç ve sonlarını avam bir yana..." sözüne gelince, kabûle şayan değildir. Çünkü namaz dinin en önemli konularından birisidir. Kâmil bir müslüman, dininin en önemli konularıyla ilgili hususları nasıl bilmemezlik edebilir?

Bu söylediklerimizle İbn Kudâme'ye de cevap verilmiş olmaktadır. Onun ikindi-akşam ve yatsı-sabah namazlarını cemetmeyi kıyas etmesi bâtıldır[158].

ez-Zurkânî

Muslim'de "Rasûlullah (sav) Arafat'ta öğle ile ikindiyi öğle vaktinde cemetti." hadisi yer almaktadır. Bu konuda sadece Rasûlullah (sav)'ın bu fiili rivâyet edilmiş olsaydı bile, yolculukta cem-i takdimin ve yorucu ve süratli olmasa bile yolculukta namazın cemedilmesinin cevazı konusunda en kuvvetli bir delil olurdu.

Sahabe, Tabiûn'un pek çoğu, es-Sevrî, meşhur olan rivâyette Mâlik, eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Eşheb bu görüştedirler. el-

* 2 el-Bakara 238. ** 4 en-Nisâ 103.

158 el-Aynî: II/567-569.

Leys ve Mâlik –Mudevvene'de– "Bu (iki namazın cemi) yolculuğu süratli ve meşakkatli olan kimseye mahsustur." demiştir. Cem konaklamış olana değil de yol almakta olana mahsustur, denilmiştir. Bunu İbn Habîb söylemiştir. "Özür sahibine mahsustur" da denilmiştir. Cem-i tehir câizdir, cem-i takdim câiz değildir, diyenler de vardır. Bu Mâlik ve Ahmed'den rivâyet edilmiş, İbn Hazm da bunu tercih etmiştir. Bazıları "Cem Arafat ve Muzdelife hariç hiçbir suretle câiz değildir." demişlerdir. Bu el-Hasen el-Basrî, en-Nahaî, Ebû Hanife ve iki talebesinin görüşüdür. en-Nevevî iki talebesinin Ebû Hanife'ye muhalif olduklarını söylemiş, es-Serucî *Şerhu'l-Hidaye*'de bunu reddetmiştir. Tabii mezhebini o daha iyi bilir.

(Hanefîler) bu hadislerin cem-i sûrî'ye delâlet ettiğini söyleyerek cevap verdiler.

İmamu'l-Harameyn, cem hususunda tevil edilmesi mümkün olmayan hadislerin varid olduğunu söylemiştir. Cemin mânâ cihetinden delili Arafat ve Muzdelife'deki cemden yapılan istinbattır. Arafat ve Muzdelife'deki cemin sebebi, hac menasikiyle meşguliyetten dolayı buna olan ihtiyaçtır. Bu mânâ (ihtiyaç) ise bütün yolculuklarda mevcuddur. Namazların kısaltılması ve orucu bozmaya cevaz verilmesi gibi ruhsatlar hac yolculuğuyla kayıtlanmamıştır. İnsaf sahibi birine aşikârdır ki, cem, kasrdan daha kolaydır. Çünkü namaza kalkan birinin iki rekat kılıp, iki rekat daha kılması zor değildir[159].

İbn Kudâme (Muvaffakuddin)

Mesele: "Yolcu olan bir kimse, öğle vakti girince yola çıkmak isterse öğle namazını kılar ve yola çıkar. Sonra ikindi vakti girince ikindiyi kılar. Akşam ve yatsı da bu şekildedir. Eğer yola çıkmış bulunur da öğle (veya akşamı) ikindi (veya yatsı) namazı vaktine tehir etmek isterse, bu câizdir."

Konunun hülasası şudur: Yolculukta iki namazı, iki vakitten birinde cemetmek ilim ehlinin ekseriyetine göre câizdir: Bu görüş şu kimselerden rivâyet edilmiştir: Saîd b. Zeyd, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Usâme, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ, İbn Abbâs, İbn Ömer: (Tabiûndan) Tâvus, Mucâhid, İkrime ve Mâlik, Sufyân es-Sevrî, eş-Şâfiî, İshak b. Rahûye, Ebû Sevr ve İbn el-Munzir.

Suleyman b. Ebî Zurayk b. Hukeym'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rabîa, Ebu'z-Zinâd, Muhammed b. el-Munkedir, Safvan b.

[159] ez-Zurkânî: I/295.

Suleym ve Medine'nin meşayıhı şehrimize (Eyle şehrine)* uğradılar, biz de onların kaldıkları yere gittik. Yolculuktan yorulmuşlardı. Güneş zeval vaktine erişince öğleyle ikindiyi cemederek kılmışlardı. Sonra Mescid'e gittik ve Zurayk b. Hukaym'in öğle namazını kıldırmakta olduğunu gördük."

el-Hasen el-Basrî, Re'y Ehli ve İbn Sîrîn "Cem ancak Arefe günü Arafat'ta ve Muzdelife'de akşam câizdir." demiştir. İbn el-Kâsım'ın Mâlik'den rivâyet edip tercih ettiği görüş de budur. Bu görüşte olanlar namaz vakitlerinin tevatürle sabit olduğunu ve onları haber-i vahid ile terketmenin câiz olamayacağını söyleyerek delil getirmişlerdir.

Bizim (Hanbelîlerin) lehine olan deliller şunlardır:

(Burada İbn Kudâme şu hadisleri zikretmektedir: Bkz. 98. 107-109. ve 179. vd. hadisler)

Muâz b. Cebel ile İbn Abbâs da cemi rivâyet etmişlerdir. Onların hadislerini ileride zikredeceğiz.

Cemi câiz görmeyenlerin "Mütevatir haberleri (âhâd haberlerle) terkedemeyiz." sözlerine şöyle cevap veririz:

Biz mütevatir haberleri terketmiyoruz, tahsis ediyoruz. Mütevatirin sahih bir hadisle tahsisi icma ile câizdir. Kur'an'ın haber-i vahidle tahsis edilmesi icma ile câizdir, Sünnet'in sünnet'le tahsisi ise evleviyetle câizdir. Bu husus son derece açıktır.

Eğer: "Hadis ve haberlerdeki cem, ilk namazı vaktinin son anında, ikinci namazı da vaktinin ilk anında kılmaktır." denilirse, biz deriz ki: "Bu iki bakımdan fasiddir. Birisi: İleride zikredeceğimiz üzere Rasûlullah'ın iki namazı, iki vaktin birisinde cemettiği sarih bir şekilde zikredilmiştir. Enes'in "(Rasûlullah (sav)) öğleyi ikindi vaktine tehir etti. Sonra inip iki namazı cemetti. Akşam namazını da tehir eder ve şafak kaybolunca akşamla yatsıyı cemederdi."* hadisiyle bu tevil bâtıl olur. İkincisi: Cem bir ruhsattır. Eğer onların dedikleri gibi olsaydı, bu her namazı vaktinde kılmaktan daha zor ve sıkıntılı olurdu. Çünkü her namazı vaktinde kılmak, birinci namaz vaktinde sadece bir namaz kılacak şekilde iki vaktin başlangıç ve sonlarını gözetmekten daha kolaydır. Bunu iyice düşünen herkes, meselenin bizim dediğimiz şekilde olduğunu görür. Eğer cem, dedikleri şekilde olsaydı, o zaman ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının cemedilmesi de câiz olurdu. Böyle bir cemin haram olduğuna dair, ümmet arasında bir ihtilaf yoktur. Hadis ile yu-

* Kalzum denizi kıyısında bir şehir.

karıda geçtiği şekilde amel etmek, Allah kelâmının hamledilmekten böyle bir tekellüfden daha uygun bir anlayıştır.

Bu takdirde el-Esram'in Ahmed b. Hanbel'den rivâyet ettiği –bu görüş Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Ömer ve İkrime'den rivâyet edilmiştir– "İlk namazı ikindinin vaktine tehir eder, sonra ikisini cemeder." sözünün, zikrettiğimiz iki haberden birisi ile amel etmek olduğu anlaşılır.

Ahmed b. Hanbel'den ikinci namazın, birinci namazın vaktine alınmasının câiz olduğu görüşü de rivâyet edilmiştir. Sahih olan budur ve Hanbelîlerin ekserisi bu görüştedirler. el-Kâdî: "Birincisi faziletli ve müstehabdır. Eğer iki namazı cem-i takdimle kılmak isterse, yol almakta olsun, konaklamış bulunsun veya namazları kısaltmaya engel olmayan bir ikâmet ile mukîm olsun, bu câizdir."demiştir. Bu Atâ'nın ve Medine ulemâsının çoğunluğunun eş-Şâfiî, İshak ve İbn el-Munzir'in görüşüdür. Onların delilleri şunlardır: (Burada 45. ve 88. hadisi zikretmektedir.) *

Siyer âlimleri, Tebuk gazvesinin H. 9. senede olduğunu söylemişlerdir. Bu hadiste: "Ancak, yolculuk süratli ve yorucu olduğu zaman iki namaz cemedilebilir." diyenlere karşı delillerin en açığı ve hüccetlerin en kuvvetlisi mevcuddur. Çünkü Rasûlullah (sav) (2. hadisde) yol alırken değil, konakladığı esnada çadırında otururken, çıkıyor iki namazı cemederek kıldırtıyor, sonra çadıra dönüyordu. Bu hadis sabit olduğu, hükmü açık ve murazadan salim olduğu için onunla amel etmek gereklilik kazanır. Çünkü cem, kasr (namazı kısaltma) ve mesh gibi yolculuk ruhsatlarından biridir ve fiilî yolculuk durumuna hasredilmemiştir. Fakat efdal olan cem-i tehirdir. Çünkü bu, ihtiyatlı olmak ve cem konusundaki görüşler arasındaki ihtilaftan kurtulmak ve hadislerin hepsiyle amel etmek demektir[160].

İbn Rüşd

"Ceme gelince, bununla ilgili üç mesele vardır: 1) Cevazı meselesi, 2) Cemin şekli, 3) Cemi mübah kılan şeyler.

Cevazı meselesine gelince: Öğle ile ikindinin öğle vaktinde Arafat'ta ve akşam ile yatsı namazlarının yatsı vaktinde Muzdelife'de cemedilmesinin sünnet olduğunda ulemâ müttefiktir. Ancak bu iki yerin dışında namazların cemedilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur ulemâ, cemin câiz olduğu şartlarda ihtilaf etmelerine rağ-

* Bkz. 102. hadis.

[160] el-Muğnî: II/112-113.

men, ceme cevaz vermemişlerdir. Ebû Hanife ve ashabı cemi mutlak olarak câiz görmemişlerdir. Ulemânın ihtilafa düşmesinin birinci sebebi, cem konusunda varid olan hadis ve haberlerin tevili ve bu haberlerden cemin cevazına istidlalde bulunma konusundaki ihtilaflarıdır. Çünkü bu konudaki haberlerin hepsi de fiillerden ibarettir, sözlü değildir. Fiillerin ihtimallerle karşı karşıya gelme imkânı ise lafız ve sözlerden kat kat daha fazladır. İkincisi bazı haberlerin sahih olup olmadığı konusundaki ihtilaflarıdır. Üçüncüsü, bu meselede kıyas yapmanın câiz olup olmadığı hususundaki ihtilaflarıdır. Gördüğün gibi sebepler üçtür. Tevilinde ihtilaf ettikleri hadislere gelince: (Burada 98-106, 160-161, 239-249. hadisleri zikrediyor) cemin câiz olduğunu kabul edenler bu hadisleri "öğleyi ikindi vaktine tehir ediyor ve ikisini cemediyordu." diyerek tevil etmişlerdir. Kûfeliler (Hanefîler) ise "Öğle namazını son anında kıldırdı, ikindiyi de ilk anında kıldırdı." diyerek tevil etmişlerdir. Bu tevillere göre İbn Abbâs'ın (korku ve yolculuk olmadığı halde namazların cemine dair) hadisi de doğru olur. Çünkü mukîm iken özürsüz olarak iki namazı iki vaktin birinde cemetmenin câiz olmamasına dair icma mün'akid olmuştur. Kûfeliler tevilleri için İbn Mes'ud'un "Rasûlullah (sav) Arafat'ta, cemettiği öğleyle ikindi ve Muzdelife'de cemettiği akşamla yatsı namazı dışında asla hiçbir namazı vakti haricinde kılmamıştır." hadisiyle de delil getirmişlerdir. Yine şöyle demişlerdir: Bu hadislerin gerek bizim tevil ettiğimiz gerek sizin tevil ettiğiniz şekilde olması mümkündür. Fakat namaz vakitleri ve onların açıkça tayini sahih bir şekilde sabittir. Çeşitli şekillerde anlaşılması mümkün olan haber için, sabit olan bir asıl (esas)ı terketmek câiz olamaz.

Sahih olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri haberlere gelince: (Burada 2 no'lu hadisi zikretmektedir.) Bu hadis sahih ise, diğer hadislerden daha açık bir şekilde cemin câiz olduğuna delâlet eder. Çünkü hadisin zâhirine göre yatsıyı akşam vaktine almıştır. Fakat bu husus katî bir şekilde ifade edilmediği için ve râvînin lafzı ihtimalli olduğu için onların "Akşamı son anına tehir etti, yatsıyı da ilk anında kıldırdı." demeleri de mümkündür.

Bu konuda kıyasın câiz olup olmadığı meselesine gelince: Buradaki kıyas, yolculuktaki namazların, Arafat ve Muzdelife'deki namazlara ilhak edilmesidir. Yani bu iki yerdeki namaza kıyas ederek ceme cevaz verilmesidir. Bu Sâlim b. Abdillah (b. Ömer)'ın mezhebidir. Lakin ibadetlerde kıyas yapmak zayıftır. Cemin cevazına dair mevcut ihtilaf sebeplerinden birisi de budur.

İkinci mesele, cemin ne şekilde olduğudur: Yolculukta cemi kabul edenler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi: "Tercih edilen öğlenin ikindi vaktine tehir edilmesi, akşamın da yatsı vaktine tehir edilmesidir. İki namazı, birinci vakitte cemetmek de câizdir. Bu Mâlik'ten gelen rivâyetlerden biri budur. Kimisi de cem-i takdim ile cem-i tehir arasında fark görmezler. eş-Şâfiî ve –Medineli ulemânın rivâyetine göre– Mâlik bu görüştedir. (...)

Üçüncü mesele, cemi mübah kılan sebeplerdir: Cemi kabul edenler, yolculuğun bu sebeplerden biri olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Onlar mukîm iken namazların cemedilmesinde ve cemi mübah kılan yolculuğun şartlarında ise ihtilaf etmişlerdir. Kimisi yolculuk nasıl olursa olsun, onu cemin mübah olması için bir sebep olarak kabul eder, kimisi de yolculuğun belli bir şekilde olmasını şart koşar. Bu şartı koşan, İbn el-Kâsım'ın rivâyetine göre İmam Mâlik'dir. Mâlik "Bir kimse ancak yolculuğu yorucu ve süratli olduğu zaman iki namazı cemedebilir." demiştir. Kimisi de böyle bir şart koşmamıştır. eş-Şâfiî ve diğer bir rivâyette Mâlik bu görüştedirler. Bu şartı koşanlar İbn Ömer'in "Rasûlullah süratle yol aldığı zaman..." sözünü nazar-ı itibara almış, böyle bir şart koşmayanlar da, böyle bir şart zikredilmemiş olan diğer hadisleri nazar-ı itibara almışlardır. Cemin câiz olduğu yolculuğun ne çeşit bir yolculuk olduğunda da ihtilaf edilmiştir. Kimisi, "Bu hac ve savaş gibi sevap bir yolculuktur." demiştir. İbn el-Kâsım'ın rivâyetinin zâhiri budur. Kimisi de "Bu ma'sıyyet için yapılan bir sefer değil, mübah olan bir yolculuktur." demiştir. Bu eş-Şâfiî'nin görüşü ve Medineliler'in Mâlik'den rivâyetlerinin zâhiridir. Bu konuda ihtilaf etmelerinin sebebi, namazın kısaltılması câiz olan yolculuk ihtilaflarındaki sebebin aynısıdır. (...)

İkâmet halinde özürsüz olarak namazların cemedilmeine gelince, Mâlik ve fukahanın ekserisi bunu câiz görmezler. Ehl-i Zâhir'den bir cemaat ve Mâlikîlerden Eşheb bunu câiz görmüşlerdir. Buradaki ihtilafın sebebi de İbn Abbâs hadisinin anlaşılmasındaki ihtilaflarıdır. Kimisi bunun yağmur sebebiyle olduğunu söylemiştir. Mâlik bu görüştedir. Kimisi hadisin umûmunu mutlak olarak kabul etmiştir. Nitekim Muslim bir rivâyetinde "yağmur" ihtimalini de ortadan kaldırmıştır. Ehl-i Zâhir bunu kabul etmişlerdir. İkâmet halinde yağmur sebebiyle ceme gelince eş-Şâfiî gece olsun gündüz olsun buna cevaz vermiştir. Mâlik gündüz olursa cevaz vermemiş, gece olursa câiz görmüştür. Mâlik yağmur dışında balçık sebebiyle de akşam ve yatsının cemedilmesini câiz görür. eş-Şâfiî Mâlik'in gece-

gündüz ayırımını kabul etmemiştir. Çünkü Mâlik hadisi rivâyet etmiş ve hadisin umûmunu kıyasla tahsis etmiştir. Mâlik İbn Abbâs'ın "Rasûlullah (sav) yolculuk ve korku yokken öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemetti." hadisi hakkında "Bana kalırsa bunun sebebi yağmur olabilir." demiştir. Mâlik hadisin umûmunu almamış, tahsisini de kabul etmemiş, bilakis hadisin bir kısmını reddetmiş, bir kısmını da tevil etmiştir. Bu ise icma ile câiz değildir. İmam Mâlik "Öğle ile ikindiyi cemetti." kısmını kabul etmemiş, "Akşamla yatsıyı cemetti." kısmını kabul etmiş ve bunu da tevil etmiş (ve yağmur sebebiyle olduğunu söylemiş)tir. Bana kalırsa Mâlik (Medine'nin) tatbikatı bu hadisin bir kısmına muârız olduğu için o kısmını reddetmiş, muârız olmayan kısmını kabul etmiştir. O kısım da mukîm iken akşamla yatsı namazlarının cemedilmesidir. İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre o, ümerâ akşamla yatsı namazlarını cemettiği zaman onlarla beraber cemederdi. Lakin (Medine'nin) tatbikatının şer'î bir delil olması şüphelidir. Mâlikî ulemâsının mütekaddim olanları Medine'nin amelini icma sayarlar ki, bu doğru değildir. Çünkü mevzii icmalarla ihticac edilemez. Medine ulemâsının muteahhirini ise Medine'nin amelini mütevatir nakiller kabilinden addederler ve bu hususta Medineliler'in kuşaktan kuşağa nakledegeldikleri şeylerden sa' denilen ölçeğin mikdarı ve benzeri şeyleri delil getirirler. Amel (tatbikat) sadece bir fiildir, fiil ise söz ile beraber olmadıkça tevatür ifade edemez. Çünkü tevatürün yolu haberdir, amel değil. Fiillerin tevatür ifade etmesi zor, hatta imkânsızdır. Bana kalırsa en doğrusu bunun Ebû Hanife'nin "Umûmî Belva" dediği türden olmasıdır. (...)

Hasta olan kimsenin mukîm iken iki namazı cemetmesine gelince İmam Mâlik, şayet hasta bayılmaktan korkarsa veya hastalığı ishal ise onun cemetmesini mübah kılmıştır. İmam eş-Şâfiî buna cevaz vermemiştir. Bu konudaki ihtilafların sebebi, yolculuktaki cemin illeti olan meşakkatin başka durumlar için de geçerli olup olmayacağındaki ihtilaftır. Bu illetin başka durumlarda da geçerli olduğunu kabul edenler, hastanın cemetmesini evleviyetle kabul ederler. Çünkü hastanın her namazı vaktinde kılması, yolcunun her namazı vaktinde kılmasından daha zordur. Bu illetin sadece yolculuğa mahsus olduğunu söyleyenler ise, hastanın cemetmesini câiz görmemişlerdir[161].

[161] Bidâyetu'l-Muctehid: I/174-178. (Bazı yerleri, lüzum görülmediğinden tercеme edilmemiştir.)

YOLCULUKTA ve İKÂMET HALİNDE İKİ NAMAZIN CEM'EDİLMESİYLE İLGİLİ DELİLLERİN MÜNAKAŞASI

İki namazın cemedilmesiyle ilgili hadis metinlerini, ashab ve tabiûn ulemâsının konuyla ilgili tatbikat ve görüşlerini, şarihlerin ve fukahanın bu hadis ve haberlerle ilgili görüşlerini görmüş bulunuyoruz. Buraya kadar olan kısım, meselenin incelenmesi için gerekli malzemeyi teşkil etmektedir. Bu kısımda ise, verdiğimiz malzemeyi kullanarak, cem taraftarlarıyla, cemin aleyhinde olanların delillerini, birbirlerine olan itiraz ve cevaplarını inceleyerek bir neticeye varmaya çalışacağız. Cemin aleyhinde olanlar, yalnız Hanefîlerden ibaret değilse de, bu grubun temsilcileri durumunda olanlar onlardır. Cemin aleyhindeki delilleri ve ceme taraftar olanlara yaptıkları itirazları genellikle onların eserlerinden elde ettiğimizden, konuyu bir bakıma Hanefîlerle onların dışında kalanların delillerinin münakaşası ve tahlili şeklinde vazetmemiz hatalı bir davranış olarak kabul edilmemelidir.

Cem ile ilgili temel problem, cemin sûrî bir cem mi, yoksa vaktî bir cem mi olduğudur. Cem ile ilgili diğer problemler hemen hemen bu problemin hal şekline bağlı olduğundan, öncelikle bu meselenin halline çalışacağız. Meseleyi sistemli bir şekilde inceleyebilmek için, Hanefîlerin cem-i sûrîyi müdafaa meyanında serdettikleri delilleri maddeler halinde zikredip, muhalif görüşe sahip olan ulemânın bu delillere verdikleri cevapları da nakledeceğiz. Konuyu incelerken gözden geçirdiğimiz eserlerde bulunmayan, fakat akla gelmesi muhtemel farazi itirazları da ortaya atıp, cevaplarını bulmaya çalışacağız:

1. Hanefîlerin cemin sûrî olduğunu iddia ederken dayandıkları delillerin en kuvvetlisi "Malum olan namazları muhafaza ediniz (beş vakit namazı dikkatle gözetip, vaktinde edaya devam ediniz.)"* ayetidir.

* 2 el-Bakara 238.

Bu konuda dayandıkları diğer bir ayet de "Namaz mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur."** ayetidir.

el-Aynî şöyle demektedir:

"Cemin bir ruhsat olduğunu biz de kabul ediyoruz. Fakat bir haber-i âhâd, katî bir ayet olan "malum olan namazları (beş vakit namazı) muhafaza ediniz." ayeti ile çatışmasın diye biz bunu cem-i sûrîye hamlettik. Ayetin mânâsı "namazları vaktinde kılın." demektir. Allahu Taala bir de "Şüphe yok ki namaz, mü'minler için vakitleri belli bir farzdır." buyurmuştur. Bizim görüşümüz sayesinde hem ayete hem de haber-i vahide uyulmuş olmaktadır. Onların görüşü ise ayetle amel etmeyi terketmeyi gerektirir."[162]

es-Serahsî de bu iki ayeti "Bizim delilimiz ise..." diyerek zikretmiştir[163].

Görüldüğü gibi burada, usûl ile ilgili bir konu olan "Mütevatir haberlerin âhâd haberlerle tahsisi" söz konusudur.

Başta Şâfiîler olmak üzere, Hanefîlerin dışındaki diğer mezhepler mütevatir haberlerin âhâd haberlerle tahsis edilebileceği görüşündedir. Hatta Muvaffakuddin İbn Kudâme bu şekildeki bir tahsisin câiz olduğuna dair icma bulunduğunu söyleyerek şöyle demektedir:

"Cemi câiz görmeyenlerin, mütevatir haberleri âhâd haberlerle terkedemeyiz." sözlerine şöyle cevap veririz: "Biz mütevatir haberleri terketmiyoruz, tahsis ediyoruz. Mütevatirin sahih bir hadisle tahsisi icma ile câizdir..."[164]

Hanefîlerin usûl kitapları gözden geçirildiğinde mütevatir haberlerin âhâd haberlerle tahsisine ilk bakışta cevaz vermedikleri görülmektedir. Ancak meseleye biraz daha tafsil edildiğinde Hanefîlerin de mütevatir haberlerin âhâd haberlerle tahsis edilmesine cevaz verdikleri görülmektedir. Fakat bunun bir şartı vardır: O da, herhangi bir mütevatir haberin, âhâd haberden önce, başka bir mütevatir veya meşhur bir haberle tahsis edilmiş olmasıdır. Mütevatir bir haber başka bir mütevatir veya meşhur bir haberle tahsis edildikten sonra, o mütevatir haberin delâleti katî olmaktan çıkıp zannî olmakta ve bu sebeple artık âhâd haberlerle de tahsis edilebilmektedir.

** 4 en-Nisâ 103.

[162] Bkz. s. 155.

[163] el-Mebsût: I/149.

[164] Bkz. s. 157-158.

Molla Fenarî ismiyle meşhur Şemsuddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenarî bu konuda şöyle demektedir:

"... Altıncısı: Kur'an'ın mütevatir haberle tahsisinin ittifakla câiz olduğu gibi, haber-i vahidle tahsisinin câiz olduğuna dairdir. Bu görüş dört mezhep imamına nisbet edilmektedir. Lakin bazı (Hanefîlere) göre meşhur haberle tahsisi mutlak olarak câiz, diğer (âhâd) haberlerle ise, tahsisten sonra câizdir..."[165]

"et-Telvih"de de bu görüşü destekleyen şu satırlara yer verilmektedir:

"... Yani tahsisten sonra âmm'ın delâletinin katiliği kalmadığından mütevatir olan Kur'an ve Sünnet'in gerek malum gerek meçhul bir muhassıs ile tahsisinden sonra, haber-i vâhid veya kıyasla (ikinci olarak) tahsis edilmesi icma ile câizdir..."[166]

Muasır hukukçu Muhammed Ebû Zehra da şöyle demektedir:

"Tahsis edilen bir ayeti artık bir delil zannî bile olsa tekrar tahsis edebilir."[167]

Hanefîlerin delil olarak zikrettikleri ayetlerin "Arafat ve Muzdelife'deki ceme dair" mütevatir haberlerle zira namazların Arafat ve Muzdelife'de cem'edilerek kılınması hususu –Kur'an'da yer almamaktadır– tahsis edildiğini gözönüne aldığımız takdirde, bu ayetlerin delâletlerinin de katî olmaktan çıkıp zannî olduklarını ve ceme dair âhâd haberlerle tahsis edilebileceğini ve bunun Hanefîlerin usûle dair kaidelerinin gereği olduğunu söyleyebiliriz.

el-Aynî'nin "Cemin bir ruhsat olduğunu biz de kabul ediyoruz. Fakat bir haber-i vâhid, katî bir ayet olan (2, el-Bakara, 238) ayetiyle çatışmasın diye..." sözündeki cem ile ilgili haberlerin haber-i vâhid olduğuna gelince:

Cemi müdafaa eden ulemâ, kendilerince mütevatir bir haberin haber-i âhâd ile tahsisini câiz gördüklerinden, bu konudaki haberlerin âhâd mı, mütevatir veya meşhur mu olduğu üzerinde durmamışlar ve "mütevatir haberlerin âhad haberlerle tahsisi câizdir." diyerek Hanefîlere cevap vermişlerdir. Fakat biz, meseleyi özellikle Hanefîler açısından incelediğimizden cem konusundaki haberlerin isnadları bakımından da değerlendirmesini yapmak mecburiyetindeyiz.

Araştırmamız esnasında gözden geçirdiğimiz eserlerde, ulemâdan hiçbirisi hadislerin sened bakımından değerlendirilmesine

[165] Fusûlu'l-Bedayi: II/125. [166] et-Telvih: I/87.
[167] İslâm Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usûlü), s. 162.

temas etmemiş, sadece el-Kirmanî bu konudaki hadislerin âhâd değil müstefiz olduğunu söylemiştir[168].

Fakat biz, cem konusuyla ilgili olarak derlemiş bulunduğumuz hadislerin senedlerini tedkik edip, her tabakadaki râvî sayısını tesbit ettiğimizde gördük ki, bu konudaki hadisler müstefiz değil meşhurdur*.

Ceme dair topladığımız üçyüz küsur hadisin râvîlerinin dökümünü yaptığımızda bu hadisleri rivâyet eden:

Sahabe sayısının	12
II. Tabaka râvî sayısının	31
III. Tabaka râvî sayısının	47

olduğu görülmektedir. Bu neticeye dayanarak cem konusundaki hadislerin meşhur olduğunu söyleyebiliriz.

Böyle olunca el-Aynî'nin mütevatir haberleri âhâd haberlerle tahsis edemeyiz, sözüne de cevap verilmiş olmaktadır. Bu konudaki hadisler meşhur olunca, Hanefîlerin usûl kaidelerine uygun olarak mütevatir olan mezkur ayetlerin bu hadislerle tahsisi de câiz olur.

(44. hadisten 148. hadise kadar ve) "İki namazı, iki vakitten birisinde cemetmeyle ilgili hadisler" başlığı altında toplamış olduğumuz hadisler –bunlar içerisinde bilhassa 88-97 ve 126. hadisler– açık bir şekilde cemin sûrî bir cem olmayıp, iki namazın iki vakitten birinde cemedildiğine delâlet etmektedir.

Yukarıdaki mütâlaalar da gözönüne alınarak cem-i vaktî (veya cem-i hakikî)nin Hanefîlerce de kabul edilmesinde bir mani bulunmadığı anlaşılır.

2. Cem-i sûrîyi müdafaa ve cem-i vaktîyi reddetmek için el-Aynî'nin zikrettiği diğer bir delil şudur:

"Abdullah b. Mes'ud: "Rasûlullah (sav)'ın hiçbir namazı vakti dışında kıldırdığını görmedim. Ancak Muzdelife'de hariç. Rasûlullah akşam ile yatsı namazını Muzdelife'de (cemederek) kıldırdı ve ertesi gün, sabah namazını da vaktinden önce kıldırdı"** hadisi, bu (cem-i sûrîye dair) tevilimizi teyid ve (cem-i vaktîye dair) diğerlerini de iptal etmektedir. Ve bu hadis, mukîm iken olsun yolculukta olsun veya bu ikisinin dışında olsun, öğle ile ikindi ve ak-

[168] el-Kirmanî: VI/174.

* Meşhur ve müstefiz'in aynı olduğunu söyleyenler olduğu gibi, ikisini birbirinden ayıranlar da vardır. (Bkz. Hadis Usûlü, s. 124-125, no: 74-75.)

** Muslim, 15, el-Hacc 48, Hadis no: 292 (1289) (II/938).

şam ile yatsı namazlarının cemedilmesinin cevazına delâlet eden bütün hadislerin tatbik edilmelerini ortadan kaldırmaktadır."[169]

el-Aynî'nin bu itirazına şöyle cevap vermek mümkündür: Abdullah b. Mes'ud Rasûlullah (sav.)'ın sadece Muzdelife'de iki namazı cemettiğini görmüş olabilir.

Muhammed Zahid e-Kevserî'nin bu hadisi zikrettikten sonra "İbn Mes'ud'un fıkıh ilmindeki yeri ve Rasûlullah (sav)'a olan mülazemeti malumdur. Eğer cem bizim ashabımızın (Hanefîlerin) dediği gibi olmasaydı, onun (cem ile ilgili hadislerden) bu derece habersiz kalması mümkün olmazdı."[170] demesi, cem konusunda cemin iki vakitten birisinde yapıldığına açıkça delâlet eden hadisleri reddetmek için yeterli bir sebep değildir. Çünkü Rasûlullah (sav)'ın iki namazı, iki vakitten birisinde cemettiğini gören pek çok sahabe mevcuttur. Bir yanda Abdullah b. Mes'ud görmedim diyor, öte yandan pek çok sahabî gördüm demektedir. Bu durumda hangisinin hadisi kabul edilecektir. Bu konu ile ilgili olarak İmam el-Buharî şöyle demektedir:

"İki kişi, bir rivâyette bulunur da birisi, "Onun (şöyle) yaptığını gördüm" diğeri ise "Onun (öyle) yaptığını görmedim" derse: "Gördüğünü söyleyen vak'aya şahiddir. Yapmadı diyen ise onun yapmadığına şahid değildir. Çünkü onun "yaptığını" hıfzetmemiştir. İşte bunun gibi Bilal "Rasûlullah'ın Kâbe'nin içinde namaz kıldığını gördüm." demiş, el-Fadl b. Abbâs ise "kılmadı" demiş ve ulemâ Bilal'in sözünü kabul etmişlerdir. Çünkü o vak'aya şahiddir. Bu yüzden ulemâ o fiili görmeyen kimsenin "kılmadı" demesine iltifat etmemişlerdir."[171]

İmam el-Buharî'nin bu açıklaması gereğince Rasûlullah (sav)'ın iki namazı iki vakitten birisinde cemettiğini rivâyet edenlerin rivâyetlerinin İbn Mes'ud'un rivâyetine tercih edileceği kolayca anlaşılır.

eş-Şevkanî ise İbn Mes'ud'un bu hadisiyle ilgili olarak şöyle demiştir:

"İbn Mes'ud'un cemin mutlak olduğunu nefyederek bunu Muzdelife'de ceme hasredişi, bunun yanında Medine'de iki namazın cemedilmesine dair hadislerin râvîlerinden olması* Medine'deki cemin sûrî olduğuna delâlet eder. Eğer hakikî bir cem

169 Bkz. s. 140.

170 en-Nuket, s. 39.

171 Raf'ul Yedeyn, s. 7.

* Bkz. 308. hadis.

olsaydı, İbn Mes'ud'un iki rivâyetinin birbirine aykırı olması gerekirdi."[172]

Buna şöyle cevap vermek mümkündür: Cem ile ilgili olarak cem-i sûrîye açıkça delâlet eden hadisler de vardır. Hatta Rasûlullah (sav)'ın aynı yolculukta bazı namazları cemettiğini bazılarını da vaktinde kıldırdığını gösteren rivâyetler de vardır*.

Rasûlullah (sav)'tan her iki şekilde ceme dair hadislerin rivâyet edilmiş olması, Rasûlullah (sav)'ın bazen bu şekilde bazen de diğer şekilde namazları kıl(dır)dığına delâlet eder. İbn Mes'ud da Rasûlullah (sav)'ın cem-i sûrî ile cemettiğine şahid olmuş olabilir. Bu suretle eş-Şevkanî'nin "İbn Mes'ud'un iki rivâyetinin birbirine aykırı olması gerekeceğine dair" sözüne de cevap verilmiş olur.

3. Cem-i hakikî aleyhindeki delillerden bir diğeri ise "Özürsüz iki namazı cemetmenin büyük günahlardan biri olduğunu" bildiren hadislerdir. (310-313. hadisler)

Bu hadisin Hanefîlerin delili olduğunu ez-Zeylaî *"Nasbu'r-Râye"*sinde zikretmiştir[173].

Hadisi et-Tirmizî, ed-Dârakutnî, el-Hâkim ve el-Beyhakî tahriç etmiştir. et-Tirmizî hadisin senedindeki "Haneş, Ebû Ali er-Rahabî"nin zayıf olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve başkalarının da onun zayıf olduğunu söylediklerini nakletmiştir[174].

el-Ukaylî onun bu rivâyetini zikretmiş ve "Onun bu rivâyeti kabûle şayan değildir. Bunu ondan başkasının rivâyet ettiği bilinmemektedir. Bu hadisin aslı da yoktur. İbn Abbâs'tan Rasûlullah (sav)'ın öğleyle ikindiyi cemettiği sahih bir şekilde sabittir." demiştir[175].

Bu hadisi delil olarak zikreden ez-Zeylaî'nin kendisi de hadisin sıhhatine tam kâni olmamış olmalı ki, râvî "Haneş" aleyhindeki hadis imamlarının sözlerini nakletmiş ve bu hadisle ilgili kendi kanaatını zikretmemekle, bu hususta onlara tâbi olduğunu göstermek istemiş gibidir[176].

Haneş hakkında el-Hâkim "Sikadır" demişse de ez-Zehebî onun bu sözünü reddetmiştir[177].

[172] Neylu'l-Evtar: III/246.

* Bkz. 178. hadis.

[173] Nasbu'r-Râye: II/193-194.

[174] et-Tirmizî: I/356, Hadis no: 188.

[175] el-Ukaylî'nin bu sözü ve "Haneş" hakkında hadis imamlarının görüşleri için (Bkz. Tehzibu't-Tehzib: II/364-365).

[176] Bkz. Nasbu'r-Râye: II/193-194.

[177] el-Hâkim: I/275 (ve Hamişinde ez-Zehebî'nin reddi).

Hadis sened bakımından sahih bile olsa, yine de cemin aleyhine bir delil teşkil etmezdi. Çünkü hadiste "Özürsüz olarak..." denmektedir. Halbuki yolculuk, hastalık, yağmur gibi namazları cemetmeyi mübah kılan şeyler birer özürdür. Bu sebeple hadis cemin aleyhine bir delil olamaz.

Nitekim İmam eş-Şâfiî de Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet edilen, onun: "Özürsüz iki namazı cemetmek büyük günahlardandır." sözü hakkında:

"Yolculuk ve yağmur da özürdür." demek suretiyle cevap vermiş ve sözün Hz.Ömer'e nisbetini reddetmiştir[178].

4. et-Tahavî ve Muhammed Zâhid el-Kevserî akşam ve yatsı namazlarının şafak kaybolduktan sonra cemedildiğini ifade eden rivâyetlerde* geçen "Şafak kaybolduktan sonra..." sözüyle "Şafak'ın kaybolmasına yakın..." denmek istenmiş olması ihtimal dahilindedir, diyerek cem-i hakikîye delâlet eden bu hadisleri tevil etmişlerdir**.

Bu şekilde bir tevile şiddetle karşı çıkan İbn Hazm buna şöyle cevap vermiştir:

"İbn Hazm der ki: Sika bir râvî "şafak kaybolduktan sonra..." dediği halde, bir kimsenin kalkıp "Şafak kaybolmasından önce" demek istemiştir demesi, haya ve verâ sahibi bir kimsenin hafife alamayacağı bir cüretkârlıktır. Her kim böyle bir tevil yoluna saparsa, kelimelerin mânâlarını tahrif eden ve (Kur'an'da geçen) "el-Cibt, et-Tâğut ve Sığırın boğazlanması" kelimelerini, kendilerine izafesi daha layık olan mânâlarla tefsir eden Rafizîlerle aynı yolu seçmiş olur. Bu, şeriatın tamamının ve bütün aklî bilgilerin iptali demektir. Bu beladan Allah'a sığınırız[179].

İbn Hazm'ın bu sözleriyle el-Aynî'nin: "Öğleyi ikindi vaktine tehir etti" sözüyle ilgili olarak yaptığı, benzer bir tevile de cevap verilmiş olmaktadır[180].

5. "Öğle namazının ikindi namazının ilk vaktine tehir edildiğine dair rivâyetlerin izahında el-Aynî şöyle demektedir:

"Bilindiği üzere ikindinin ilk vakti ihtilaflı bir meseledir. Bu da herşeyin gölgesinin kendisinin bir veya iki misli olmasıyla olur. Bu takdirde O (sav) öğleyi, herşeyin gölgesi kendisinin bir misli

[178] Bkz. el-Beyhakî: III/169.
* Bkz. 116, 125 ve 142-145. hadisler.
** Bkz. s. 126-127 ve en-Nuket, s. 40.
[179] el-Muhalla: III/235.
[180] el-Aynî'nin bu tevili için bkz. s. 129.

uzunlukta oluncaya kadar tehir etmiş, sonra onu kılmış, arkasından da ikindiyi kılmış ve öğlenin son vaktinin, herşeyin gölgesi kendisinin iki misli olmasıyla tahakkuk ettiğini kabul edenin görüşüne göre, öğleyi ikindide kılmış ve yine ikindinin vaktinin herşeyin gölgesinin iki misli olmasıyla başladığını kabul edenin görüşüne göre de ikindiyi vaktinde kılmış olur."[181]

Buna da şöyle cevap verilebilir: Eğer öğle ve ikindi namazları bu şekilde kılınacak olursa, öğlenin son vaktinin, herşeyin gölgesini kendisinin bir misli olmasıyla tahakkuk ettiğini kabul edenlere göre, öğle namazı kaza olarak kılınmış olacaktır. Bu takdirde bir namaz hem kaza hem de edâ olabilmektedir ki, bunun imkânsızlığı ortadadır.

6. "Akşam ve yatsı namazlarının şafak kaybolduktan sonra cemedildiğini ifade eden rivâyetlerde* geçen "Şafak kaybolduktan sonra..." sözüne dair et-Tahavî ve Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin tevillerine İbn Hazm'ın verdiği cevabı az önce zikretmiştik.

el-Aynî ise meseleyi başka bir açıdan ele almış ve şöyle demiştir:

Şafak, sahabenin ve ulemâsının ve diğer asırlardaki ulemânın ihtilaf ettikleri gibi kızıl ve beyaz şafak olmak üzere iki çeşittir. Rasûlullah (sav)'ın akşam ile yatsıyı, kızıl şafağın kaybolmasından sonra kılmış olması muhtemeldir. Bu durumda "Akşam namazı, şafaktan murad beyaz şafaktır, diyenlere göre vaktinde kılınmış olmaktadır. Şafaktan murad kızıl şafaktır, diyenlere göre de yatsı namazı vaktinde kılınmış demektir. Mutlak olarak O'nun akşam ile yatsıyı şafak kaybolduktan sonra cemettiği söylenmiştir. Aslında Rasûlullah (sav) şafak'ın izahındaki iki görüşe nazaran her bir namazı vaktinde kılmıştır. Bu, bana açılan feyz-i ilâhînin eseri (olan bir hal şekli)dir. Bu izah ile Hanefîlerin mezkur hadise dair tevillerinin bâtıl olduğunu söyleyenlerin görüşü de iptal edilmiş oluyor."[182]

Bunun cevabı şudur:

Eğer akşam namazını kızıl şafağın kaybolmasından sonra kıldırdığını kabul edersek, bu takdirde yatsı namazı –yatsı namazı beyaz şafağın kaybolmasından sonradır– diyenlerin görüşüne

[181] Bkz. s. 129.
[182] Bkz. s. 141.

* Bkz. 116-125 ve 142-145. hadisler.

göre, vaktinden önce kılınmış ve cem-i takdim yapılmış olur. Yok eğer akşam namazı beyaz şafağın kaybolmasından sonra kılınmışsa, her iki görüşe göre de akşam namazı vakti dışında kılınmış, yani cem-i tehir yapılmış olur. Her iki görüşe göre hadis, –cem-i takdim veya cem-i tehir suretinde olsun– iki namazın iki vakitten birisi içerisinde cemedildiğini gösterir.

el-Aynî teviline verilebilecek diğer bir cevap da şudur:

Burada şafağın kaybolmasıyla bir vakit değişikliğine işaret edilmiş olabilir. Nitekim burada şafağın kaybolmasıyla yatsı vaktinin girdiğine işaret edilmek istenmesi mümkündür. Eğer böyle bir vakit değişikliği söz konusu olmasa, mücerred şafağın kaybolmasını zikretmenin sebebi ne olabilir?

Müfessir Fahruddin er-Râzî'nin (2. Bakara, 238) ayetinin tefsirinde "... ve akşamın vaktinin girişi, güneş kursunun kaybolmasıyla, yatsı vaktinin girmesi de şafağın kaybolmasıyladır."[183] demesi ve şafağı mutlak olarak akşam vaktinin çıkışı ve yatsı vaktinin girişi için zikretmesi de dediklerimizi desteklemektedir. O halde bu hadislerde zikredilen şafakdan kasdın yatsı vaktinin başlangıcına işaret olduğunu söylememiz mümkündür. Böyle olunca akşam ve yatsı namazlarının cem-i tehir ile yatsı vakti içerisinde kılınmış olduğu anlaşılır.

İki namazın iki vaktin birisinde cemedilmesini kabul etmeyen ve cem-i sûrîyi müdafaa eden Hanefîlerin delillerini inceledikten sonra, şimdi de cem-i vaktî (cem-i hakikî)yi müdafaa edenlerin delillerini gözden geçirelim:

7. el-Hattabî,* İbn Battal,*2 İbn Abdilberr*3 ve Muvaffakuddin İbn Kudâme*4 cem-i hakikîyi müdafaa edip Hanefîlere cevap verirlerken şöyle demişlerdir:

"Cem, bir ruhsattır. Şayet cem Hanefîlerin dediği gibi sûrî bir cem olsaydı, bu, her namazı vaktinde kılmaktan daha zor olurdu. Çünkü vakitlerin başlangıç ve sonlarını avam halk şöyle dursun, havassın bile pek çoğu bilemez."

el-Aynî buna şöyle cevap vermektedir:

"el-Hattabî'nin "Çünkü vakitlerin başlangıç ve sonlarını avam bir yana..." sözüne gelince, kabûle şayan değildir. Çünkü namaz

[183] Mefâhitu'l-Gayb: II/417.
* Maalimu's-Sunen: I/264.
*2 Bkz. s. 130.
*3 Bkz. s. 123.
*4 Bkz. s. 158.

dinin en önemli konularından biridir. Kâmil bir müslüman dinin en mühim konularıyla ilgili hususları nasıl bilmezlik edebilir?

Bu söylediklerimizle İbn Kudâme'ye de cevap verilmiş olmaktadır[184].

Burada görüldüğü gibi, el-Hattabî ve diğerleri dinin kolaylık ve ruhsat unsuruna ağırlık vermektedirler. el-Aynî ise azimet ve dinî emirlerle ilgili hususlarda bilgisizliğin mazeret sayılmaması noktasına ehemmiyet vermektedir. Her iki tarafın da haklı oldukları noktalar vardır. Birinci grup realist, ikinci grup ise idealist bir tavır içerisindedirler. Her devirde dinî emirlere karşı gevşeklik içerisinde bulunan cahil halk tabakasının ekseriyette bulunduğu gözönüne alınırsa, birinci gruptakiler haklıdırlar. Fakat el-Aynî'nin görüşünün bilhassa bugün için haklı olduğu bir yönü vardır. Çünkü bugün artık namaz vakitleri hesapla tayin edilmekte olduğundan, namaz vakitlerini gösteren bir takvim ve saat gibi iki alete sahip olan herkesin, namaz vakitlerinin başlangıç ve sonlarını gözetmesi imkân dahilindedir. Fakat bu, medeniyet şartları içerisinde geçerli olup, bu şartlar içerisinde bulunmayan kimseler için mezkur zorluk yine carî olacağından, el-Hattabî ve diğerlerinin de tamamen haksız olduklarını söylemek mümkün değildir. el-Aynî'nin bu itirazıyla onların cemi müdafaa zımnında ileri sürdükleri bu husus tamamen bertaraf edilmiş olmamaktadır.

8. ez-Zurkanî ve İbn Hacer'in cem-i hakikî lehine delil olmak üzere dikkat çektikleri bir husus da "Cem" lafzının kullanılışı ile ilgilidir:

"Cemin bir ruhsat olduğunun diğer bir delili de İbn Abbâs'ın "Ümmetine zorluk vermek istemedi." sözüdür. Bunu Muslim de rivâyet etmiştir (Bkz. 252 ve 300. hadisler). Hadislerden açıkça anlaşılan cemin iki namazdan birisinin vaktinde olmasıdır. Cem lafzından akla ilk gelen mânâ da budur."[185]

Hakikaten bir kimseye iki namazın cemedilmesinden bahsedilse, o kimsenin bundan anlayacağı ilk mânâ iki namazın, iki vakitten birisinde cemedilmesi olacaktır. Nitekim cem-i sûrîye delâlet eden haberlerde genellikle "öğleyi tehir etti, ikindiyi tacil etti veya akşamı tehir, yatsıyı tacil etti..." gibi ibareler yer almaktadır. Fakat mutlak cem lafzının zikredildiği hadislerin ekserisi cem-i hakikîye delâlet etmektedir. Arafat ve Muzdelife'deki

[184] Bkz. s. 155.

[185] Bkz. s. 122 ve Fethu'l-Bârî: II/477.

cem-i hakikî için de mutlak olarak "Cem" lafzının kullanılması bu görüşü desteklemektedir.

9. el-Kastallanî cem-i sûrînin aleyhinde ve cem-i hakikînin lehinde bir delil olarak:

"Ebû Hanife cem hadislerini cem-i manevî (cem-i sûrî)ye hamletmiştir. Yani, mesela Rasûlullah (sav) öğleyi son anına kadar geciktirmiş ve ikindiyi de ilk anında kılmıştır. Bu hadis ile* "iki namazdan birinin vaktinde iki namazı cemettiği (öğleyi ikindi vaktine tehir etti.) denilerek tasrih edilmiştir." diye Ebû Hanife'ye cevap verilmiştir[186] demektedir. Ayrıca ceme açıkça delâlet eden hadislerin bulunduğunu daha önce zikretmiştik**.

10. İbn Battal ise cem-i sûrî aleyhinde bir delil olarak şunu ileri sürmektedir:

"Yine cem onların dediği gibi (sûrî bir cem) olsaydı, ikindi ile akşam ve yatsı ile sabah namazlarının cemedilmesinin de câiz olması gerekirdi. Bu ise icmaya muhaliftir[187].

Aynı itirazı Muvaffakuddin İbn Kudâme de ileri sürmüştür[188].

11. Cem ile ilgili diğer bir delili de İmamu'l-Harameyn zikretmekte ve şöyle demektedir:

"Cemin mânâ cihetinden delili Arafat ve Muzdelife'de namazların cemedilmesinden istinbat edilmiştir. Arafat ve Muzdelife'de cemin sebebi, hac menasikiyle meşguliyetinden dolayı hacının ceme olan ihtiyacıdır. Ceme olan ihtiyaç ise bütün yolculuklarda mevcuttur."[189]

el-Kirmanî de bununla ilgili olarak "Cem hadisleriyle Arafat ve Muzdelife'deki cem arasında fark yoktur" demiştir[190].

et-Tahavî bunlara cevap olarak şöyle demiştir:

Eğer bir kimse Arafat ve Muzdelife'deki cemi delil olarak ileri sürerse, ona şöyle denilir:

"Görüyoruz ki onlar "Şayet Arafat'taki imam öğle namazını diğer günlerdeki gibi vaktinde kıldırsa, aynı şeyi akşam ve yatsı namazlarında Muzdelife'de yapsa ve her namazı vaktinde kıldırsa, o imamın günah işlemiş olduğunda icma etmişlerdir.

Fakat aynı şeyi Arafat ve Muzdelife'nin haricinde –gerek seferî olarak gerek mukîm olsun– yapsa günah işlemiş olmaz.

* el-Kastallanî'nin şerhi sadedinde bulunduğu (100. hadis).

186 İrşâd: I/289.

** Bkz. s. 171.

187 Bkz. s. 130.

188 Bkz. s. 158.

189 Bkz. s. 135.

190 el-Kirmanî: VI/174.

Buradan anlaşılıyor ki, cem hükmü Arafat ve Muzdelife'ye mahsustur. Arafat ve Muzdelife dışındakilerin hükmü de, onun hükmünün hilafına olacaktır."[191]

Abdullah b. Ömer'in oğlu Sâlim de Arafat ve Muzdelife'deki cemi diğer zaman ve mekânlardaki cem için bir sebep kabul etmiştir.

İbn Ruşd, Sâlim b. Abdillah b. Ömer'in bu kıyasıyla ilgili olarak şöyle demektedir:

"Bu konuda kıyasın câiz olup olmamasına gelince, yolculuktaki namazların Arafat ve Muzdelife'deki namazlara ilhak edilmesidir. Yani bu iki yerdeki namaza kıyas ederek, ceme cevaz verilmesidir. Bu Sâlim b. Abdillah b. Ömer'in mezhebidir. Lakin ibadetlerde kıyas yapmak zayıf bir yoldur."[192]

Görüldüğü gibi cem taraftarlarının bu delili cevapsız bırakılmamıştır. Fakat bu Tabiûn ve diğer devir ulemâsından böyle bir kıyasa başvuranların mevcudiyetini ortadan kaldırmamaktadır.

12. Cem-i sûrî aleyhindeki delillerden birisini de İbn Hacer zikretmiştir:

"(İbn Hacer, bizim 305 no'da kaydettiğimiz hadisi zikrettikten sonra şöyle demiştir): İkâmet halinde Rasûlullah'ın "Bunu ümmetime meşakkat vermemek için yaptım." demesi ve Rasûlullah'ın zorluğun kaldırılmasını murad etmesi, hadisin cem-i sûrîye hamledilmesine engel teşkil eder. Çünkü cem-i sûrîyi gözetmek zorluktan hali değildir."[193]

Cem-i sûrîde her namaz vaktinin başlangıç ve sonlarını gözetmenin bir zorluk olduğu itirazını daha önce de söz konusu etmiştik*. el-Hattabî'den sonra İbn Hacer'in de aynı şekilde bir itirazda bulunması, ulemânın genellikle bu şekildeki bir cemde zorluk bulunduğuna meyyal olduklarını gösterir. Nitekim müfessir Fahruddin er-Râzî de bu kanaatte olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

"İkindi namazına gelince, onun vaktinin girip girmediğini ancak, gölgenin durumunun titiz bir şekilde gözlenmesi ve iyice düşünüp taşınılmasıyla anlaşılabilir. İkindinin vaktini bilmek bu derece meşakkatli olunca..."[194] Cem-i sûrî ile iki namazın kılınmasında meşakkatin istisnaî durumlar hariç daima mevcud bulunduğunu daha önce belirtmiştik.

[191] et-Tahavî: I/166.
[192] Bkz. s. 160.
[193] Bkz. s. 146.
* Bkz. s. 177, no: 7.
[194] Mefâtihu'l-Gayb: II/417.

13. Cem-i sûrînin aleyhinde, cem-i hakikînin lehinde olan ve en son zikredeceğimiz delili ise en-Nevevî, İbn Abbâs'ın Basra'da mukîm iken meşguliyet sebebiyle iki namazı cemettiğine dair rivâyetle[195] ilgili olarak ileri sürmüştür.

en-Nevevî şöyle demektedir:

"İbn Abbâs'ın Basra'da konuşma yapmasıyla ilgili hadisin cem-i sûrîye tevili bâtıldır. Çünkü bu tevil hadisin zâhirine tamamen aykırıdır. İbn Abbâs'ın konuşması esnasındaki tatbikatı ve yaptığının doğruluğunu isbat için hadis ile istidlal etmesi ve Ebû Hurayra'nın onu tasdik etmesi ve onun böyle yapmasına karşı çıkmaması, bu tevili açık bir şekilde reddeder."[196]

* * *

Bu açıklamalardan ve her iki tarafın delillerinden münakaşa ve tahlilini yaptıktan sonra cem-i hakikînin Hanefîlerce de kabul edilmesinde bir engel olmadığı görülmektedir. Bunun Hanefîlerin usûle dair kaidelerine de uygun olduğunu görmüştük. Biz burada Hanefîlerin cem-i sûrî şeklindeki tatbikatlarını da reddetmiş olmuyoruz. Çünkü böyle yapmak bütün mezheplere göre ittifakla câizdir. Zira böyle bir tatbikatta her bir namaz vaktinde kılındığından, buna bir mani yoktur. Burada bizim incelediğimiz husus, Hanefîlerin: "İki namazın cemedilmesi ancak cem-i sûrî şeklinde olabilir, cem-i hakikî şeklinde olamaz." demeleri ve görüşlerine dair serdettikleri deliller idi.

Netice olarak: Bir kimsenin iki namazı gerek cem-i sûrî şeklinde gerekse cem-i hakikî şeklinde cemetmesinde –Hanefî mezhebine göre de– bir mahzur yoktur, böyle bir tatbikat, bu konudaki hadislere de uygundur. Çünkü Rasûlullah (sav) namazlarını her iki şekilde de cemetmiştir. Buna dair rivâyetleri hadislerle ilgili kısımda görmek mümkündür. Rasûlullah (sav) bazen cem-i sûrî, bazen de cem-i hakikî şeklinde namazlarını cemetmiştir. Rasûlullah'ın bu şekilde bir tatbikatı "Hadislerde tenakuz bulunduğu neticesine varmamızı icab ettirmemelidir. Çünkü Rasûlullah (sav) böyle yapmakla her iki şeklin de câiz olduğunu ümmetine göstermek istemiştir. Bu bakımdan cem ile ilgili hadislerde tenakuz bulunduğundan bahsetmek hiçbir surette câiz ve doğru değildir.

Cemin şekli ve câiz olup olmadığına dair bu kısımdan sonra, yolculukta iki namazın cemedilmesiyle ilgili diğer hususların incelenmesine geçebiliriz.

[195] Bkz. s. 272-281. hadisler. [196] Bkz. s. 148.

CEM'İN CÂİZ OLMASI İÇİN YOLCULUĞUN SÜRATLİ VE YORUCU OLMASI ŞARTI

Sahabeden İbn Ömer ve Usâme b. Zeyd* ile imamlardan Mâlik b. Enes*2 yolculukta iki namazı cemetmek için yolculuğun süratli ve yorucu olmasını şart koşmuşlardır. Bunlar İbn Ömer'in Rasûlullah (sav)'ın süratle yol aldığı esnada iki namazı cemettiğini gördüğüne dair rivâyetleri*3 kabul etmişlerdir.

Ulemâdan el-Bacî,*4 İbn Abdilberr,*5 ez-Zurkanî,*6 el-Hattabî*7 ve İbn Huzeyme,*8 Muâz b. Cebel'in rivâyet ettiği ve Tebük seferi esnasında Rasûlullah (sav)'ın konakladığı sırada iki namazı cemettiğine dair rivâyeti delil alarak, yorucu olmasa da yolculukta iki namazı cemetmenin câiz olduğunu söylemişlerdir.

İbn Huzeyme şöyle demiştir:

"İbn Ömer'in "Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman iki namazı cemederdi." hadisi, bu hadise (yani 23 ve 1-23. hadislere) aykırı değildir. Çünkü İbn Ömer, Rasûlullah'ın süratle yol aldığı zaman iki namazı cemettiğini görmüş ve sadece gördüğünü rivâyet etmiştir. Muâz b. Cebel de Rasûlullah (sav)'ın konaklamış bir halde iken iki namazı cemettiğini görmüş ve o da gördüğünü haber vermiştir. Yolculuğu esnasında süratle yol ąlan bir kimsenin iki namazı cemetmesi câizdir. Keza Rasûlullah (sav)'ın yaptığı gibi, bir kimse konaklamış iken ve yolculuğun kendisini yorması söz konusu olmadığı bir halde de iki namazı cemedebilir. Çünkü İbn Ömer "Yolculuk süratli (veya yorucu) olmadığı zaman iki namazın cemedilmesi câiz değildir." diye, ne Rasûlullah (sav)'a isnaden ne de kendi görüşü olarak bir şey söylemiştir[197].

* el-Aynî, hocası Zeynuddin'den naklen (Bkz. s. 153).
*2 el-Mudevvene: II/116-117.
*3 Bkz. (54-87), (107-117), (124-126), (130-132), (138-141), (142-148), (149-163), (172-174), (179-219) no'lu hadisler.
*4 Bkz. s. 122.
*5 Bkz. s. 123.
*6 Bkz. s. 123.
*7 Bkz. s. 123.
*8 Bkz. s. 125.
197 Bkz. s. 125.

İbn Abdilberr de "İbn Ömer sadece gördüğünü nakletmiştir. Yolculuk süratli ve yorucu olmadıkça cemetmek câiz değildir." dememiştir ki."[198] diyerek yolculukta cem için yolculuğun süratli ve yorucu olmasını şart koşanlara cevap vermiştir.

Muvaffakuddin İbn Kudâme de bu hususta şöyle demiştir: "(Rasûlullah (sav)'ın Tebük seferi esnasında konaklamış iken iki namazı cemettiğine dair) bu hadiste "ancak yolculuk süratli ve yorucu olduğu zaman iki namaz birarada kılınabilir" diyenlere karşı delillerin en açığı ve hüccetlerin en kuvvetlisi mevcuddur."[199]

Yolculukta iki namazı cemedebilmek için yolculuğun süratli ve meşakkatli olmasını şart koşanlar "Rasûlullah (sav) yolculukta akşam ve yatsı namazlarını cemederdi." hadisi (229. hadis) mutlaktır, mukayyed olan bu hadis, Rasûlullah (sav) süratle yol aldığı zaman akşam ve yatsı namazlarını cemederdi." hadisi (Bkz. 58. hadis) üzerine hamledilir demişlerse de* Tebuk gazvesi esnasında Rasûlullah'ın konaklamış bir halde iken iki namazı cemettiğine dair rivâyet onların bu iddialarını reddetmektedir.

Netice: İbn Battal'ın "Her râvî gördüğünü nakletmiştir. Hepsi de sünnettir."[200] dediği gibi süratli olsun veya olmasın, yolculukta iki namazı cemetmek câizdir.

Yolcunun Ancak Yol Almak İstediği Zaman İki Namazı Cem'etmesi Câizdir, Aksi Takdirde Câiz Değildir, Görüşü

Bu görüşü Mâlikîlerden İbn Habîb ileri sürmüştür. İbn el-Arabî "İbn Habîb'in görüşüne gelince –eş-Şâfiî de bu görüştedir**– aslında bizzat yolculuğun kendisi zaten yol katetmek içindir."[201] diyerek buna cevap vermiştir.

Cem'in Câiz Olabilmesi İçin Yolculuk Sevab (veya Mübah) Olmalıdır, Görüşü

İbn Rüşd şöyle demektedir:

[198] Bkz. s. 136 [199] Bkz. s. 159.
* Bkz. s. 125. [200] Bkz. s. 125.
** Şâfiî fıkhına dair eserlerde bu konuyla ilgili kısımda ve bizzat eş-Şâfiî'nin eserlerinde, kendisine böyle bir görüş izafe edildiğini göremedik. Bunu İbn el-Arabî rivâyet etmektedir. (Bkz. s. 141, el-Aynî İbn el-Arabî'den naklen)
[201] Bkz. s. 153.

"Cemin câiz olduğu yolculuğun ne çeşit bir yolculuk olduğunda da ihtilaf edilmiştir. Kimisi "Bu hac ve savaş (cihad) gibi sevab olan bir yolculuktur." demiştir. İbn el-Kâsım'ın rivâyetinin zâhiri budur. Kimisi de bu bir masiyyet için yapılan yolculuk değil, mübah olan bir yolculuktur." demiştir. Bu eş-Şâfiî'nin görüşü ve Medînelilerin Mâlik'den rivâyetlerinin zâhiridir. Bu konuda ihtilaf etmelerinin sebebi, namazın kısaltılmasının câiz olduğu yolculuk konusundaki ihtilaflarındaki sebebin aynısıdır."[202]

Hanefîler yolculukta namazı kısaltabilmek için, sevab veya mübah bir yolculuk olması şartını koşmadıklarından ve günaha vesile olacak olan bir yolculukta da namazların kısaltılmasına cevaz verdiklerinden, buna kıyasla Hanefîlere göre yolculuk ister sevab, isterse mübah isterse günaha vesile olacak bir yolculuk olsun, her türlü yolculukta cemin câiz olduğunu söylememiz mümkündür.

Yolculukta Cem-i Takdim Câiz Değildir, Görüşü

Ulemâdan bazıları yolculukta cem-i takdim câiz değildir, demişlerdir. Onlar bu hususta, şayet öğle vakti girdikten sonra yola çıkarsa Rasûlullah (sav)'ın öğle namazını kıl(dır)ıp yola çıktığına dair rivâyetlere dayanmışlardır[*]. Fakat Rasûlullah'ın öğle vakti girdikten sonra yola çıkacağı zaman öğle ve ikindi namazlarını cem-i takdimle kıldırdığına delâlet eden hadisler de vardır. Ancak ulemâ bu hadislerin senedlerindeki bazı râvîlerden dolayı bu rivâyetleri kabul etmemişlerdir.

Cem-i takdime delâlet eden bu rivâyetlerden birisinin senedinde Kuteybe b. Saîd vardır[*2]. Ebû Dâvud, Kuteybe'nin bu rivâyetinde teferrüd ettiğini söylemiştir[*3].

el-Hâkim, Kuteybe b. Saîd'in bu rivâyeti hakkında "mevzûdur" demiştir. el-Hâkim İmam el-Buharî'nin Kuteybe'ye "Yezîd b. Ebî Habîb'in Ebu't-Tufeyl'den gelen hadisini el-Leys b. Sa'd'dan kiminle beraber yazdın?" dediğini, Kuteybe'nin "Hâlid el-Medainî ile beraber yazdığını" söylemesi üzerine el-Buharî'nin:

[202] Bkz. s. 161.
[*] Bkz. (98-106. hadisler)
[*2] Senedinde Kuteybe b. Saîd'in bulunduğu cem-i takdime dair rivâyetler şunlardır: (bkz. 44, 45, 51, 52 ve 53. hadisler)
[*3] Bkz. 45. hadisi zikrettikten sonra.

"Hâlid el-Medainî şeyhlerinden hadislerine ilaveler yapardı." dediğini de nakletmektedir[203].

ez-Zurkanî[*] ve el-Aynî[*2] de Kuteybe'nin bu rivâyetinden bahsederlerken İmam el-Buharî'nin bu sözünü zikretmişler ve bunu hadisin illetli sayılıp reddedilmesi için bir sebep olarak kabul etmişlerdir. İbn Hazm da Kuteybe'nin bu hadisini zikrettikten sonra, İmam el-Buharî'nin bu sözünü zikretmiştir. İbn Hazm'ın el-Muhalla'sını tahkik etmiş olan Ahmed Muhammed Şakir, İmam el-Buharî'nin bu sözüne cevap vermeye çalışarak, hadisin sahih olduğunu müdafaa etmek üzere şöyle demiştir:

"Hâlid el-Kâsım el-Medainî, Ebu'l-Heysem, sika değildir[*3]. Lakin Kuteybe bu hadisi ondan rivâyet ettiğini söylemiş midir? Yahut Kuteybe bu hadisi el-Leys'den yazmış, kendisiyle beraber Hâlid de yazmıştır! Bundan ne çıkar... Sika bir râvî şeyhinden işittiği bir hadisi yazıyor, kendisiyle beraber herhangi birisi de aynı hadisi yazıyor. Kendisiyle beraber zayıf bir râvî rivâyet etti diye sika bir râvînin sâkıt olması doğru olur mu?"[204]

Kuteybe'nin bu hadisini destekleyen bir rivâyet de Huseyn b. Abdillah kanalından gelmektedir[*4].

Bu rivâyet de, râvî Huseyn b. Abdillah sebebiyle zayıf addedilmiştir. Fakat Huseyn b. Abdillah'ın zayıf bir râvî olarak kabul edilmesi hususunda hadis imamları aynı görüşte değildirler[*5].

Cem-i takdime dair diğer bir rivâyet de Hişam b. Sa'd kanalıyla gelmektedir. Aynı şekilde bu rivâyet de Hişam sebebiyle reddedilmiştir[*6].

Cem-i takdime dair İshak b. Rahûye'nin rivâyet ettiği bir hadis daha vardır. Bu hadis ise, İshak Şebabe'den rivâyette teferrüd ettiği için illetli sayılmışsa da bazıları Hâfız ve İmam olduğu için İshak'ın teferrüdünün zarar vermeyeceğini söylemişlerdir. en-Nevevî de bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir[*7].

Cem-i takdime dair, birisi Yahyâ b. Abdilhamid el-Hımmânî'nin "el-Musned"inde, diğeri de el-Kâdî İsmail b. İshak'ın "el-Ahkâm"ında tahriç ettikleri iki rivâyet daha vardır[*8].

[203] Ma'rife, s. 120-121; ayrıca bkz. s. 121.
[*] Bkz. s. 121. [*2] Bkz. s. 134.
[*3] Hâlid b. el-Medainî için (Bkz. s. 134 ve Mizanu'l-İ'tidal: I/637-638).
[204] el-Muhalla: III/228. dipnot: 3. [*4] Bkz. 47, 88-92, 127 ve 128. hadisler.
[*5] Bkz. Tehzibu't-Tehzib: II/341-342. [*6] Bkz. Tehzibu't-Tehzib: XI/39-41.
[*7] Bkz. s. 132. İshak b. Rahûye'nin rivâyeti için bkz. 129. hadis.
[*8] Bkz. 93 ve 94. hadisler.

Bütün bu tarikler çeşitli sebeplerle zayıf oldukları söylenerek reddedilmiştir. Aslında bu hadislerin değerlendirilmesinde ulemânın görüşleri değişiktir. Bu rivâyetlerden birine bir imam sahih derken, diğeri onu zayıf addetmektedir. Fakat ne olursa olsun bu rivâyet hakkında söylenenlerin, bu hadisleri reddetmek için kâfi olduğunu söylemek mümkün değildir.

el-Kastallanî ise, "Bu rivâyetlerin hiçbiri olmasa bile, Rasûlullah (sav)'ın Arafat'ta öğleyin, öğle ile ikindiyi cemettiğine dair fiili, yolculukta cem-i takdime dair kuvvetli bir delil olurdu", diyerek cem-i takdimi müdafaa etmiştir*.

Ulemânın pek çoğu ise, bu konuda rivâyet edilen hadislerin zâhirine bakarak, ister ikindinin isterse öğlenin tehiri suretiyle olsun, iki namazın iki vakitten birisinde cemedilebileceğini söylemişlerdir. Bu, İbn Abbâs, Atâ b. Ebî Rabah, Sâlim b. Abdillah, Tâvus ve Mucâhid'in görüşüdür. Fukahadan eş-Şâfiî, İshak b. Rahûye bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel, böyle yapmakla bir beis olmadığını söylemiştir[205].

İbn Battal ise "Cumhur ulemâ "Dilerse öğle dilerse ikindi vaktinde cemeder" görüşündedir", demektedir[206].

Netice: Cem-i takdime dair rivâyetler hakkında bazı hadis ulemâsı çeşitli sebeplerle onların reddedilmesi görüşünü ileri sürmüşlerse de, Fukaha bu hadisleri kabul etmiş olmalıdırlar ki, bir çok ulemâ cem-i takdime cevaz vermişlerdir. Bir kimse dilerse bu ulemânın görüşlerine dayanarak, cem-i takdim lehindeki hadislerin sahih olduğunu söyleyip, onları kabul edenlere tâbi olarak iki namazı cem-i takdim üzere kılabilir. Fakat bazıları "Lakin efdal olan, cem-i tehir etmek ve ikindi ile beraber (cem-i tehir ederek) kılmaktır." demişlerdir[207].

Not: Burada Cuma ile ikindi namazının cem-i takdim ile kılınabileceğini, fakat cem-i tehirle kılmanın câiz olmadığını belirtmeliyiz. Çünkü cem-i tehir için Cuma namazının vaktinden tehir edilmesi gerekir ki, Cuma vaktinin bu şekilde ikindi vaktine tehiri câiz olmadığından, Cuma ile ikindi ancak cem-i takdim ile kılınabilir[208].

* Bkz. s. 131.
205 Bkz. s. 124.
206 Bkz. s. 129.
207 Bkz. 129.
208 İrşâd: I/287.

Mukîm İken İki Namazın Cemedilmesi

Yolculukta iki namazın cemedilmesi ile ilgili hadisleri, bunlar hakkında fukahanın ve hadis ulemâsının görüşlerini, cemin ne şekilde olduğunu, gerek sûrî, gerek hakikî cemi müdafaa edenlerin delillerinin münakaşasını, yolculukta cem ile ilgili diğer meseleleri gözden geçirdikten sonra, mukîm iken iki namazın cemedilmesi konusuna gelelim:

Rasûlullah (sav)'ın Medine'de mukîm iken, korkulu bir durum veya yağmurlu bir hava da bulunmadığı halde öğleyle ikindi ve akşamla yatsı namazlarını cemederek kıldırdığına dair hadisler mevcuttur. Bazı ulemâ bu hadislerin* zâhirini kabul etmek istememiş ve çeşitli şekillerde tevil etmişlerdir. Bu tevilleri kısaca maddeler halinde verecek ve bu tevillere yapılan itirazları da zikredeceğiz.

Yağmur ihtimali: Başta İmam Mâlik olmak üzere bir grup ulemâ, Rasûlullah (sav)'ın Medine'de iki namazı cemederek kıldırmasının sebebinin yağmur olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır. Fakat İbn Hacer bu hadisin "korku ve yağmur yok iken..." şeklinde de rivâyet edildiğini*[2] ve bu sebeple bu hadisteki ceme sebep olarak (Yolculuk-Korku-Yağmur) gösterilmesinin imkânsız olduğunu söyleyerek buna cevap vermiştir[209].

Hastalık ihtimali: Bazı ulemâ bu cemin sebebinin hastalık olduğunu söylemiş ve en-Nevevî de bunu desteklemiştir.

İbn Hacer bu şekildeki bir tevili de reddederek şöyle demiştir: "Bu (tevil) ise söz götürür, çünkü Rasûlullah (sav)'ın iki namazı cemetmesinin sebebi hastalık gibi bir ârız sebebiyle olsaydı, Rasûlullah (sav)'a ancak, kendisinde bu özür bulunan (hastalar) uyabilirdi. Halbuki zâhirden anlaşıldığına göre Rasûlullah (sav) namazı ashabıyla birlikte cemetmiştir. İbn Abbâs da rivâyetinde bunu tasrih etmiştir*[3].

Havanın kapalı olması ihtimali: en-Nevevî şöyle demiştir. "Ulemâdan bazıları bunu 'Hava bulutluydu, öğleyi kıldırdı, sonra bulut açıldı ve ikindinin vaktinin girmiş olduğu anlaşıldı, ikin-

* Bkz. 239-308. hadisler.
*[2] Bkz. 296-304. hadisler. Bu hadislerle ilgili olarak (Bkz. s. 146-152
[209] Bkz. s. 144.
*[3] Bkz. 260-263, 268, 270, 271, 282, 288 ve 295. hadisler.

diyi de kıldırdı' diye tevil etmişlerdir. Bu bâtıldır, çünkü öğle ve ikindi için son derece az bir ihtimal olsa bile, akşam ve yatsı için böyle bir ihtimal söz konusu değildir."[210]

Cem-i sûrî ihtimali: Bazıları da bu hadisteki cemin cem-i sûrî olması ihtimali üzerinde durmuşlardır. en-Nevevî hadisin zâhirine muhalif olduğu için bu görüşü reddetmiştir[211].

İbn Seyyidi'n-Nâs "el-Buharî ve Muslim'in rivâyetinde Amr b. Dînâr, İbn Abbâs'dan rivâyet eden Câbir b. Zeyd'e bunun öğleyi tehir ikindiyi tacil ve akşamı tehir yatsıyı da tacil suretiyle olduğunu söylemiş ve Câbir b. Zeyd de bu zannında ona muvafakat etmiştir." ziyadesi* sebebiyle bu görüşü desteklemiştir. Çünkü hadisi rivâyet eden onun maksadının ne olduğunu en iyi bilebilir, demektedir. İbn Hacer ise buna şöyle cevap vermiştir: "Lakin râvî bu ihtimali kesinlikle ifade etmemiştir. Hatta onun bu görüşü devamlı da olmamıştır. Eyyub'un ona söylediği sözü ve cemin yağmur mazereti dolayısıyla olmasını tecviz edişi daha önce geçmişti."*2

İbn Hacer devamla şöyle demiştir: "Hadisin hiçbir rivâyetinde cemin vaktinden bahsedilmemesi cem-i sûrîyi destekler. Onun kayıtsız şartsız olması ihtimaline gelince, bu özürsüz olarak namazların, tayin edilmiş vakitlerinin geçirilmesi demektir. Namazların vakitlerinin geçirilmesini gerektirmeyecek bir şekilde cemedilmesi ihtimali ile farklı hadislerin arası cemedilebilir. Cem-i sûrî evladır –Allahu Âlem–[212].

Mukîm iken bir ihtiyaç sebebiyle iki namazın cemedilmesi: İbn Abbâs'ın Basra'da öğleyle ikindiyi ve akşamla yatsıyı, aralarında fâsıla bulunmaksızın cemedip, bunu meşguliyet sebebiyle yaptığına dair rivâyet*3 ve bu şekilde namazı kılmayı İbn Abbâs'ın Rasûlullah (sav)'a isnad edişi (Rasûlullah (sav)'ın bu şekilde namaz kıldırdığını söylemesi) sebebiyle ulemâdan bazıları bu hadisin zâhirini kabul ederek –âdet edinmemek şartıyla– bir zarûret anında mukîm iken iki namazın cemedilmesini câiz görmüşlerdir.

İbn Sîrîn, Rabîa, Eşheb, İbn el-Munzir, el-Kaffâlu'l-Kebîr, Ebû İshak ve el-Mervezî bu görüştedirler[213].

[210] Bkz. s. 144. [211] Bkz. s. 144.
* Bkz. 288-295. hadisler.
*2 Bkz. s. 145 (Eyyub'un sözünü tecviz edişi için bkz. el-Buharî, 9, Mevâkitu's-Salât 1 (I/114).
[212] Bkz. s. 145.
*3 Bkz. en-Nesâî: I/286 (el-Vakt ellezî yecmeu fihi'l-Mukîm).
[213] Bkz. s. 145, 146, 149.

İbn Hacer Rasûlullah (sav)'ın bu şekildeki tatbikatının sebebinin "Ümmetine zorluk vermemesi" oluşunun, bu görüşü desteklediğini ve Rasûlullah (sav)'ın böyle yapmakla zorluğun kaldırılmasını murad etmesinin bu hadislerin cem-i sûrîye hamletmeye engel teşkil ettiğini, çünkü cem-i sûrî için vakitleri gözetmenin zorluk ve meşakkatten hâli olamayacağını söyleyerek bu görüşü desteklemiştir[214].

en-Nevevî de hadislerin zâhirinin bu görüşü desteklediğini söylemektedir[215].

İbn el-Munzir "Bu hadislerin herhangi bir özre hamledilmesi için hiçbir sebep yoktur. Çünkü İbn Abbâs, bu hadislerdeki cemin illetini haber vermiştir. O da "Ümmetine meşakkat olmasın diye"dir, demiştir[216].

Mukîm iken iki namazın cemedilmesiyle ilgili görüşler ve bu konudaki ulemânın izahları için mukîm iken cem ile ilgili hadislerin şerhlerine müracaat edilebilir[217].

Netice: Mukîm iken iki namazın cemedilmesinin yağmur-bulut-hastalık-cem-i sûrî gibi sebeplerden dolayı olduğunu söyleyen ulemâ yanında, bir ihtiyaç ve meşguliyet sebebiyle de mukîm iken iki namazın cemedilebileceğini söyleyenler vardır.

Çamur-karanlık-şiddetli rüzgâr ve soğuk sebebiyle iki namazın cemedilmesi: Cem ile ilgili hadislerde, çamur, karanlık, rüzgâr ve soğuktan bahis yoktur. Fukaha yağmur özrüne kıyasen mezkur durumlarda da iki namazın cemedilebileceğini söylemişlerdir. Mezheplerin bu konudaki görüşlerine ileride cem ile ilgili hükümler kısmında temas edilecektir.

214 Bkz. s. 146.
215 Bkz. s. 149.
216 Bkz. s. 146.
217 Bkz. s. 137-152.

İKİ NAMAZIN CEMEDİLMESİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, yolculukta ve ikâmet halinde namazları bir arada kılmanın bir ruhsat olduğu, namazların kısaltılması gibi "şart" olmadığı hususunda müttefiktirler. Bir kimse yolculukta veya mukîm iken dilerse cemeder dilemezse cemetmez.

İttifak ettikleri ikinci husus, ikâmet halinde olsun, yolculukta olsun cem-i sûrî'nin cem-i hakikîden efdal olduğudur.

Yatsı ile sabah, sabah ile öğle namazlarının cemedilmesi de ittifakla câiz değildir.

A) Yolculukta Namazları Cem'etmekle İlgili Hükümler

1. *Cemi mübah kılan yolculuğun uzunluğu:* Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre cemi mübah kılan mesafe, namazları kısaltmayı mübah kılan yolculuktur. (es-Seferu't-Tavil), İmam Mâlik ve eş-Şâfiî'den kısa yolculukta da namazları cemetmenin câiz olduğu rivâyeti vardır. Hanbelîlerden İbn Teymiyye, cem için uzun yolculuktan başka sebepler de bulunduğunu ileri sürerek, kısa mesafede de iki namazın cemedilebileceği görüşünü tercih etmiş ve bu görüşün diğerinden daha kuvvetli olduğunu söylemiştir[1].

Hanefî mezhebinde de namazlar ancak uzun yolculukta kısaltıldığı için, Hanefîlerin birinci görüşe uymaları mezheplerine daha uygundur.

2. *Yolculuğun şekli:* Cemin mübah olması için yolculuğun süratli olması şartını yalnız Mâlikîler koşmuştur. Bu yolculuk isterse Hac yolculuğu olsun, bu şart câridir. Yolculuğun acele olması da mücerred mesafe katetmek için değil, yetişememe korkusu bulunan, malı, hanımı vs. ile ilgili bir şeye yetişmek için olmalıdır. Yolculuğu bu şekilde acele ve yorucu olmayan, iki namazı cemedemez[2].

[1] el-Muğnî: II/116, el-Umm: I/77, el-Haraşî: I/421, Nihâye: II/261, Mecmu: XX/361, XXII/292, XXIV/14.

[2] el-Mudevvene: II/116, Haraşî: I/422.

Mâlikîlerin ileri sürdüğü bu şart erkeğe mahsustur. Kadın yolcu acelesi olmasa, birşeye yetişememe korkusu olmasa bile iki namazı cemedebilir[3].

Bu şartı müdafaa edenlerin ve aksini ileri sürenlerin delillerini daha önce incelemiştik. Bugünkü nakil vasıtalarının durumu gözönüne alındığında, yolcunun acele etmesi veya süratini artırması genelde kendi elinde olmadığından, aksi görüşü müdafaa edenlerin dediklerini kabul etmek, zamanımızın şartlarına da uygun görünmektedir.

3. *Yolculuğun gayesi:* Mâlikî ve Şâfiîlere göre namazları cemedebilmek için, yolculuğun meşrû olması şartı vardır. Gayr-ı meşrû bir yolculukta cem câiz değildir[4].

Hanbelîler böyle bir şart koşmamışlardır. Hanbelîlerin bu görüşü, gayr-ı meşrû bir yolculukta da namazların kısaltılabileceğini söyleyen Hanefîlerin görüşüne de uygundur. Hanefîler bu görüşü tercih edebilirler.

4. *Yolculuk vasıtası:* Yalnız Mâlikîlere göre yolculuğun karadan olması şartı vardır. Onlara göre deniz yolculuğunda acele etmek kişinin elinde değildir. Bu sebeple deniz yolculuğunda cem câiz değildir[5]. Böyle bir şart koşmayan Hanbelî ve Şâfiîlerin görüşü zamanımız şartlarına daha uygundur. Binaenaleyh bir kimsenin kara, hava, deniz veya demir yolu ile yapılan yolculuklarda iki namazı cemedebilmesinin câiz olduğu söylenebilir.

5. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre yolculukta hem cem-i takdim, hem de cem-i tehir câizdir[6]. Fakat Şâfiîlere göre cem-i takdim konusundaki ihtilaflardan kurtulmak için cem-i tehir efdaldir[7].

6. *Yolculukta namazları cemetmek ile ilgili çeşitli konular:* Yolcu öğleyle ikindiyi ikindi vaktinde cemetmek isterse, öğle namazına başlayıp namazı fasid olsa, sonra ikindiyi kılsa, ikindi câiz olur. Çünkü ikindi kendi vakti içinde, münferiden kılınsaydı câiz olacaktı. İkindiden sonra öğleyi tekrar kılar[8].

Cem-i takdimde yolculuğun, ikinci namaza başlayasıya kadar devam etmesi kâfi görülmüş, cem-i tehirde ise bu kâfi görülmemiş ve iki namaz tamam olup bitesiye kadar yolculuğun devam etmesi şart koşulmuştur. Çünkü öğlenin vakti ikindinin vakti değildir. Ancak yolculukta ikindinin de vakti sayılır. İkindiye başladığında bu

[3] el-Adevî: I/422.
[4] el-Haraşî: I/421, Nihâye: II/261.
[5] el-Adevî: I/421-422.
[6] el-Haraşî: I/421, el-Umm: I/77.
[7] Nihâye: II/262.
[8] el-Umm: I/78.

vakit mevcut olduğundan, cem hasıl olur. İkindi vaktine gelince, öğleyi bu vakitte kılmak, yolculuk ve diğer özürler sebebiyle olur[9].

B) Mukîm İken Namazları Cemetmekle İlgili Hükümler

1. Yağmur, kar ve dolu sebebiyle cem:

Hanbelî ve Mâlikîlere göre ikâmet halinde yağmur sebebiyle akşam ve yatsının cemedilmesi câizdir[10]. İmam eş-Şâfiî'ye göre öğleyle ikindiyi cemetmek de câizdir[11]. Yağmur sebebiyle yalnız cem-i takdim câizdir, cem-i tehir câiz değildir[12].

Cemi mübah kılan yağmur: Bu, elbiseleri ıslatan ve dışarı çıkınca zorluk ve meşakkate sebep olan yağmurdur. Çisenti ve elbiseyi ıslatmayan hafif yağmur cemi mübah kılmaz. Kar, dolu ve hafif yağmurla gelen soğuk rüzgâr da yağmur hükmündedir[13]. Şâfiîlere göre kar ve dolu elbiseyi ıslatmalıdır. Aksi takdirde yağmur hükmünde olmaz. Kar ve dolu zarar verecek irilikte olursa cem câiz olur[14].

Bir kimse yağmurlu havada akşam namazını (evinde) kılsa, sonra mescide gelse ve cemaatın yatsıyı kıldıklarını görse, (akşam vakti içinde) yatsıyı kılmak istese, İmam Mâlik'e göre câiz değildir. Çünkü insanlar, kendilerine kolaylık olsun diye namazlarını cemetmişlerdir. Bu kimse ise onlarla birlikte (akşam) namazı kılmadığı için yatsı vaktini bekler ve yatsıyı vaktinde kılar[15].

Cemaatin akşamı kılıp yatsıyı kılmadıklarını görse, akşamı evinde yalnız kılmış olsa, yatsıyı onlarla kılmasında bir beis yoktur[16].

Muhtemel bir yağmur, yağan yağmur gibidir. Bu yağmurun cemi câiz kılacak vasıfta olup olmadığı karineyle bilinebilir[17].

Muhtemel bir yağmur sebebiyle iki namaz cemedilse, sonra yağmur yağmasa, vakit içerisinde namazları tekrar edâ edilir[18].

Yağmur sebebiyle cem için yağmurun cem esnasında devamı şarttır. Eğer iki namazdan birini kılarken yağmur kesilirse diğer namazı cemedemez. Birinci namazı yağmur yağıyorken –mesela

9 Nihâye: II/268.
10 el-Muğnî: II/116, el-Mudevvene: II/115, el-Haraşî: II/424.
11 el-Umm: I/76.
12 el-Umm: I/76, Nihâye: II/268.
13 el-Muğnî: II/119, Nihâye: II/268, el-Haraşî: I/424.
14 Nihâye: II/269.
15 el-Mudevvene: II/115.
16 A.y.
17 el-Haraşî: I/424.
18 A.y.

öğleyi– kılsa, sonra yine yağmur yağıyorken ikindiye başlasa ve (namazı bitirmeden) yağmur kesilse, namaza devam eder[19].

Bir kimse öğleyi yağmur yokken kılsa, sonra yağmur yağsa ikindiyi cemederek kılamaz. Çünkü öğleyi, öğleyle ikindiyi cemetme ruhsatını kazanmadan önce kılmıştır. Keza akşam namazı başladıktan sonra yağmur başlasa, yine namazları cemedemez.

Yağmur sadece iki namaz arasında kesilse, yine namazlarını cemedebilir. Çünkü bu namazların vakti, onların başlama vaktidir[20].

Yağmur dolayısıyla cem konusunda bütün beldeler müsavidir. Çünkü yağmurdan ıslanma her yerde eziyettir[21].

Akşam namazına durmadan önce yağmur kesilse, cem câiz olmaz[22].

Kadınların ve düşkünlerin camiye bitişik bir evden imama uyarak iki namazı cemetmeleri câiz değildir. Câiz olduğunu söyleyenler de vardır[23].

Medrese ve türbelerde oturup hizmet edenler için cem câiz değildir. Çünkü bulundukları yerden çıkmaya ihtiyaçları yoktur. Ancak sayıları kalabalık olursa cemedebilirler[24].

Yağmurun yağıp yağmadığını kesin olarak bilmek gerekir. Hatta ilk namazı bitirdiğinde "Bak bakalım yağmur kesilmiş mi, kesilmemiş mi?" dese, cemin sebebi olan yağmur hakkındaki şüphesinden dolayı cem bâtıl olur. Bunun aksi (bâtıl olmadığı) da söylenmiştir. Birinci görüş daha sağlamdır[25].

Yağmur yokken bir kimse mescide gelse ve yağmur yağsa, yine namazları cemedebilir. Çünkü şayet gidip tekrar ikindi (veya yatsı) için cemaate gelmesi gerekecektir ki, bu onun için meşakkattir. Yahut mescidde oturup ikindi namazını beklemesi gerekir ki, bu da meşakkattir[26].

Mescide giden yol üzerinde saçak varsa, o kimsenin namazları cemedip edemeyeceği hususunda iki görüş vardır. Câiz diyenler, umumî bir özür olan yağmurun, bu özre ihtiyacı olmayanlara da şamil olacağını kabul ederler. Câiz olmadığını söyleyenlere göre cemin sebebi meşakkattir, meşakkat ortadan kalkarsa cem de kalkar[27].

Bir kimse evinde tek başına veya cemaatle bir namazı kılsa veya mescidde tek başına kılsa, meşakkat kalktığından namazlarını cemedemez[28].

[19] el-Umm: I/76, el-Haraşî: I/426.
[20] el-Umm: I/76, el-Haraşî: I/426.
[21] Aynı yerler.
[22] el-Haraşî: I/426.
[23] A.y.
[24] A.y.
[25] Nihâye: II/268-269.
[26] Nihâye: II/270.
[27] el-Muğnî: II/119, Nihâye: II/269.
[28] Nihâye: II/269.

Yağmur sebebiyle cuma ile ikindinin cemedilmesi câizdir[29].

2. Balçık ve karanlık sebebiyle cem:

Hanbelî mezhebinde câizdir ve değildir şeklinde iki görüş vardır. İbn Kudâme, balçık ve karanlık sebebiyle cemin câiz olduğu görüşünü kabul eder[30]. Mâlikîlere göre sadece balçık sebebiyle cem ihtilaflıdır. Meşhur olan görüşe göre câiz değildir[31].

Şâfiîlere göre balçık sebebiyle cem câiz değildir. Fakat Şâfiîlerden bunu câiz görenler de vardır[32].

Mescide giden yolu üzerinde çamur bulunmayan, yolunda çamur bulunana tâbi olarak namazları cemedebilir[33].

3. Karanlıkla birlikte bulunan şiddetli rüzgâr ve soğuk nedeniyle cem:

Sadece karanlık sebebiyle cem Mâlikî mezhebinde ittifakla câiz değildir[34].

Şâfiî ve Mâlikîlere göre şiddetli fırtına ile birlikte bulunan karanlık sebebiyle cem câiz değildir[35].

Hanbelî mezhebinde câiz ve değil şeklinde iki görüş vardır[36].

4. Hastalık sebebiyle cem:

Şâfiîlere göre câiz değildir[37]. Hanbelî ve Mâlikîlere göre câizdir[38].

Mâlikîler ve Hanbelîler, cem etmek namazları ayrı ayrı kılmaktan daha kolay gelirse, hastanın cemetmesine cevaz verirler[39].

Hanbelîlere göre cemi mübah kılan hastalık her namaz vaktinde namazı kılana ârız olan meşakkat, zaaf ve halsizliktir[40].

Hanbelîlerle Mâlikîlere göre cemi mübah kılan hastalıklar "Şuurunu kaybetme korkusu[41], ishal,[42] bayılına korkusu, titremeli sıtma, baş dönmesi[43], istihaze, idrarını tutamama ve benzeri[44] hastalıklardır.

Hastalık sebebiyle bir kimse cem-i takdim suretiyle iki namazı cemederek kılsa, sonra ikindi namazının vaktinde hastalık geçse, ikindi namazını vakti içinde dilerse (tekrar) kılar dilerse kılmaz[45].

Hasta cem takdimle cem-i tehir arasında muhayyerdir[46].

29 Nihâye: II/268.
30 el-Muğnî: II/118.
31 el-Mudevvene: I/115, el-Adevî: I/424.
32 Nihâye: II/270.
33 el-Adevî: I/424.
34 A.y.
35 el-Adevî: I/424, Nihâye: II/270.
36 el-Muğnî: II/118-119.
37 Nihâye: II/270. (Şâfiîlerden buna cevaz verenler vardır.)
38 el-Muğnî: II/119, el-Mudevvene: II/116.
39 Mecmu: XXI/457, el-Mudevvene: II/116.
40 el-Muğnî: II/120.
41 el-Mudevvene: II/116.
42 el-Adevî: I/422.
43 el-Haraşî: I/423.
44 el-Muğnî: II/120.
45 el-Haraşî: I/423-424.
46 el-Muğnî: II/120.

5. Korku sebebiyle cem:

Bunun câiz oluşunun hikmeti, bundaki meşakkatin, sefer, yağmur ve hastalığın meşakkatinden daha fazla oluşudur[47].

6. Mezkur özürler dışında ihtiyaç ve meşguliyet sebebiyle cem:

Şâfiîler yağmur dışında cem için özür kabul etmedikleri daha önce geçmişti[48].

Mâlikîler bu konudaki hadisleri yağmur ihtimaliyle tevil ettiklerinden, bu konuya temas etmemişlerdir.

İbn Kudâme, yukarıdaki özürler dışında cemin câiz olmadığını söylemektedir[49].

İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in meşguliyet sebebiyle ceme cevaz verdiğini, Kadı Ebû Ya'lâ'nın bu meşguliyetin, cuma ve cemaatı terketmeyi mübah kılacak bir özür olduğunu söylediğini nakletmiştir. İbn Teymiyye'nin nakline göre Muvaffakuddin İbn Kudâme bu özürleri şöyle açıklamıştır:

"Yolcu kafileyi kaçırmaktan korkarsa, soğuğun şiddetinden korkarsa, kendisine uyku basar da namazı kaçıracağından korkarsa, vereceği bir şey bulunmadığı için borçlunun alacağını istemesinden korkarsa, ihtiyacı da olduğu sırada bir yemek veya yiyecek bulursa, kendisini küçük veya büyük abdest sıkıştırırsa, bir yakınının ölmesinden korkarsa, karanlık bir gece olur, yollar da yağmurlu olursa, iki namazı cemedebilir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'e ve Kadı Ebû Ya'lâ'nın görüşlerine göre, bu kimselerin iki namazı cemetmeleri mübahtır[50].

Hanbelîlerin bu hükmünün suistimal edilmesinden, işin çığırından çıkarılıp, namaz vakitlerinin adeta üçe indirilmesinden endişe edilebilir. Nitekim bu endişe ilk asırlardan beri daima var ola gelmiş olmalı ki, ihtiyaç sebebiyle ceme cevaz veren bazı ulemâ, bunu âdet edinmeme şartını koşmuştur*.

Bu şekilde ceme hakikaten ihtiyacı olup olmadığını değerlendirecek olan müslüman ferdin kendisidir. Ferd Allah'a karşı mesuldür. Ceme ihtiyacı olmadığını bildiği halde iki namazı cem eden bir kimsenin ancak kendisini aldatmış olacağı bedihidir. Bu konuda ölçü, kişilerin din anlayışındaki titizlik ve ciddiyettir.

[47] el-Adevî: I/421.
[48] Bkz. Nihâye: II/270.
[49] el-Muğnî: II/121.
[50] Mecmu': XXIV/14.
* Bkz. s. 178.

C) Gerek Mukîm iken, Gerek Yolculuktaki Cem' Konusunda Müşterek Hükümler

1. Yağmur, karanlık, balçık, kar, dolu gibi umumî mazeretler sebebiyle cem, sadece namazları cemaatle kılmak isteyenler içindir. Evinde kılanlar –cemaatle bile kılsa– bu özürlerinden dolayı namazları cemedemez.

2. Muvalat: İki namazın birbiri ardından, fâsıla verilmeksizin kılınmasıdır. Bu Hanbelî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinde cemin şartlarından biridir[51]. Böyle bir şartın ileri sürülmesinin sebebi cemden anlaşılan mânânın, iki namazın birbiri ardından veya birbirine yakın kılınması anlamına gelmesidir.

İki farz namaz arasında kılınacak nafile namaz, Mâlikî ve Hanbelîlere göre ceme zarar vermez[52]. İmam Şâfiî'ye ve Hanbelîlerdeki diğer bir görüşe göre, arada farzdan başka bir namaz kılarsa iki namazı cemedemez[53].

Şâfiîler ve Hanbelîler meseleyi tafsil etmişlerdir: Onlara göre, bu şekilde muvalat, ancak cem-i takdimde şarttır, cem-i tehir için böyle bir şart söz konusu değildir. Cem-i tehirde, birinci namazı kıldıktan sonra, ikincisini ara vererek daha sonra kılabilir[54].

Hanbelî ve Şâfiîlere göre fâsılanın uzunluk ve kısalığı örf ile bilinir, şeriat bu konuda bir ölçü koymadığından, bu hususta örfe tâbi olunur[55].

Genellikle, abdest, teyemmüm, az konuşma ve benzerleri, az bir fâsıla sayılır ve ceme zarar vermez. Uyku, baygınlık, dalgınlık, çok konuşma ve uzun bir meşguliyet sebebiyle cem bâtıl olur[56]. (Bu durumda) ikinci namazı vaktinde kılar.

İki namaz arasında fâsıla uzadı mı diye tereddüt etse, kısa zamanda hatırlayamazsa cem imkânsız hale gelir. Çünkü cem bir ruhsattır ve ancak yakîn ile amel edilir[57].

Fâsılayı uzatmadığı için, iki namaz arasında şükür ve tilavet secdesi yapılabilir[58].

Bir kimse öğleyi vaktinde kılsa, sonra onu iade etmek istese, ikindi ile birlikte cemetmek üzere onu ikindi vaktine tehir etmesi câizdir[59].

[51] el-Muğnî: II/122, el-Umm: I/79, el-Haraşî: I/425.
[52] el-Muğnî: II/122, el-Haraşî: I/425.
[53] el-Umm: I/79, el-Muğnî: II/122-123.
[54] el-Muğnî: II/123, el-Umm: I/79.
[55] el-Muğnî: II/122, Nihâye: II/264.
[56] el-Muğnî: II/122, el-Umm: I/79.
[57] Şebramellisi: II/264.
[58] A.e., II/265.
[59] A.y.

Vitir namazı yatsı kılındıktan sonra (akşam ile cemedildikten sonra) kılınır. Çünkü vitir yatsıya tâbidir[60].

3. Niyet: Hanbelîler cem için niyetin şart olup olmadığında iki görüşe sahiptirler. Bir görüşe göre şart, diğer bir görüşe göre şart değildir[61]. İbn Teymiyye ise, bu konudaki hadislerde buna dair bir şey bulunmadığı için niyet şartını kabul etmemiştir[62].

Şâfiîler'e göre ise, cemedebilmek için birinci namazı bitirip, selâm vermeden önce ceme niyet etmelidir[63]. Fakat el-Muzenî, namazı bitirip, ceme engel teşkil etmeyecek bir müddet içerisinde ceme niyet ederse cemin câiz olduğunu söylemiştir[64].

4. *Vakit:* Havanın bulutlu olması ve benzer durumlarda cemedilen namazların durumu, diğer namazlar gibidir: Vaktinden önce iki namazın cemedildiği anlaşılırsa namazlar yeniden kılınır, vaktinden sonra kılınırlarsa kaza olurlar[65].

5. Cem-i takdimin şartları:

a) Önce birinci namaz kılınmalıdır. Çünkü vakit onundur. İkinci namaz ona tâbidir. Sıhhat bakımından da ikincisi birincisine tâbidir. Birincisi fasid olsa, ikinci kılınmış olmaz, nafile olur.

b) Ceme niyet etmek.

c) İki namaz arasını uzun bir müddet ayırmamak.

d) İkinci namazı kılıncaya kadar yolculuğun devam etmesi.

Cem-i tehir için ilk üç şart gerekli değildir[66].

6. Namazların cem edilerek kılınış şekli:

a) Yolculukta: Konakladığı zaman konakladığı yerde namazlarını cemeden yolcu, insanların namaz için toplanmalarını beklemeyecekse, namazların ikisi için de ezan okumaz, sadece kâmet getirir. Eğer insanların toplanmalarını bekleyecekse ilk namaz için ezan okur, sonra her iki namaz için kâmet getirir. İkinci namaz için ezan okumaz. İkinci namaz için ezan okunacağı görüşü de vardır[67].

b) Mukîm iken: Mukîm iken akşam vakti girince minareden yüksek sesle ezan okunur. Sonra mendub olarak üç rekat kılınacak veya bir koyun sağılacak bir müddet beklenir. Sonra kâmet getirilir ve akşam namazı kılınır. Sonra mescidin sahanlığında hafif sesle yatsı ezanı okunur. Yatsı namazı için kâmet getirilir ve fâsıla vermeden yatsı kılınır[68].

60 el-Muğnî: II/124.
61 el-Muğnî: II/122.
62 Mecmu': XXII/291, XXIV/51.
63 el-Umm: I/79.
64 Muhtasar, s. 25, Krş. Nihâye: II/263.
65 el-Umm: I/78-79.
66 Nihâye: II/263-266.
67 el-Umm: I/87.
68 el-Haraşî: I/424.

SONUÇ

İki namazın cemedilmesiyle ilgili bu araştırmamızda, konunun bir neticeye bağlanması yanında, hadis ve fıkıh tarihiyle ilgili mühim bir kaç husus da ortaya çıkmıştır.

Hadis tarihiyle ilgili olanı şudur: Hadislerin râvî adedi bakımından değerlendirilmesinde, geçmişte verilen hükümlerden daha değişik neticelere varılabilmektedir. Çünkü cem konusuyla ilgili hadisler Hanefîler ve diğerleri tarafından âhâd olarak kabul edilegelmiş, daha sonraları bu konudaki hadislerin âhâd değil müstefiz olduğu ortaya konmuş ve son olarak, hadislerin senedlerindeki râvîlerin sayımıyla elde ettiğimiz neticeye göre, bu konudaki hadislerin meşhur derecesine varmış olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun izahı kolaydır. Çünkü geçmiş asırlarda, eldeki imkân ve vasıtalar, zamanımızdakilere kıyasen oldukça mahdut olduğundan, bir fakih veya muhaddisin, bir konudaki hadisin dünyada mevcud bütün tariklerini toplama şansı, şimdi bizim sahip olduğumuzdan daha azdı.

Bu hususu gözönüne alarak, hadis ile ilgili araştırmalarda bu noktayı gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu konuyla ilgili olarak, bazı imamların, bazı hadisleri görüp işitme imkânını elde edememiş oldukları da müşahade edilmiştir. İmam Mâlik ve İbn Huzeyme'nin, ikâmet halinde iki namazın cemedilmesinin sebebinin yağmur olabileceğini söylemeleri, onların "yağmur" ihtimalini ortadan kaldıran rivâyetlere muttali olma imkânına sahip olamadıklarını gösterir. Ancak onlardan sonraki asırlarda "yağmur" ihtimalini ortadan kaldıran hadisler de hadis kitaplarında yer almıştır.

Fıkıh ile ilgili olarak da şunu söyleyebiliriz: Bu konuyu işlerken Hanefîlerin âhâd haberlerin mütevatir haberleri tahsis edemeyeceği görüşünü müdafaa ederek, ceme karşı çıktıklarını gördük. Hanefî ulemâsının delil olarak kullanageldikleri bu kaide-

nin, tafsil edildiğinde, işin böyle olmadığı ve bir mütevatirin diğer bir mütevatirle tahsisinden sonra onun ikinci olarak âhâd haberlerle de tahsisinin mümkün olduğu ortaya çıktı.

Sonuç olarak pek çok sahabe ve tabiîn ulemâsı yanında Mâlikî, Şâfiî ve Hanbel'i mezhepleri ile birlikte Hanefîlerin de öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını, yolculukta olsun ikâmet halinde olsun –gerekli şartlar gerçekleştiğinde– cem'ederek bir arada kılmalarının mümkün olduğu görülmektedir. Bu sonuç aynı zamanda namazların birleştirilerek kılınması konusunda sünnî dört mezhep ile Şiâ arasında da bir ittifakın sağlanabileceğini de göstermektedir.

EK

SARIK ve ÇORAP ÜZERİNE MESH PROBLEMİ

Giriş

Sarık ve çoraplar üzerine mesh konusunun kaynağı hadis metinleri olmakla birlikte hadis ve fıkıh kitaplarında yer almış ve İslam bilginleri arasında çeşitli münakaşalara ve ihtilaflara yol açmış olup, bu konuda tek bir görüş üzerinde ittifak edilebilmiş değildir.

Konuya girmeden önce bu problemin ele alınış gerekçesini ortaya koymanın gerekli olduğu kanatindeyiz. Bilindiği üzere yüce İslâm dininin özelliklerinden birisi de hükümlerin vaz' edilişi sırasında kolaylık (müsamaha) ilkesini göz önünde bulundurmuş olmasıdır. İslâm dininin bu ilkeye dayanmasının bir felsefesi ve gayesi vardır. İslam, topyekün insanlığın fıtrî ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gönderildiğinden dolayı kolaylık ilkesini esas almıştır. O belli bir azınlığın değil, bütün beşeriyetin dinidir. Beş parmağın beşi de eşit olmadığı gibi yüce Allah da insanları tek bir standart, ölçü ve karakterde yaratmamıştır. Dolayısıyla insanların hepsini ihtiyaç ve durum açısından eşit derecede kabul etmek insanın tabiatına aykırıdır.

Kolaylık ilkesinin temelini hem ayetlerde hem de hadislerde bulmak mümkündür. Nitekim Allah, Kur'an'ın birçok ayetinde insanlara taşıyamayacağı yükü yüklemediğini,[1] dinde onlar için bir zorluk kılmadığını,[2] zorluğu murad etmeyip daima kolaylığı istediğini[3] bizlere açıklamıştır. Sevgili Peygamberimizin de "Din kolaylıktır, her kim bu dini zorlamaya kalkarsa din ona üstün gelir."[4] buyurması ve iki iş arasında muhayyer kaldığında günah

[1] 2, Bakara, 286.
[2] 22, Hac, 77.
[3] 2, Bakara, 185.
[4] el-Buhârî, *Sahih*, 2 İman 29 (I, 15).

olmadıkça kolay olanı tercih etmesi[5] gibi birtakım söz, fiil ve hareketleri bu ilkenin temelini oluşturmaktadır.

Bundan dolayı Hz. Peygamber gerek manevi hayatta, gerekse sosyal hayatta birtakım görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde, vasat bir insanın taşıyabileceği yükü ölçü almış ve en az zahmetle yapılmasını şart koşmuş, hep kolaylık gösterilmesini tavsiye etmiştir. Vahyin irşadlarıyla o çok iyi biliyordu ki dini görevler zorlaştıkça o görevleri yapabilenlerin sayısı azalacaktır. Nihayet din hayattan kopacak ve belli bir azınlığın, belki imtiyazlı kabul edilen küçük bir zümrenin dini hâline gelecekti. O, bunu istemiyordu. İşinde gücünde çalışan normal insanların ve herkesin dini olarak müslümanlığın tabana yayılmasını istiyordu.[6]

Dinin birtakım ibadetlerde kolaylık esasını getirmiş olduğu bilinmektedir. Abdestte; teyemmüm ve mest kolaylığı, namazda; yolculuk esnasında rekatların kasredilmesi (kısaltılması), kıble şartının aranmaması, oruçta ve hacda benzeri kolaylıkların getirilmiş olması, tek bir standart hâlinde yaratılmamış olan insanların ihtiyaçlarının ve durumlarının gözönüne alınmış olmasındandır. Bu nevi kolaylıklar cinsinden olan sarık, başörtüsü ve çoraplara meshedilmesini de bu bağlamda düşünebiliriz. Zira bunlar, diğer kolaylıklar gibi, Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerde zikredilmekte olup ayrıca sahabe tarafından fiili olarak tatbik edilmiştir. Konuyla ilgili –ilerde zikredeceğimiz gibi– bir hayli lehte hadis rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerin tek kusuru, bazı mezhep imamlarına ulaşmamış veya ulaşsa bile onlar tarafından delil olarak alınmamış olmasıdır. İş bu araştırmada mezhep imamlarının bu hadislere bakışaçısını ve değerlendirmelerini ele aldığımız gibi, onların sarık, başörtüsü ve çoraplara ilişkin delillerini ve dayanaklarını ortaya koymayı ve bir sonuca gitmeyi amaçladık.

Araştırmanın başlangıcında hem sarık hem de çorapla ilgili toplayabildiğimiz bütün hadisleri bir araya getirmeye gayret ettik. Sarıkla ilgili hadisleri ayrı, çorapla ilgili hadisleri ayrı ele aldık. Aynı manadaki hadisleri –bu her iki grup için de geçerlidir– bir araya getirerek konularına göre mümkün mertebe gruplar hâlinde tasnif etmeye çalıştık. Aynı konudaki hadisler içinden en geniş ve tafsilatlı ve aynı zamanda delaleti en açık olanının

[5] el-Buhârî, 78 Edeb 80, (VII, 101).
[6] Emin Işık, *Örnek Aile Reisi Olarak Hz. Peygamber*, Ebedi Risalet I, s. 36.

arapça metni ve tercümesi, diğerlerinin ise sadece senedini zikretmekle yetindik. Ayrıca her bir hadisin kaynaklardaki yerini gösterdik.

Araştırmada önce sahabe ve tabiinin bu meseledeki tatbikatlarına dair bilgiler nakledilmiştir. Daha sonra ise sadece sünnî fıkıh mezheplerinin görüşlerine yer verilmiş ve onların konuyla ilgili münakaşa ve ihtilafları tartışılmıştır.

Bu araştırmada yapılmaya çalışılan önemli bir husus da mezheplerin konuyla ilgili görüşlerinin Kur'an ve sahih sünnet açısından münakaşa ve müzakeresine girilmiş olmasıdır. Konunun leh ve aleyhindeki deliller, bir bütün olarak vahiy, sahih sünnet ve aklın bedihi gerçekleri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yeri geldikçe konuyla ilgili görüşlerimizi belirtmekten de imtina edilmemiştir.

Bu tür bir araştırmanın yapılmasına öncülük ederek her zaman ilgisini ve yardımını esirgemeyen ve fikirleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof.Dr. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu'na en içten saygılarımla teşekkürlerimi arz ederim.

H. Musa BAĞCI

A. Sarık Üzerine Mesh ile İlgili Hadisler

Muğire b. Şu'be şöyle rivayet etmiştir: Rasulullah bir seferde (gaza-i hacet için) geride kaldı. Ben de onunla beraber geride kaldım. O def'i hacetini yaptığı vakit "Yanında su var mı?" buyurdu. Kendisine bir abdest sürahisi getirdim. Avuçlarını ve yüzünü yıkadı, sonra kollarından yenini sıyırmaya başladı. Fakat cübbenin yeni dar gelince bu sefer ellerini cübbenin alt tarafından dışarı çıkardı ve cübbeyi de omuzuna attı. Sonra kollarını yıkadı, başının ön tarafına, sarığı ve mestleri üzerine meshetti. Sonra hayvanına bindi, ben de bindim. Kafileye ulaştığımızda onlar namaza durmuşlardı. Onlara Abdurrahman b. Avf namaz kıldırıyordu. Abdurrahman henüz bir rek'at kıldırmıştı. Hz. Peygamberin geldiğini hissedince, Peygamber önüne geçsin diye kendi yerinden gerilemeye başladı. Hz. Peygamber ona ("devam et" diye) işaret etti. O da camaate namaz kıldırdı. Abdurrahman selam verdiği zaman Hz. Peygamber (selam vermeden) ayağa kalktı, ben de kalktım ve kaçırmış olduğumuz rek'atı kıldık. (bu lafız Muslim'e aittir.).

Hadisin Senedleri

1. Haddesenî Muhammed b. Abdillah b. Bezi', Haddesenâ Yezid (İbn Zurey'), Haddesenâ Humeyd et-Tavîl, Haddesenâ Bekir b. Abdillah el-Muzenî an Urve b. el-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[7]
2. Haddesenâ Yusuf el-Kâdî, kâle senâ Mesedded, kâle senâ Yezid b. Zurey', kâle senâ Humeyd Kâle senâ Bekir b. Abdillah el-Muzenî an Hamza b. el-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[8]
3. Ahberanâ Amr b. Ali ve Humeyd b. Mes'ade an Yezîd ve hüve İbn Zurey' kâle Haddesenâ Humeyd kâle Haddesenâ Bekir b. Abdillah el-Muzenî an Hamza b. el-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[9]
4. Ahberanâ Ebû Abdillah el-Hâfız, Ahberanî Ebû'n-Nadr el-Fakîh, senâ Ebû Abdillah Muhammed b. Nasr el-İmam, senâ Humeyd b. Mes'ade, senâ Yezid b. Zurey', senâ Humeyd et-Tavîl, senâ Bekir b. Abdillah el-Muzenî an Hamza b. el-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[10]

B.

Rasulullah'ın mevlası Sevbân şöyle rivayet etmiştir: Rasulullah (s.a.v) bir seriyye gönderdi. (Bu seriyye esnasında) onlar soğuk aldılar. Hz. Peygambere geldikleri zaman soğuktan şikayet ettiler. Bunun üzerine O sarıkları ve mestleri üzerine meshetmelerini emretti. (Bu lafız Ahmed b. Hanbel'e aittir.).

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Abdullah, Haddesenî Ebî, senâ Yahya b. Saîd, an Sevr an Raşid b. Sa'd an Sevbân.[11]
2. Ahberanâ Ahmed b. Ca'fer el-Kâtiî, senâ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Haddesenî Ebî, senâ Yahya b. Said an Sevr an Raşid b. Sa'd an Sevbân.[12]
3. Haddesenâ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, senâ Yahya b. Said an Sevr an Raşid b. Sa'd an Sevbân.[13]

C.

Enes b. Malik şöyle rivayet etmiştir: Rasulullah'ı abdest alırken gördüm. Başında Katar mamulü bir sarık vardı. sarığın altına eli-

[7] Muslim, *Sahih*, 2 Tahare 23 Hn: 81 (I, 230).
[8] Ebû Avâne, *el-Musned*, I, 259.
[9] en-Nesâî, *Sunen*, Tahare 87 (I, 76).
[10] el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubra*, Tahare (I, 60).
[11] Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 273 (II, 381).
[12] el-Hakim en-Neysaburî, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, I, 169.
[13] Ebû Davud, *es-Sunen*, Tahare 57 Hn: 146, (I, 36).

-ni soktu. Sarığını çözmeden başının ön kısmını meshetti. (Bu lafız Ebû Davud'a aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Ahmed b. Salih, senâ İbn Vehb, Haddesenî Muaviye b. Salih an Abdulaziz b. Muslim an Ebî Ma'kıl an Enes b. Malik.[14]
2. Haddesenâ Ebû Tahir, Ahmed b. Amr b. es-Serh, senâ Abdullah b. Vehb, senâ Muaviye b. Salih an Abdilaziz b. Muslim an Ebî Ma'kıl an Enes b. Malik.[15]
3. Haddesenâ Ebû'n-Nadr el-Fakîh, senâ Osman b. Said ed-Darimî, senâ Ahmed b. Salih, senâ Abdullah b. Vehb, Ahberanî Muaviye b. Salih an Abdilaziz b. Muslim an Ebî Ma'kıl an Enes b. Malik.[16]

D.

Zeyd b. Sûhân el-Abdî'nin mevlası Ebû Muslim şöyle rivayet etmiştir: Selman el-Farisî ile birlikte idim. O, abdestini bozmuş bir adamı mestlerini çıkarmaya çalışırken gördü. Selman abdest almak isteyen adama mestlerine, sarığına ve alnına meshetmesini emretti ve dedi ki: "Ben Rasulullah'ı mestlerine ve sarığına (başındaki örtüye "hımar") meshederken gördüm. (Bu lafız Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Abdullah Haddesenî Ebî, senâ Abdussamed, senâ Davud (İbn Ebi'l-Furat), senâ Muhammed b. Zeyd an Ebî Şüreyh an Ebî Muslim mevla Zeyd b. Sûhân el-Abdî.[17]
2. Haddesenâ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, senâ Yunus b. Muhammed an Davud b. Ebi'l-Furat, an Muhammed b. Zeyd an Ebî Şureyh an Ebî Muslim mevla Zeyd b. Sûhân el-Abdî.[18]

E.

Bilal (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Abdurrahman b. Avf ona Hz. Peygamberin mestler üzerine nasıl meshettiğini sorduğunda

[14] Ebû Davud, Tahare 57 Hn: 147 (I, 36).
[15] İbn Mace, *es-Sunen*, 1 Tahare 89 Hn: 564 (I, 186).
[16] el-Hakim, *el-Mustedrek*, I, 169.
[17] Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 276 (II, 276).
[18] İbn Mace, 1 Tahare 89 Hn: 563 (I, 186).

şöyle demiştir: "Hz. Peygamber def'i hacetini yapar, bir maşrafa su ister ve yüzünü, ellerini yıkardı. Sonra mestlerine ve sarığına meshederdi." (Bu lafız, Ahmed b. Hanbel'e aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Abdullah, Haddesenî Ebî, senâ Muhammed b. Bekr ve Abdurrezzak kâlâ: İbn Cureyc, Ahberanî Ebû Bekr b. Hafs b. Ömer, Ahberanî Ebû Abdirrahman an Ebî Abdillah ennehu semia Abderrahman b. Avf Yeseluhu Bilal.[19]
2. Ahberanâ Abdurrahman b. Hasen el-Esedî bi Hemedan, senâ İbrahim b. el-Huseyin, senâ Adem b. Ebî İyas, senâ Şu'be ve Ahberanâ Muhammed b. Ca'fer el-Adl, senâ Yahya b. Muhammed, senâ Ubeydullah b. Muaz el-Anberî, senâ Ebî, Senâ Şu'be, an Ebî Bekir b. Hafs b. Ömer b. Sa'd Semia Ebâ Abdillah Mevla benî Temîm b. Merre Yuhaddisu an Ebî Abdirrahman.[20]
3. Abdurrezzak an İbn Cüreyc kâle: Ahberanî Ebû Bekr b. Hafs b. Ömer kâle: Haddesenî Ebû Abdirrahman an Ebî Abdillah ennehu semia Abderrahman b. Avf seele Bilal.[21]

F.

Ca'fer b. Amr babasından şöyle rivayet etmiştir: "Nebi (s.a.v.)'i sarığına ve mestine meshettiğini gördüm." Ma'mer, Yahya'dan, o da Ebû Seleme'den, o da Amr'dan Nebi'yi (böyle yaparken) gördüm. şeklindeki rivayetiyle yukarıdaki hadise mutabakat etmektedir. (Bu lafız, Buharî'ye aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Abdân, Ahberanâ Abdullah, kâle: Ahberanâ el-Evzâî an Yahya an Ebî Seleme an Ca'fer b. Amr ve an Ebîhi.[22]
2. Haddesenâ Abdullah, Haddesenî Ebî, senâ Ebû'l-Muğîre, senâ Abdurrahman b. Amr el-Evzâî, Haddesenî Yahya b. Ebî Kesîr el-Yemânî an Ebî Seleme an Ca'fer b. Amr b. Umeyye ed-Damrî.[23]
3. Haddesenâ Muhammed b. Mus'ab an el-Evzaî, an Yahya b. Ebî Kesîr, an Ebî Seleme, an Ca'fer b. Amr b. Umeyye ed-Damrî an Ebîhi.[24]

[19] Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 277 (II, 39).
[20] el-Hakim, *el-Mustedrek*, I, 170.
[21] Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, I, 188.
[22] el-Buhârî, 4 Vudû' 48 (I, 59).
[23] Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 275 (II, 38).
[24] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Tahare I, 23.

4. Ahberanâ el-Huseyin b. Mansur, kâle: Haddesenâ Ebû Muaviye, Haddesenâ el-A'meş ve Enbeenâ el-Huseyin b. Mansur kâle: Haddesenâ Abdullah b. Numeyr kâle Haddesenâ el-A'meş ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Ka'b b. Ucre an Bilal.[25]
5. Ahberanâ Hennâd b. es-Seriyyi, an Vekî' an Şu'be, ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Bilal.[26]
6. Haddesenâ Duhaym, senâ el-Velid b. Muslim, senâ el-Evzaî ve Haddesenâ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, senâ Muhammed b. Mus'ab, senâ el-Evzaî, senâ Yahya b. Ebî Kesîr, senâ Ebû Seleme, an Ca'fer b. Amr, an Ebîhi.[27]
7. Ahberanâ Ebû Tahir, Nâ Ebû Bekr, Nâ el-Kasım b. Muhammed b. Abbâd el-Mahlebî, Nâ Abdullah b. Davud, kâle: semi'tu el-Evzaî an Yahya b. Ebî Kesîr an Ebî Seleme b. Abdirrahman an Ca'fer b. Amr b. Umeyye ed-Damrî an Ebîhi.[28]
8. Haddesenâ Abdullah, Haddesenî Ebî, senâ el-Huseyin b. Sivar, senâ Leys b. Sa'd an Muaviye an Atebe Ebî Umeyye ed-Dımeşkî an Ebî Selam el-Esved an Sevbân.[29]
9. Abdurrezzak an Abdillah kâle: Ahberanî el-Hakem b. Uteybe an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Bilal.[30]
10. Ahberanâ Ebû Tahir, Nâ Ebû Bekir, Nâ Abdulllah b. Said el-Eşec, Nâ Abdullah b. Numeyr, Ahberanâ el-A'meş ve Haddesenâ Yusuf b. Musa, Nâ Ebû Muaviye, Nâ el-A'meş, Haddesenâ Selem b. Cennâde Nâ Ebû Muaviye ani'l-A'meş, ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Ka'b b. Ucre an Bilal.[31]
11. Abdurrezzak an Ma'mer an Katade enne'l-Muğire b. Şu'be kâle: Hasletân la es'elu anhuma ehaden.[32]
12. Abdurrezzak an Ma'mer an Eyyûb an Ebî Kılâbe kâle: Meseha Bilal ala mugayhi fe kîle lehu: Ma haza? kale:[33]

G.

Bilal (r.a) şöyle rivayet etmiştir: "Allah'ın Rasulü mestlerine ve sarığına (baş örtüsününe "hımar") meshetti." (Bu lafız, Muslim'e aittir.)

[25] en-Nesâî, Tahare 86 (I, 75). [26] A.y.
[27] İbn Mace, 1Tahare 89, Hn. 181 (I, 92).
[28] İbn Huzeyme, *Sahih*, Vudu' 141 Hn: 181 (I, 92).
[29] Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 274 (II, 38).
[30] Abdurrezzak, *el-Musannef*, I, 188.
[31] İbn Huzeyme, Vudû' 141 Hn: 180 (I, 92).
[32] Abdurrezzak, a.g.e, I, 189.
[33] A.g.e, I, 187.

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. Alâi: kâlâ: Haddesenâ Ebû Muaviye, Haddesenâ Ishak, Ahberanâ İsa b. Yunus Kilâhumâ ani'l-A'meş ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Ka'b b. Ucre an Bilal.[34]
2. Haddesenâ Umeyye b. Bestam ve Muhammed b. Abdi'l-A'lâ kâlâ: Haddesenâ el-Mu'temir an Ebîhi kâle: Haddesenî Bekr b. Abdillah an İbni'l-Muğîre an Ebîhi.[35]
3. Haddesenâ Muhammed b. Abdi'l-A'lâ, Haddesenâ el-Mu'temir an Ebîhi an Bekr ani'l-Hasen an İbni'l-Muğîre an Ebîhi ani'n-Nebiyyi.[36]
4. Haddesenâ Hennâd, Haddesenâ Ali b. Mushir ani'l-A'meş ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Ka'b b. Ucre an Bilal.[37]
5. Haddesenâ Hişam b. Ammar, senâ İsa b. Yunus ani'l-A'meş ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla, an Ka'b b. Ucre an Bilal.[38]
6. Haddesenâ Ebû Muaviye ani'l-A'meş ani'l-Hakem an Abdirrahman b. Ebî Leyla an Ka'b b. Ucre an Bilal.[39]
7. Haddesenâ Yezid b. Harun ani't-Teymî an Bekr an Ebî'l-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[40]
8. Haddesenâ İbn Uleyye, an Eyyûb an Muhammed b. Sîrîn an Amr b. Vehb es-Sekafî an Muğîre b. Şu'be.[41]
9. Abdurrezzak, ani's-Sevrî, ani'l-A'meş, ani'l-Hakem b. Uteybe an Abdurrahman b. Ebî Leyla an Bilal.[42]
10. Abdurrezzak, an Muhammed b. Raşid kâle: Haddesenî Mekhul an Nuaym b. Hammad Ahberahu enne Bilal.[43]
11. Abdurrezzak an Hammad an Katade enne'n-Nebiyye kâne yemsehu ala imametihi kâle: yedau yedehû ala nâsiyetihî summe yemurru biyedihî ale'l-imameti.[44]

H.

İbnu'l-Muğîre babasından şöyle rivayet etmiştir: "Nebi (s.a.v) mestlerine, alnına ve sarığına (imame) meshetti. (Bu lafız, Muslim'e attir.)

[34] Muslim, 2 Tahare 23 Hn: 81 (I, 231).
[35] A.g.e (I, 231) ve "*Mukaddemi ra'sihi ve ala imametihi*" (Farklı lafız).
[36] A.g.e, (I, 231).
[37] et-Tirmizî, Tahare 74 Hn: 101 (I, 172).
[38] Muslim 2 Tahare 23 (I, 231); İbn Mace, 1 Tahare 89 Hn: 561 (I, 186) (isnad aynı).
[39] İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*, (I, 22). [40] İbn Ebî Şeybe, a.g.e, I, 23.
[41] A.g.e, I, 24.
[42] Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, I, 188.
[43] A.g.e, I, 188. [44] A.g.e, I, 189.

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Hatim cemîan an Yahya el-Kattân kâle: İbn Hatim: Haddesenâ Yahya b. Saîd ani't-Teymî an Bekr b. Abdillah ani'l-Hasen an İbni'l-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[45]
2. Haddesenâ Muhammed b. Beşşâr, Haddesenâ Yahya b. Saîd el-Kattân an Süleyman et-Teymî an Bekr b. Abdillah el-Muzenî ani'l-Hasen an İbni'l-Muğîre b. Şu'be an Ebîhi.[46]

I.

Ca'fer b. Umeyye ed-Damrî, babasının Rasulullah'ı mestlerine ve sarığına (imame) meshederken gördüğünü rivayet etmiştir.

Hadisin senedi

1. Ahberanâ Ebû'l-Muğîre, senâ el-Evzaî an Yahya an Ebî Seleme an Ca'fer b. Amr b. Umeyye ed-Damrî an Ebîhi.[47]

İ.

Asım şöyle rivayet etmiştir: (bir keresinde) Enes b. Malik'i gördüm. Bevletti, sonra kalktı ve abdest aldı. Mestlerine ve sarığına meshetti. Sonra da kalkıp farz olan bir namaz kıldı. (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir.)

Hadisin senedi

1. Abdurrezzak ani's-Sevrî an Asım.[48]

J.

Muhammed b. Sîrîn şöyle rivayet etmiştir: Bir adam Bilal'in veya Usame'nin yanına girdi. O su oluğunun altında abdest alıyordu, mestlerine meshetti. Adam ona şöyle dedi: "Bu (yaptığın) nedir? O: Allah'ın Rasulü mestlerine ve sarığına meshederdi." diye cevap verdi. Mes'ab nedir? dedim. O da "ka'benin oluğudur" dedi.

[45] Muslim, 2 Tahare 23 (I, 231).
[46] et-Tirmizî, Tahare 74 Hn: 100 (I, 170).
[47] ed-Darimî, *es-Sunen*, I, 180.
[48] Abdurrezzak, *el-Musannef*, I, 189.

Hadisin Senedi

1. Abdurrezzak an Hişam b. Hassan an İbn Sîrîn.[49]

Sarık Üzerine Meshin Caiz Olduğu Görüşünü Benimseyen Sahabenin Uygulaması

Humeyd b. Gasile es-Sanâbihî şöyle demiştir: Ben Ebû Bekr (r.a)'i sarığına (baş örtüsüne) meshederken gördüm.[50]

Eş'as babasından Ebû Musa'nın tuvaletten çıktığını ve külahına meshettiğini rivayet etmiştir.[51]

Ebû Galib, "Ebu Umame'nin sarığına meshederken gördüm" demiştir.[52]

el-Hasen annesinden şöyle rivayet etmiştir: Ümmü Seleme baş örtüsüne meshediyordu."[53]

Asım şöyle rivayet etmiştir: Enes'in mestlerine ve sarığına meshettiğini gördüm."[54]

Suveyd b. Gafele'nin rivayetine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: Dilersen sarığına meshet, dilersen onu çıkarıp meshet.[55]

Nebâte şöyle rivayet etmiştir: Hz. Ömer'e sarık üzerine mesh hakkında sordum. O şöyle dedi: "Dilersen ona meshet, dilersen başına meshet.[56]

Tarık, şöyle rivayet etmiştir: Hakim b. Cabir'i sarığına meshederken gördüm."[57]

Ebu Muslim şöyle rivayet etmiştir: Selman'la birlikte bulunuyordum. Bir adamın abdest için mestlerini çıkardığını gördü. Selman ona: "Mestlerine, başörtüsüne ve alnına meshet. Muhakkak ki ben Rasululllah'ı mestlerine ve başörtüsüne (sarığına) meshederken gördüm" dedi.[58]

Sarık Üzerine Meshin Caiz Olmadığı, Bilakis Başa Meshedileceği Görüşüne Sahip Olan Sahabenin Uygulması

Ammar b. Yasir şöyle demiştir: Cabir'e sarığa mesh konusunda sordum. O da "suyu saçına değdir" dedi.[59]

[49] A.g.e, I, 187.
[50] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Tahare I, 22
[51] A.g.e, I, 22
[52] A.y.
[53] A.y.
[54] A.y.
[55] A.y.
[56] A.y.
[57] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 23.
[58] A.y.
[59] A.y.

Ebû Lubeyd şöyle rivayet etmiştir: "Ben Hz. Ali'yi bir katır üzerinde bir vadiye girdiğini gördüm. Üzerinde izarı, ridası, sarığı ve mestleri vardı. (Bir ara onu) gördüm. Bevletti, sonra abdest aldı, sarığını sıyırdı. Başına ve mestlerine meshetti.[60]

Nafi'nin rivayetine göre İbn Ömer sarığa meshetmezdi.[61]

Ata şöyle rivayet etmiştir: Rasulullah abdest aldı. Sarığını kaldırdı ve başının önünü meshetti.[62]

Hişam'ın rivayetine göre babası sarığını çıkarıp başını suyla meshederdi.[63]

Ebu'l-Buhterî şöyle demiştir: "Şa'bî'yi abdest alırken sarığını sıyırdığını gördüm.[64]

Sarık Üzerine Mesh Problemi

Sarık üzerine mesh konusunda mezhebî tartışmalara ve tahlillere girmeden önce sarığın "el-İmame"ne anlama geldiğini açıklamak yerinde olur. Araştırmanın başında zikrettiğimiz sarıkla ilgili rivayetlerde hem "imame" kelimesi hem de "hımar" kelimesi bazen birlikte, bazen de ayrı ayrı yerlerde geçmektedir. "İmame" kelimesi örfen başa sarılan giysidir.[65] Genelde erkeklerin kullandığı bir giysi olarak kabul görmüştür. "Hımar" kelimesi de başı örten bir giysi olarak[66] tanımlanmıştır. Her iki kelime de aynı anlamda olup[67] Yalnız hımar kelimesi bazen başörtüsü anlamnında da kullanılmıştır. Bununla birlikte hem "imame" (sarık, başörtüsü) hem de "hımar" (başörtüsü) kelimeleri varid olan hadislerde sarık anlamında kullanılmakta olup hımar kelimesi hanım sahabilerin tatbikatında başörtüsü anlamına gelmektedir.

Bu noktayı vuzuha kavuşturtuktan sonra mezheplerin bu konudaki görüşlerinin tahlil ve tenkidine geçebiliriz. Sarık üzerine meshin cevazı konusunda mezhepler iki gruba ayrılmıştır. Hanbelîler sarık üzerine meshi caiz görürken, Malikiler çıkartılması hâlinde zarar görüleceğinden korkulduğu, başka bir deyişle ma-

[60] A.y.
[61] A.y.
[62] A.y.
[63] A.y.
[64] A.y.
[65] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap,* XII, 424; İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* s. 629.
[66] İbn Manzur, a.g.e, IV, 258; *el-Mu'cemu'l-Vecîz,* s. 211.
[67] en-Nevevî, *Şerhu Sahihi Muslim,* III, 174; *Sunenu Nesâî bi Şerhi Hafız Celaleddin es-Suyûtî ve Haşiyeti's-Sindî,* I, 75.

zeretin bulunduğu durumlarda sarık üzerine meshi caiz görmektedirler. Karşıt grubu oluşturan Hanefîler ve Şafiîlere gelince onlar bu konuda kesin olarak cevaz vermemektedirler. Şimdi bu görüşlerin delillerini inceleyerek tahliline geçmek istiyoruz.

a) Hanefîler

Hanefi mezhebine mensub fakihler sarık, külah,[68] bürgü veya örtü üzerine meshetmenin caiz olmayacağı [69] görüşündedir. Onlar bu görüşü ileri sürerken çeşitli gerekçeleri delil olarak kullanmışlardır. Bunlardan en önemlisi Kur'an-ı Kerim'de bulunan abdest ayetindeki "Başınızı meshediniz"[70] ifadesidir. Zira bu ayet sadece başa meshedilmesini, bunun dışında başka bir şeye meshedilmemesini gerektirecek açıklıkta bir delildir.[71] Bu birinci gerekçeyi Hattabî (ö. 388/998) de destekleyerek şöyle demektedir: "Allah başa meshi farz kılmıştır. Sarık üzerine mesh konusundaki hadis te'vile muhtemeldir. Dolayısıyla yakîn olan ihtimalli olana tercih edilemez.[72] Evet, Allah'ın Kur'an'da başa meshedilmesini farz kıldığı doğrudur. Bu konuda hiçbir kimsenin şüpheye düşmesine mahâl yoktur. İhtiyaçları ve durumları birbirinden farklı olan ve tek bir standart, ölçü ve karakterde yaratılmamış olan insanların bu farzı mutlak olarak yerine getirebilmelerinde güçlük olacağı izahtan varestedir. Dolayısıyla tabiatları gereği tek bir standartta yaratılmamış olan insanların zora sokulması sözkonusu olacaktır. Oysa ki Allah insanlar için zorluğu değil, kolaylığı murad etmektedir.[73]

Sarık üzerine mesh kolaylığını öngören hadislerin zan ifade ettiğini ve te'vili gerektireceğini söylemenin ve bu ruhsattan insanları mahrum kılmanın onları zora sokacağını unutmamak gerekir. Zira bu konuda varid olan rivayetler, el-Buharî, Muslim, et-Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, en-Nesâî, İbn Mace ve diğer birçok hadis uzmanları tarafından isnadı muttasıl ve sağlam kanallarla tahriç edilmiş hadislerdir. Bu hadislerde Hz. Peygamberin bazen sadece başına, bazen sadece sarığına, bazen de hem başına hem sarığı-

[68] Çeşitli tür ve şekillerde başta kullanılan başlık.
[69] Serahsî, *el-Mebsut*, I, 101; Merginânî, *el-Hidaye*, I, 18; İbn Humam, *Fethu'l-Kadîr*, I, 140; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, I, 341.
[70] 5, Maide, 6.
[71] İbn Humam, a.g.e, I. 140.
[72] Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 101; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 309; Krş: Şevkânî, *Neylu'l-Evtar*, I, 166.
[73] 2. Bakara, 185.

na meshettiği sabittir. Dolayısıyla Hz. Peygamberden varid olan ve sabit olan bu rivayetlerin hepsi sahih olarak kabul edilmiştir.[74] Bunun dışında bu rivayetlerin mevzu olduğu kaydına hiçbir kaynakta rastlanmış değildir. Bundan dolayı İslamın kolaylık ilkesi gereği bu sahih olan hadislerle amel etme konusunda bir sakınca olmasa gerektir. Zira Hz. Peygamber Allah'ın kelamı olan Kur'an'ı açıklayan ilk öğretici ve ilk müfessirdir. Onun insanlık için bir ruhsat getirme yetkisi olmalıdır. İbadetler tek bir standart hâle getirildiği takdirde İslam yaşanmaz hâle gelecektir. Netice olarak sadece bu konuda ayetle yetinip zorluğa maruz kalmış insanlara bir ruhsat teşkil edecek hadisleri delil alınayıp te'vil etmek tutarlı bir tavır olmasa gerektir.

Hanefilerin ileri sürdükleri diğer bir gerekçe ise mest üzerine mesh ile sarık üzerine mesh arasında kıyasın doğru olmayacağıdır.[75] el-Buharî (ö. 256/870)'nin ilk şarihi Hattabî (ö. 388/998) de bu görüşü benimseyerek bu ikisi arasındaki kıyasın uzak olduğunu belirtmektedir.[76] Zira mesh, meshden değil, yıkamaktan bedeldir. Oysaki başa meshedilmektedir. Sarık üzerine mesh, başa meshden bedel olamaz. Bunun tam aksi mest üzerine mesh ayağın yıkanmasından bedeldir. Bu iki şeyi birbiriyle kıyaslamak doğru değildir.[77]

Bu gerekçenin de sağlam bir temel üzerine oturmadığını, kıyasın olmayacağı iddiasının da tutarlı olmadığını görmek zor olmasa gerektir. Bu kıyasın yanlış olduğunu söylemek mantıken anlaşılır gibi değildir. Ayakları yıkamak farz olduğu gibi başı meshetmekte farzdır. Ayaklar için zaruri olarak getirilen mest ruhsatı, hadislerle mümkün hâle gelirken, başa giyilen sarık veya başörtüsü üzerijne niçin mesh ruhsatı getirilmesin.[78] Zira bu konuda da yeterli sahih rivayetler mevcuttur.[79] Mest ruhsatı hadisle sabit olduğu gibi, sarık veya başörtüsü üzerine mesh de hadislerle sabittir. Bu konudaki hadisler açıkça buna delalet etmektedirler. Aksine –sahabe uygulaması dışında– bizzat Hz. Peygamberden varid olmuş bir hadis sözkonusu değildir. Dolayısıyla kolaylık ilkesinden hareket edilecek olursa en azından İslâmî açıdan sarık veya başörtüsüne mesh etmek de bir ruhsat olarak kabul edilmesi kıyas gereği gereklidir.

74 Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud bi Şerhi Sünen-i Ebî Davud*, I, 250.
75 İbn Hacer, *Feth*, I, 309; ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 341.
76 İbn Hacer, *Feth*, I, 309.
77 es-Serahsî, *el-Mebsut*, I, 101.
78 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 62.
79 İbn Hazm, a.g.e, II, 60.

Hanefilerin bu konudaki son bir gerekçesi ise sarığın çıkarılmasında herhangi bir zorluğun olmayacağı meselesidir.[80] Mest üzerine mesh, zorluğun giderilmesi için bir ruhsattır. Oysa ki sarıkta böyle bir zorluk sözkonusu değildir. Zira sarığın altına eli sokup meshetmede aşırı bir zorluk yoktur. Buradaki mest için getirilen ruhsat, zorluğun giderilmesi içindir. Ayakları yıkamakta bir zorluk olduğu hâlde sarığı çıkarıp meshetmekte bir zorluk yoktur.[81]

Mest üzerine meshin zorluğun giderilmesi için bir ruhsat olduğunu tereddütsüz kabul ediyoruz. Bu, hem Kur'an'ın getirmiş olduğu kolaylık ilkesine, hem de hadislerin amacına uygun bir davranıştır. Bugünkü şartları da düşünecek olursak başına sarık saran bir insan günde beş defa sarığını açıp bağlaması gerekir. Aksi takdirde o insan başını meshetmede güçlük doğacaktır. Günde beş defa bunu gerçekleştirecek bir insan için bu faaliyet, zorluk ve bıkkınlık meydana getirecektir. Zaten bizim bu konuda varmak istediğimiz netice, İslâmî açıdan zaruri görülen durumlarda bu amelin gerçekleştirilmesidir. Örneğin bir bayan abdest alma ihtiyacı duyduğunda ve başını açması gerek ortam açısından müsait olmaması, gerekse başörtüsünü çıkarma zorluğundan kaynaklanan sorunlar nedeniyle başörtüsüne meshetmesi onun için bir ruhsat olacaktır. Başında hastalığı olan bir kimse günde beş defa başına su değmesi hastalığı açısından sakınca yaratıyorsa başında bulunan takke veya şapkasına meshetmesi yine onun için bir ruhsat olacaktır. Netice itibariyle böyle zaruri durumlarda sarık veya başörtüsü üzerine mesh edilmesi ne Kur'an'ın kolaylık ilkesine ne de varid olan hadislere aykırıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hanefiler, Kur'an nassını esas alıp bu nassa uygun olan, aşağıda belirteceğimiz bir hadisi delil olarak kabul ederken, bunun dışındaki diğer rivayetleri te'vil yoluna gitmektedir. Te'vil ettikleri bu rivayetler şunlardır: "Abdurrahman b. Avf, Bilal'e Hz. Peygamberin mestlerine nasıl meshettiğini sorunca şöyle cevap vermektedir: "O, def'i hacetini yaptı ve bir sürahi su istedi, arkasından elini ve yüzünü yıkayıp mestlerine ve sarığına meshetti."[82] Diğer rivayet ise, Hz. Peygamberin gönderdi-

[80] Merginânî, a.g.e, I, 18; İbn Humam, a.g.e, I, 140.
[81] Merginânî, a.g.e, I, 18; İbn Humam, a.g.e, I, 140; es-Serahsî, a.g.e, I, 101.
[82] Muslim, Tahare 23 Hn: 81 (I, 231); et-Tirmizî, Tahare 74 Hn: 1012 (I, 172); Farklı lafızlarla Nesâî, Tahare 86 (I, 172); İbn Mace, 1Tahare 89 Hn: 561 (I, 186) Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 277 (II, 39); el-Hakim, *el-Mustedrek*, I, 170; Abdurrezak b. Hemmam, *el-Musannef*, I, 188; İbn Huzeyme, Vudû' 141Hn: 180 (I, 92).

ği seriyyede bulunan sahabilere hava soğuk olmasından dolayı sarıklarına meshetmelerine dair hadistir.[83] es-Serahsî (ö. 483/1090) her iki hadisin de sarık üzerine meshi caiz kılmayacağını ileri sürerek bu rivayetleri te'vil yoluna gitmektedir. Bilal'in rivayet ettiği hadis hakkında "Biz öyle zannediyoruz ki Bilal, Hz. Peygamberden çok uzakta idi. Hz. Peygamberin başındaki sarığı çıkarmadığını görünce sarığın üzerine meshettiğini zannetti. Oysa ki Hz. Peygamber sarığı çıkarmadan sıyırmış ve alnına meshetmişti. es-Serahsî bu izahı Cabir'in rivayet ettiği hadise dayanarak te'vil etmektedir. Zira bu rivayette Cabir, Rasulullah'ın başındaki sarığı sıyırıp alnını meshettiğini vurgulamaktadır.[84] Seriyye ile ilgili rivayeti ise şu şekilde te'vil etmektedir: Hz. Peygamber onların özürlerinden dolayı sarık üzerine meshin cevazını sadece bu seriyyeye has kılmıştır. Nitekim bazı sahabilere birtakım şeyleri tahsis etmiştir ki Abdurrahman b. Avf'a ipek giysisini has kılması buna örnek teşkil etmektedir.[85]

Görülüyor ki Hanefiler hadis imamlarının sahih olarak kabul ettikleri hadisleri delil olarak kullanmayıp te'vil yoluna gitmektedirler. Dolayısıyla ruhsat kapısını kapatmaktadırlar. Oysa ki yukarıda zikredilen hadisler hem et-Tirmizî (ö. 279/892), hem de Hakim en-Neysaburî (ö. 405/1014) hem de Azimâbâdi (ö. 1273/1857) tarafından sahih olarak kabul edilmiştir. et-Tirmizî, Muğîre b. Şu'be'nin rivayet ettiği "Hz. Peygamberin abdest alıp mestlerine ve sarığına meshetti" şeklindeki rivayetinin hasen sahih olduğunu ve Hz. Peygamberin ashabından Ebû Bekr, Ömer, Enes, ve daha sonraki alimlerden Evzâî, Ahmed b. Hanbel, ve İshak'ın sarık üzerine meshedilmesinin caiz olduğu görüşüne sahip olduklarını ifade etmektedir.[86]

Hanefilerin te'vil ettikleri Seriyye hadisi konusunda Hakim en-Neysaburî (ö. 405/1014) bu hadisin Muslim'in şartına göre sahih olduğunu, ancak bu lafızlarla Muslim'in tahriç etmediğini, bununla birlikte başka lafızlarla sarık üzerine mesh konusunda el-Buharî'nin ve Muslim'in ittifak hâlinde olduğunu belirtmektedir.[87] Azimâbâdî ise aynı görüşü benimseyerek ister Seriyye hadisi olsun isterse diğer hadisler olsun, sözkonusu bu rivayetlerin isnadı mut-

[83] Ebû Davud, Tahare 57 Hn: 146 (I, 36); Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 273 (II, 38); el-Hakim, *el-Mustedrek* I, 169.

[84] es-Serahsî, a.g.e, I, 101.

[85] es-Serahsî, a.g.e, I, 101.

[86] et-Tirmizî, Tahare 75 (I, 171).

[87] el-Hakim, *el-Mustedrek*, I, 169.

tasıl, sağlam tariklerle gelen sahih rivayetler olduğunu ifade etmektedir.[88] Ebû Davud'un Sunen'ine şerh [89] yazan İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1351) sarık üzerine mesh konusunda şu görüşlere yer vermektedir: "Sarık üzerine mesh, Hz. Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer'e dayandırıldığından dolayı caiz olarak kabul edilmiştir. Sarık üzerine mesh konusundaki rivayetleri Selman el-Farisî, Sevbân, Ebû Umame, Enes b. Malik, Muğîre b. Şu'be ve Ebû Musa nakletmiştir. Raşit halifeler Ebû Bekr ve Ömer de onu uygulamıştır. Dolayısıyla sarık üzerine mesh ameli, Rasulullah'tan gelen meşhur bir sünnettir.[90]

Yukarıdaki ifade edilen görüşler gözönünde bulundurulduğu zaman sarık üzerine meshi caiz kılan rivayetlerin bir kenara itilmesi, görmezlikten gelinmesi ve kaale alınmaması veya te'vil ve tahsis edilmesi tutarlı bir davranış olarak gözükmemektedir. Böyle bir ruhsatın kullanılması, ne Kur'an'a ne Hz. Peygamberin sünnetine ne de sahabenin tatbikatına aykırıdır. Zira her insanın ihtiyaçları ve durumları bir değildir. Bütün insanları her hususta tek tipte birleştirmek, onların tek bir standartta olmayan tabiatlarını zora koşmak olacaktır. Bundan dolayı bu nevi ruhsatların bulunması dindeki kolaylık (müsamaha) ilkesine de uygun düşmektedir.

Netice itibariyle buraya kadar incelediğimiz Hanefilere ait bu görüşlerin tutarlı olmadığını görmüş ve onların bu konudaki kanaatlerini hem nakli hem de akli birtakım delillerle tahlil ve tenkidini yapmış bulunmaktayız. Şimdi Hanefilerle bazı noktalarda görüş benzerlikleri taşıyan Şafiilerin delillerinin tahliline geçebiliriz.

b) Şafiiler

Şafiiler de sadece sarığa meshetmenin caiz olmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.[91] Zira onlar da Maide sûresinin 6. ayetindeki "Başınızı meshediniz" emri gereği başa meshetmenin farz olduğunu ileri sürmektedirler. Yine onlara göre sözkonusu ayet bu konuda gayet sarihtir, te'vile ihtiyaç göstermez. Ayrıca Hz. Peygamber'den Enes b. Malik kanalıyla varid olan hadis de bu ayetin anlamını kuvvetlendirmektedir. Bu rivayet şöyledir: Enes b. Malik şöyle rivayet etmiştir: "Ben Rasulullah'ı abdest alıken gördüm. Ba-

[88] Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, I, 250.
[89] Bu şerh Azimâbâdî'nin "Avnu'l-Ma'bud" adlı eserinde bulunmaktadır.
[90] A.g.e, I, 251.
[91] İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 300; ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 342.

şında Katar mamulü bir sarık vardı. Sarığın altına elini soktu ve başının ön kısmını meshetti de sarığı bozulmadı."[92] Şafiiler, bu hadisi sarığa meshetmenin caiz olmayacağına delil getirmektedirler.[93] Oysaki Enes b. Malik'in Hz. Peygamberin sarığını kaldırıp veya sıyırıp başının ön kısmını meshetmiş olduğunu söylemesi, sadece sarık üzerine meshetmiş olmasına mani değildir. Muğîre b. Şu'be ve diğer sahabilerden rivayet edilmiş hadisleri de gözönünde bulundurmak gerekir. Enes'in diğer rivayet hakkındaki suskunluğu, o rivayetlerin nefyine delalet etmez.[94] Sadece bir veya iki hadisi alıp herhangi bir konuda karar vermek bizi doğru ve tutarlı bir neticeye götürmez. O konudaki bütün rivayetleri bir araya getirip bütünlük prensibinden hareketle sağlıklı bir sonuca varmak gerekir. Nitekim Şafiiler alınla birlikte sarığa meshin caiz olabileceğine dair rivayetleri kabul etmekte, fakat bunun dışındaki diğer rivayetleri te'vil yoluna gitmekte ve şöyle izah getirmektedirler: Sarığa meshin caiz olacağı konusundaki rivayetler, Kur'an nassına muhalif olup te'vili gerektirir. Dolayısıyla yakîn olan bir şey ihtimalli olan bir şeyden dolayı terk edilemez. Sadece sarık üzerine mesh başa mesh değildir.[95] Ayrıca sarığın çıkarılmasında da hiçbir meşakkat sözkonusu değildir.[96]

Görüldüğü üzere "Hz. Peygamberin abdest alıp alnıyla birlikte sarığına ve mestlerine meshettiği" şeklindeki bu ve benzeri hadisleri dikkate alarak alınla birlikte sarığa beraberce meshedilmesine cevaz veren Şafiiler yalnızca sarığın üzerine meshedilmesini Kur'an'ın nassına muhalif olarak kabul etmektedir. Muslim'in şârihi en-Nevevî (ö. 676/1277) de mezkur hadisi izah ederken şu görüşlere yer vermektedir: "Hadis bütün başa meshetmeyi şart koşmamakta bilakis bir kısmına meshin kafi geleceğini belirtmektedir. Zira başın tamamına meshetmek farz olsaydı, Rasulullah sarığının üzerine meshetmekle iktifa etmezdi. Çünkü bir uzuvda hem aslı hem de bedeli yapmak caiz değidir. Başa meshi sarığın üzerinden tamamlamak Şafiilerden bir camaate göre müstehaptır. Sarığın abdestli, abdestsiz giyilmesinde hükmen bir fark yoktur.[97]

Şafiîler alınla birlikte sarığa meshi caiz gören rivayetleri delil olarak kullanırken, diğer sahih olarak gelen rivayetleri gözardı etmekte ve te'vil yoluna gitmektedirler. Oysa ki yukarıda işaret edil-

92 Ebû Davud, Tahare 57 Hn: 147 (I, 36); İbn Mace, 1 Tahare 89 Hn: 564 (I, 186).
93 Zuhaylî, a.g.e, I, 342.
94 Azimâbâdî, a.g.e, I, 251.
95 ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 342.
96 İbn Kudame, a.g.e, I, 300.
97 en-Nevevî, *Şerhu Sahihi Muslim*, III, 172.

diği üzere bir konudaki hadisleri bir bütün olarak değerlendirmek ve bir neticeye ulaşmak daha tutarlı bir yoldur. İmam Şafiî ve ona tabi olan imamları burada bu sebepten dolayı kınamanın doğru bir davranış tarzı olduğu kanaatinde değiliz. Onlar sadece kendi devirlerinde ulaşabikldikleri hadisleri almış ve delil olarak kullanmışlardır. O dönemde belki kendileri nazarında en iyi kararı da vermiş olabilirler. Ki o dönemde hadislerin bugün olduğu kadar bütün olarak hadis kolleksiyonlarında toplu olarak bulunmadıklarını düşünecek olursak onların bu konudaki kararlarını saygıyla karşılamak gerekir. Oysa bugün biz onlardan daha şanslıyız. Zira bütün rivayetlere ve onların yorum ve şerhlerine sahibiz. Bu nedenle hadisleri bir bütün olarak değerlendirme ve bir neticeye ulaşma konusundaki avantajımızı değerlendirmek durumundayız.

Netice itibariyle araştırmanın başında naklettiğimiz bu rivayetleri bir bütün olarak değerlendirdiğimiz zaman, hem sarık konusunda hem de ilerde değineceğimiz kadının başörtüsü konusunda zaruri ve geçerli mazeretlerin bulunduğu durumda bu ruhsatın kullanılmasının bir sakıncası olmadığını söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Buraya kadar sarık üzerine meshi caiz görmeyenlerin delillerini ve bunların tahlil ve tenkidini ortaya koymaya çalıştık. Onların görüşlerini dayandırdıkları aklî ve naklî delilleri irdeledik. Bundan sonra ise sarık üzerine meshi caiz gören Hanbelîler ile zaruri durumlarda ve çıkartılması hâlinde zarar görüleceği durumlarda meshi caiz gören Malikîlerin delillerinin tahlilini yapmaya çalışacağız.

c) Hanbelîler

Hanbelî mezhebi nasslara büyük bir titizlikle sarılan ve lafza önem veren bir yapıya sahiptir. Diğer fikri meselelerde olduğu gibi, sarık üzerinde mesh konusunda varid olan nasslara büyük değer vermiş, hadislerin lafızlarına önem vermeyi kendilerine bir ilke olarak kabul etmişlerdir. Bu sebepten dolayı Hanbelîler abdestli olarak sarılmış bir sarığın üzerine meshin caiz olacağını çeşitli hadislere dayanarak benimsemişlerdir.[98] Onlar Maide suresinin 6. ayetindeki "Başınızı meshediniz" ifadesindeki hükmü kabul etmektedirler. Ancak Hz. Peygamberin burada Allah'ın kelamını açıklama ve tefsir etme

[98] İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 301; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 101.

yetkisi vardır. Onun aynı zamanda Kur'an'ın dışında yeni bir hüküm getirme yetkisi de vardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber Kur'an'ın getirdiği hükümle birlikte, kendisi de yeni bir hüküm getirmekte ve rivayetlere göre sarığa meshetmekte ve ona meshetmeyi de emretmektedir. Netice olarak mezkur ayetle kasdolunan, hem başa hem de onun örtüsüne meshetmektir.[99]

Hanbelîler Kur'an'daki başa meshle ilgili ayeti bu şekilde izah ettikten sonra bu görüşlerini bazı hadislerle de destekleme yoluna gitmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür. Muğîre b. Şu'be şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber mestlerine ve sarığına meshetmek suretiyle abdest aldı.[100] Muslim'de geçen Bilal'in rivayeti ise şöyledir: "Hz. Peygamber mestlerine ve sarığına meshetmiştir."[101] Diğer bir rivayet ise Ca'fer b. Amr b. Umeyye ed-Damrî'den gelen şu hadistir: "Ben Hz. Peygamberi mestlerine ve sarığına meshederken gördüm."[102] Hz. Ömer'e atfedilen bir sözde ise: "Kim temiz olarak (abdestli iken) sarık üzerine meshetmezse Allah da onu temiz kılmaz."[103] denilmektedir. Hanbelî mezhebinin büyük alimlerinden İbn Kudâme (ö. 620/1223) "*el-Muğîî*" adlı meşhur eserinde bu nevi rivayetleri görüşlerine temel delil olarak zikrettikten sonra görüşlerinin mantıkî sebebini şöyle açıklamaktadır: "Sarık, şeriatin gerekli gördüğü mahalde (başta) kendisine meshedilmesi gerekli olan bir örtüdür. Mestlere nasıl meshediyorsak sarık üzerine de meshetmek caizdir. Zira baş teyemmümde sâkıt olan bir uzuvdur. Ayaklarımızın örtüsü olan meste nasıl meshediyorsak, başımızın örtüsü olan sarığa da meshetmek caizdir. Maide 6. ayet de zikrettiğimiz düşünceye aykırı değildir. Çünkü Hz. Peygamber Allah'ın kelamını açıklamakta ve tefsir etmektedir. Hz. Peygamber, rivayetlere göre sarığına meshetmiş ve ona meshetmeyi emretmiştir. Mezkur ayette kasdolunan hem başa hem de onun örtüsüne (sarığına) meshetmektir.[104]

İbn Kudâme genelde meshin başa isabet etmeyip saça meshedildiğini ve saçın el ile kafa arasında bir örtü olduğunu söyleyerek

[99] İbn Kudame, a.g.e, I, 301.

[100] Muslim, 2 Tahare 23 (I, 231); et-Tirmizî, Tahare 74 Hn: 100 (I, 170) et-Tirmizî Bu hadis hakkında " Hasenun Sahîhun" demektedir.

[101] Muslim, 2 Tahare 23 Hn: 81 (I, 231) İbn Mace, 1 Tahare 89 Hn: 561 (I, 186).

[102] el-Buhârî, 4 Vudu' 48 (I, 59); Fethurrabbânî, Tahare 12 Hn: 275 (II, 38) İbn Mace, 1 Tahare 89 Hn: 562 (I, 186); İbn Huzeyme, Vudu' 141 Hn. 181 (I, 92); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Tahare I, 23.

[103] İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 60; Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, I, 250.

[104] İbn Kudame, a.g.e, I, 301.

sarığında böyle bir işlevde bulunduğuna işaret ettikten sonra şu örneği vermektedir: Bir kimse için sarığına dokundu veya onu öptü denildiğinde, biz bundan o kimsenin başına dokunduğunu ve onu öptüğünü anlarız. Netice itibariyle hem başın hem de ayakların örtüsüne meshin cevazı konusunda biz ittifak hâlindeyiz.[105]

Hanbelîler sarık üzerine meshin cevazını kabul etmekle birlikte sarık hakkında birtakım şartların bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Başın ön kısmı, kulaklar ve başın yan tarafları gibi açılması adet olan kısımları hariç sarığın, başın büyük bir kısmını örtmesi gerekir. Zira bu açık kısımlar muaf tutulmuştur. Bunların kapatılması meşakkat doğuracağından dolayı açık kısımlar öylece kalır.

2. Giyilen sarık müslümanlara has bir vasıfta olmasıdır. Yani bir veya iki defa sarılmış olması gerekir. Bu Arapların giydikleri sarıktır. En güzel bir şekilde kapatır ve onu çıkarmak zordur.[106]

3. Giyilen sarık haram olmayıp mübah olması gerekir. Gasbedilmiş veya ipek olması gibi.

4. Sarık kadınlar için değil, erkekler için olması gerekir. Çünkü onlar erkeklere benzemekten nehyedilmişlerdir. Soğuk ve diğer zaruretten dolayı giymiş olsalar bile kadınların sarığa meshetmeleri caiz değildir.[107]

Hanbelîlerin sarık konusunda bu nevi şartlar ileri sürmesinin altında yatan sebep, onların şekilci ve lafızcı oldukları gerçeğidir. Dolayısıyla getirilmiş olan ruhsat, ruhsatsızlığa dönüşmüş olmaktadır. Gerçekten bu şartlar özellikle son üç şart üzerinde düşünülmesi ve tekrar ele alınması gereken şartlardır.

Öncelikle zorunlu olarak belirtmemiz gereken nokta, müslümanlara ait bir kıyafetin olup olmadığıdır. İslâm belirli nitelikte bir elbise tipi tesbit etmiş değildir. Onun belirlediği ölçü, elbisenin vucut hatlarını belli etmemesi ve teni gösterecek şekilde şeffaf olmamasıdır. Bunun dışında kıyafetler bölgeden bölgeye değişebilir. Çoğrafi ve iklim şartları açısından farklılıklar ortaya çıkabilir. Dolayısıyla başa örtülen giysi de bölgeden bölgeye farklılık arzedebilir. Örf, adet ve gelenekler açısından değişik biçimlerde tezahür edebilir. O hâlde burada önemli olan başa giyilen giysinin şu milllete veya bu millete has olması olmayıp örf gereği başa giyilen bu giysi üzerine Hz. Peygamberin hadislerinde varid olan

105 İbn Kudame, a.g.e, I, 301.
106 İbn Kudame, a.g.e, I, 301.
107 ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 341-42

meshetme ruhsatının mevcut olup olmayacağı meselesidir. Hanbelîlerin çıkmazı, sadece Araplara has olan sarığa meshedilmesine cevaz vermeleridir. Peki diğer bölgelerde başka çeşitlerde başa giyilen giysilere mesh caiz olmayacak mıdır? Bu durumda sadece Araplara has olan sarığı giyenler meshedebilecek, diğerleri ise bu ruhsattan yararlanamayacaktır. Dolayısıyla böyle bir şartın mantıkî ve tutarlı bir tarafı bulunmamaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da sadece erkeklere has olan sarık üzerine meshin caiz olması meselesidir. Bu da şekilci ve lafızcı bir anlayışın ürünüdür. Sedece erkeklere has olan sarık üzerine meshin caiz olması, kadınların kullandığı başörtüsü üzerine meshin caiz olmayacağı anlamı çıkmaktadır. Kaldı ki kadınların sarık değil, kendilerine has bir örtü kullandıkları bir gerçektir. Erkeklere has olan sarık üzerine mesh ruhsatı verilip, kadınların böyle bir kolaylıktan yararlanamaması, mükellefiyet açısından ve şartlar bakımından bir olan iki cinsin arasında ayırımın yapılması sonucunu doğurur ki bunun da tutarlı bir düşünce olması mümkün değildir.

Diğer önemli bir husus ise giyilen sarığın haram olmayıp mübah olması konusudur. Kanaatimizce bir giysinin haram olması veya mübah olması ile üzerine meshedilip edilemeyeceği arasında bir bağlantı olmasa gerektir. Ayrıca sarığın vasıfları konusunda getirilmiş olan bu şartlar, tamamiyle kendi devirlerinde var olan şartlar gereği ve şekilci-lafızcı anlayış neticesinde ictihadî olarak ileri sürülmüş şartlardır. Ne Kur'an'da ne de varid olan hadislerde bu nevi şartların varlığı sözkonusudur. Dolayısıyla içtihadî bir karar olarak ortaya çıkmış bu şartların zamanla geçerliliğini yitirmiş olması tabiî karşılanmalıdır. Zira örf, âdet ve geleneklerde ve bununla birlikte hayatın birçok yönlerinde devamlı bir değişim sözkonusudur. Kıyafetlerin şekil, renk ve biçim bakımından değişime uğraması kaçınılmazdır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber bize tek tip kıyafet öngörmemiştir. O yaşadığı dönemde toplumun örf ve adetine ve İslâmın getirdiği ölçülere uygun elbiseler giymiştir. Bu tip elbiseleri de sonraki nesillere zorunlu kılmamıştır. Netice itibariyle belirli bir tipteki bir giysiyi çeşitli şartlar ileri sürerek İslâmîleştirme, İslamın evrensel olma ilkesini zedelemektedir.

Hanbelîlerin görüşlerini bu şekilde tahlil ve tenkidini yaptıktan sonra Malikîlerin sarık üzerine meshetme konusundaki görüşlerine geçebiliriz.

d) Malikîler

Malikî mezhebinin kurucusu İmam Malik (ö. 179/795) el-Muvatta' adlı eserinde sarık ve başörtüsüne meshedilemeyeceğine dair gerek sahabenin gerekse kendi görüşlerini ortaya koyan rivayetlere yer vermektedir. Öncelikle sahabenin bu konudaki fetva ve uygulamalarına bakalım:

İmam Malik'in beleğanî türünden rivayet ettiği haberde Cabir b. Abdillah el-Ensarî'ye sarığa meshetme konusunda bir soru soruldu. O, 'Hayır, (sarığa değil) saça meshedilmesi gerekir." dedi.

Malik, Hişam b. Urve'den şöyle rivayet etmiştir: "Ebu Urve b. Zubeyr sarığını çıkarır, suyla başını meshederdi."

Malik, Nafi'den şöyle nakletmiştir: Abdullah b. Ömer'in karısı Safiyye bt. Ebî Ubeyde başörtüsünü çıkarır başını suyla meshederdi. Nafi o zaman küçüktü.[108]

Malik'in zikrettiğimiz eserinde kendi fetvasına da yer vermektedir. Malik'e sarık ve başörtüsüne mesh konusunda sorulduğunda, O, "ne erkeğin sarığına ne de kadının başörtüsüne meshetmesi caiz olmaz, her ikisi de başlarına meshetmeleri gerekir" demiştir.[109] Malikî mezhebine mensub ez-Zurkânî (ö. 1122/1710), bu rivayetlerin yorumunda Allah'ın "Başınızı meshediniz" (Maide 6) buyurduğundan dolayı sarığa mesheden kimsenin başını meshetmiş olmayacağını belirtmektedir.[110] ez-Zurkânî, İbn Abdilberr'den (ö. 463/1071) nakille Hz. Peygamberin sarık üzerine meshettiğine dair Amr b. Umeyye, Bilal, el-Muğîre b. Şu'be, Enes b. Malik tarikıyla hadislerin varid olduğunu, Amr b. Ümeyye hadisini el-Buharî'nin (ö. 256/870) es-Sahih'inde tahric ettiğini ve isnadının problemli olduğunu belirtmektedir. O, yine İbn Abdilberr'e dayanarak sarık üzerine meshi Ahmed b. Hanbel, el-Evzâî, Davud ve başkaları rivayetlere (âsar) ve mestlere kıyas ederek caiz kılarken, Malik, Şafiî, Ebû Hanîfe'nin caiz görmediklerini, zira mestler üzerine mesh hükmü, kıyastan değil, rivayetlerden (âsar) çıkarılmıştır.

[108] Malik b. Enes, *el-Muvatta'* (Yahya b. Yahya rivayeti), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1989, s. 25.

[109] Malik b. Enes, a.g.e, s. 25; Benzer görüşler için bkz: Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kubra*, Daru Sadr, Beyrut, Tarihsiz, I, 16.

[110] ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî ala Muvatta' el-İmama Malik*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, beyrut, 1990, I, 111.

Eğer öyle olmuş olsaydı, o takdirde eldivenlere de meshetmenin caiz olacağnı ifade etmektedir.[111]

Malikîler normal şartlarda sarık ve başörtüsüne meshedilemeyeceği konusunda cevaz vermemekle beraber, Vehbe ez-Zuhaylî'nin nakline göre Malikîler, çıkartılması hâlinde zarar görüleceğinden korkulan ve külah gibi baş üzerine sarılmış olup altında kalan kısmını meshedemediği bir sarığın üzerine meshetmenin caiz olduğu ve şayet başın bir kısmını meshedebilmek imkanı varsa o kısmı meshedebileceğini, geri kalan kısmını da sarığın üzerine meshederek tamamlayabileceğini belirtmektedirler.[112] Bu alıntılardan da anlaşıldığı kadarıyla gerek İmam Malik eserinde gerekse onun eserine şerh yapan ez-Zurkânî'nin yaptığı değerlendirmelerden Malikîlerin bu konudaki fikirlerinin sarık veya başörtüsü üzerine meshedilemeyeceği yönünde olduğu, bununla birlikte zarurî durumlarda ise sarık veya başörtüsü üzerine meshedileceği görülmektedir. Yukarıda Hanefiler ve Şafiîler için yaptığımız eleştiriler Malikîler için de geçerlidir. Bunları burada tekrar etmeyi gerekli görmüyoruz. Yalnız şu noktayı belirtmekte fayda vardır. İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126) de dediği gibi, delil olabilecek bir hadis, her mezhep imamının veya ona mensup olan alimin ya kendi katında sahih değildir, ya ona göre kitabın zahirine aykırıdır, ya da ahad yolla nakledilmesi nedeniyle o hadisle amelin meşhur olmasını şart koşan alimler katında kendisiyle amel meşhur olmamıştır. Özellikle de Medine'de bu hadisle amel meşhur olmamıştır. Zira İmam Malik, amelin meşhur ve yaygın olmasına özel itina göstermiştir.[113]

Kadınların Başörtüsü Üzerine Meshi Problemi

Kaynakları tetkik ettiğimizde, bu konuda fazla bir bilginin bulunmadığını görüyoruz. Konuyla ilgili bilgiler es-Serahsî (ö. 483/1090)'nin meşhur eseri *el-Mebsut* ile İbn Kudame (ö. 620/1223)'nin *el-Muğni*'sinde özet olarak mevcuttur.

Hanefiler, yukarıda izah ettiğimiz gerekçelerden yola çıkarak sarık üzerine meshi caiz görmedikleri gibi, kadınların başörtüleri-

111 ez-Zurkânî, a.g.e, I, 112.

112 ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 342 (eş-Şerhu'l-Kebîr, I, 163; eş-Şerhu's-Sağîr, I, 203'den naklen).

113 İbn Rüşd, *Bidayetu'l-Muctehid ve Nihayetu'l-Muktesıd*, Kahraman Yay. İst, 1985, I, 10.

ne meshetmelerine de cevaz vermemektedir. Bu görüşlerini ise Hz. Aişe kanalıyla rivayet edilen bir habere dayandırmaktadır. Bu rivayette Hz. Aişe elini başörtüsünün altına sokup başını meshetmiş ve şöyle demiştir: Rasulullah bana böyle yapmamı emretti." Hanefiler bu tatbikatı gözönünde bulundurmak suretiyle her ne kadar başörtüsü üzerine meshedilmenin caiz olmayacağını söylüyorlarsa da onlar bu konuda katı bir tutum sergilemekten uzak durmaktadırlar. Onlara göre bir kadın başörtüsüne meshedecek olursa ıslaklık başa nüfuz etmelidir. Taki başın dörtte biri ıslak olsun.[114] Görüldüğü gibi Hanefiler başörtüsü çıkarılmadan onun üzerine meshedilmesini öngörmek suretiyle burada tolerans göstermiş olmaktadırlar.

Hanbelî mezhebinin ileri gelen VI. ve VII. asır alimlerinden İbn Kudame *el-Muğnî* adlı eserinde kadınların başörtülerine meshetmeleri konusunda iki görüşün bulunduğunu zikretmektedir.

Birinci görüş şu şekildedir: İbn Munzir'e göre kadınların başörtülerine meshetmeleri caizdir. Zira Hz. Peygamberin eşi Ummu Seleme başörtüsüne meshederdi.[115] Diğer taraftan Hz. Peygamberin mestlere ve örtüye "hımar" meshetmeyi emrettiği rivayet edilmektedir. Bu örtü (başörtüsü) başa mutad olarak giyilen bir giysidir. Onu her zaman çıkarmak zordur. Başörtüsü bu konuda sarıkla aynı işlevi görmekte ve ona benzemektedir.

İkinci görüşe göre kadınların başörtülerine meshetmeleri caiz değildir. Zira İmam Ahmed b. Hanbel'e kadınların başörtülerine nasıl meshedecekleri sorulduğu zaman o, "başörtüsünün üstünden değil, altından meshederler" şeklinde cevap vermiştir. Nitekim bu konuda Nafi, Malik, Şafii, Hammad b. Ebî Süleyman, Evzâî ve Said b. Abdilaziz başı korumak için sarılan şey üzerine bilittifak meshin caiz olmadığı görüşünü paylaşmışlardır.[116] Bu alimlerden İmam Malik, başörtüsüne meshedilemeyeceğini ifade etmekte ve başörtüsüne mesheden kadının namazını ve abdestini iade edeceğini söylemektedir. O, Hz. Aişe'nin abdest aldığında elini örtüsünün altına koyup saçını meshettiği rivayetini İbn Vehb'den delil olarak getirmektedir.[117]

Hanefiler ve Malikîler bu konuda Kur'an nassına bağlı kalmayı tercih ettiklerinden dolayı nassa uygun ve onu destekleyen riva-

[114] es-Serahsî, *el-Mebsut*, I, 101.
[115] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 22. [116] İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 305.
[117] Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kubra*, I, 16.

yetleri almayı öngörmüşlerdir. Hz. Aişe'den nakledilen haberi delil olarak aldıkları hâlde, Ummu Seleme'den gelen habere iltifat etmediklerini görüyoruz. Onlar açısından Hz. Aişe'nin haberi sağlam ve Kur'an nassına uygun düşebilir. Ancak Ummu Seleme'ye ait bu haber de de kadınlar için bir kolaylık sözkonusudur. Bunu da dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. Zira kadınlara el, yüz ve ayakları hariç diğer yerlerin örtülmesi farz olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla onlar her zaman her yerde toplum içerisinde farklı pozisyonda olmaları kaçınılmazdır. Musait olmayan bir ortamda abdest alma gereği duyan bir kadın, abdest alırken başörtüsünü çıkarması, başını meshedip tekrar başını bağlaması meşakkat doğurabilir. Biz bunun her zaman böyle olması gerektiğini iddia etmiyoruz. Ancak gerçekten zaruri durumlarda ve İslâmî açıdan meşru olarak kabul edilen mazeretler konusunda böyle bir ruhsattan ve kolaylıktan faydalanmaları makul görünmektedir. Zira Hz. Peygamberin bazen başına, bazen sadece sarığına, bazen de hem başına hem sarığına meshettiği sabittir. O, bu kadar geniş musamahayı hayatında uygulamışken, niçin kadınların başörtülerine meshetmeleri uygun görülmesin. Bu söylediğimiz ölçüler içerisinde kadınların başörtülerine meshetmelerinde bir sakınca gözükmemektedir.

Ahmed b. Hanbel'in kadınların başörtülerine üstünden değil, altından saçlarına meshederler" şeklinde fetva vermesi, mesh olayını sadece sarık üzerine hasretmesinden kaynaklanmaktadır. Bu, şekilci ve lafızcı anlayışın ürünüdür. Hz. Peygamberin sarığına meshettiği kabul ediliyorsa –ki Hanbelilere göre öyledir– bu ruhsattan kadınlar niçin faydalanmasın? Hz. Peygamber abdest alırken sarığına meshediyorsa onu örnek olarak kabul eden müslüman bir kadın niçin başörtüsüne meshetmesin. "sarık üğzerine mesh olur, ancak başörtüsü sarık değildir, o hâlde ona mesh gerekmez" gibi bir anlayışın mantıki ve tutarlı bir tarafı yoktur.

Sonuç

Bu mütevazı araştırmamızın bu bölümünün neticesinde sarık üzerine mesh konusunda mezheplerin ihtilaf ettiğini görüyoruz. Hanefiler sarık üzerine meshi kesin olarak reddederken Kur'an nassını esas almakta ve bu nassa uygun hadisleri de görüşlerine dayanak kılmaktadır. Onlar diğer sahih olarak varid olan birtakım rivayetleri te'vil ederek gözardı etmektedirler. Hâlbuki onların sa-

hih oldukları ve amel edilmeye değer bulundukları hadisçiler tarafından ortaya konulmuştur. Kanatimizce bu hadislerin de gözönünde tutulması gerekir. Ayrıca bu konudaki sahabenin tatbikatını bir kenara atmamak gerekir. Zira onların Hz. Peygamberden gördüklerini uygulamış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Hanefilerin sarık üzerine meshle, mestler üzerine mesh arasında da kıyasın olmayacağı, mestlerin çıkarılması zor olduğu hâlde sarığın çıkarılması kolay olduğu şeklindeki akli birtakım zorlamalarının bir dayanağı olmadığı açıktır.

Şafiiler temelde Kur'an nassını esas almakla birlikte Hz. Peygamberden varid olan alınla birlikte sarığa meshi caiz gören rivayetleri delil alarak sarığa ancak alınla birlikte meshedilebileceğini öngörmektedirler. Bunun yanında diğer rivayetleri görmezden gelmektedirler. Hadislerin bir kısmını alıp diğerlerini bırakmak, parçacı bir yaklaşımın göstergesidir. Oysaki hadisleri bütünlük ilkesi gereği bir bütün olarak ele alıp bir neticeye varmak gerekir. Parçacı yaklaşımlar malesef bizi yanlış sonuçlara götürmektedir.

Hanbeliler, sarık üzerine meshi kabul ederlerken sarığın mahiyeti konusunda birtakım şartlar ileri sürmektedirler. Onların sarık konusunda bu nevi şartları ileri sürmelerinin altında yatan sebep şekilci-lafızcı bir anlayışa sahip olmalarıdır. Dolayısıyla getirilmiş olan ruhsat ruhsatsızlığa dönüşmüş olmaktadır. Kaldı ki bu şartlar içtihadi bir özelliğe sahip olup bağlayıcı olmamalıdır.

Malikiler, sarık ve başörtüsü üzerine meshetmeyi Kur'anIn zahirine ve delil olarak kullandıkları hadisler açısından caiz görmemekle beraber sarık üzerine meshi ancak zarurî durumlarda caiz görmektedirler.

Sarık ve başörtüsü üzerine meshe karşı çıkan alimler, dinin getirmiş olduğu ibadetleri tek bir kalıp içerisine sokma eğilimindedirler. Oysa ki insanların durumları, ihtiyaçları tek bir standart, ölçü ve karakterde değildir. Böyle bir tek düzelik insanları zora sokacaktır. Sadece başa meshedilir, Onun dışında başka bir alternatif yoktur" gibi bir uygulamaya bütün insanlar her zaman ve mekanda uymaları ve tatbik etmeleri mümkün olacak mıdır? Oysaki İslam dini bütün ibadetlerde birtakım kolaylıklar getirmiştir. İslam kolaylık dinidir. Gerek Kur'an'ın bu konudaki buyrukları, gerekse Hz. Peygamberin bu yöndeki sözleri ve davranışları bizim için yol göstericidir. Bu aynı zamanda Allah'ın kullarına engin rahmetinin bir nişanesidir.

Hadisleri bir bütün olarak değerlendirdiğimiz zaman, bize sarık üzerine mesh konusunda birçok alternatifler sunulmaktadır. Bu

rivayetlerde Hz. Peygamberin bazen sadece başına, bazen sadece sarığa, bazen de hem başına ve hem de sarığına meshettiği görülmektedir ki bunlar sahih olarak kabul edilmiş rivayetlerdir. Aslında Hz. Peygamber bu farklı tatbikatlarla, farklı durumlarda bulunan, tek standart üzere yaratılmamış olan insanlara farklı birtakım alternatifler sunmuş olmaktadır. Herkes durumuna ve ihtiyacına göre bu farklı uygulamalardan yararlancaktır. Dolayısıyla din her zaman ve mekanda yaşanabilir bir kurum olacaktır.

B) Çorap ve Ayakkabı (Mest) Üzerine Mesh ile İlgili Hadisler

Muğire b. Şu'be şöyle rivayet etmiştir: Nebi (s.a.v) abdest aldı ve çorapları ve ayakkabıları (mestler) üzerine meshetti. Ebû İsa et-Tirmizî "Bu hadis hasen sahihtir." demiştir. (Bu lafız, et-Tirmizi'ye aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Haddesenâ Hennâd ve Mahmud b. Gaylân kâlâ: Haddesenâ Vekî' an Sufyan an Ebî Kays an Huzeyl b. Şurahbil ani'l-Muğîre b. Şu'be.[118]
2. Haddesenâ Ali b. Muhammed, senâ Vekî', senâ Sufyan an Ebî Kays el-Evdî an Huzeyl b. Şurahbil ani'l-Muğîre b. Şu'be.[119]
3. Haddesenâ Muhammed b. Yahya, senâ Mualla b. Mansur ve Bişr b. Adem kâlâ: senâ İsa b. Yunus an İsa b. Sinan an ed-Dahhak b. Abdirrahman b. Arzeb an Ebî Musa el-Eş'arî.[120]
4. Haddesenâ Osman b. Ebî Şeybe, an Vekî' an Sufyan, Haddesenâ es-Sevrî an Ebî Kays el-Evdî (huve Abdurrahman b. Servan) an Huzeyl b. Şurahbil ani'l-Muğîre b. Şu'be.[121]
5. Haddesenâ Abdullah, Haddesenî Ebî, senâ Vekî', senâ Sufyan an Ebî Kays an Huzeyl b. Şurahbil ani'l-Muğîre b. Şu'be.[122]
6. Ahberanâ Ebû Tahir, Nâ Ebû Bekr, senâ Bundar ve Muhammed b. el-Velid kâlâ: Haddesenâ Ebû Asım, Nâ Sufyan, Nâ Selem b. Ca'de, Nâ Vekî' an Sufyan Haddesenâ Ahmed b. Meni' ve Muhammed b. Râfi kâlâ: Haddesenâ Zeyd b. el-Hubab, Nâ Sufyan es-Sevrî an Ebi'l-Kays el-Evdî an Huzeyl b. Şurahbil ani'l-Muğîre b. Şu'be.[123]

[118] et-Tirmizî, *es-Sunen*, Tahare 74 Hn: 99 (I, 167).
[119] İbn Mace, 1 Tahare 88 Hn. 559 (I, 185). [120] İbn Mace, 1 Tahare 88 Hn: 560 (I, 186).
[121] Ebû Davud, Tahare 61 Hn: 159 (I, 41). [122] Fethurrabbânî, Tahare 7 Hn: 346 (II, 71).
[123] İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 99.

7. Haddesenâ Vekî' an Sufyan an Ebi'l-Kays an Huzeyl an Muğîre b. Şu'be.[124]

Çorap ve Ayakkabı (Mest) Üzerine Mesh ile İlgili Sahabenin Uygulaması

a) Hz. Ali'nin Uygulaması:

Ka'b b. Abdillah şöyle rivayet etmiştir: Hz. Ali'yi bevl edip (daha sonra da abdest alırken) çoraplarına ve ayakkabılarına (mestlerine) meshettikten sonra namaz kıldığını gördüm." (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Abdurezzak an es-Sevrî an ez-Zeberkân an Ka'b b. Abdillah.[125]
2. Haddesenâ Ebû Bekr b. Ayyaş an Abdillah b. Saîd an Culas b. Amr kâle: Raeytu aliyyen bâle summe meseha ala cevrabeyhi ve na'leyhi.[126]
3. Haddesenâ Veki' an Sufyan an ez-Zeberkân el-Abdî an Ka'b b. Abdillah enne aliyyen bâle summe teveddae ve meseha ale'l-cevrabeyni ve'n-na'leyni.[127]
4. Haddesenâ Vekî' kâle Haddesenâ Yezid b. Merdanebe an el-Velid b. Serî an Amr b. Kureyb enne Aliyyen teveddae ve meseha ale'l-cevrabeyn.[128]

b) Ebû Mes'ud'un Uygulaması:

Halid b. Sa'd şöyle rivayet etmiştir: Ebû Mes'ud el-Ensarî kıldan örülmüş çoraplara ve ayakkabılara (mestlere) meshediyordu. (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Abdurrezzak an es-Sevrî an Mansur an Hâlid b. Sa'd.[129]
2. Abdurrezzak ani's-Sevrî, ani'l-A'meş an İbrahim an Hemmam b. Haris an Ebî Mes'ud.[130]

[124] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Tahare I, 188.
[125] Abdurrezzak, *el-Musannef*, I, 199.
[126] İbn Ebî Şeybe, I, 188.
[127] A.g.e, I, 189.
[128] A.g.e, I, 189.
[129] Abdurrezzak, a.g.e, I, 199.
[130] Abdurrezzak, a.g.e, I, 200.

3. Haddesenâ Ebû Bekr kâle: Nâ Numeyr ani'l-A'meş an İbrahim an Hemınam enne Ebâ Mes'ud kâne yemsehu ale'l-Cevrabeyn.[131]
4. Haddesenâ Vekî' ani'l-A'meş ani'l-Müseyyib b. Râfi' an Busr b. Amr kâle raeytu Ebâ Mes'ud bâle summe teveddae ve meseha ale'l-cevrabeyn.[132]

c) İbn Ömer'in Uygulaması:

Ebu Culas'ın rivayetine göre İbn Ömer çoraplarına ve ayakkabılarına (mestlerine) meshederdi. (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Abdurrezzak ani's-Sevrî, an Yahya b. Ebî Hayye an Ebi'l-Culas an İbn Ömer.[133]
2. Abdurrezzak an Ebî Ca'fer an Yahya el-Bukâî kâle: Semi'tu İbn Ömer yekûlu: el-Meshu ale'l-cevrabeyn kel meshi ale'l-huffeyn.[134]

d) Enes b. Malik'ın Uygulaması:

Katâde'ye Enes b. Malik'in çoraplara meshedip etmediği sorulduğunda: "Evet mestlere meshettiği gibi çoraplara da meshetmiştir." demiştir. (Bu lafız Abdurrezzak'a aittir.)

Hadisin Senedleri

1. Ahberanâ Abdurrezzak kâle: Ahberanâ Ma'mer an Katâde an Enes b. Malik.[135]
2. Haddesenâ Vekî' an Hişam an Katâde an Enes ennehu kâne yemsehu ale'l-cevrabeyn.[136]
3. Haddesenâ İbn Mehdî an Sufyan an Vasıl an Saîd b. Abdillah b. Dırar enne Enes b. Malik teveddae ve meseha ale'l-cevrabeyn.[137]

e) Berâ b. Azib'in Uygulaması:

İsmail b. Racâ babasından şöyle rivayet etmiştir: Berâ b. Azib'in çoraplarına ve ayakkabılarına (mestlerine) meshettiğini gördüm." (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir.)

[131] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 189.
[132] İbn Ebî Şeybe, a.g.e, I, 189.
[133] Abdurrezzak, a.g.e, I, 199.
[134] Abdurrezzak, a.g.e, I, 201.
[135] Abdurrezzak, a.g.e, I, 200.
[136] İbn Ebî Şeybe, a.g.e, I, 188.
[137] İbn Ebî Şeybe, a.g.e, I, 189.

Hadisin Senedleri

1. Abdurrezzak ani's-Sevrî ani'l-A'meş an İsmail b. Racâ an Ebîhi.[138]
2. Haddesenâ es-Sekafî an İsmail b. Umeyye kâle belağanî enne'l-Berâ b. Azib kâne la yerâ be'sen bilmeshi ale'l-cevrabeyn, ve beleğanî an Sa'd b. Ebî Vakkas ve Saîd b. el-Museyyib ennehuma kânâ la yereyan be'sen bilmeshi ale'l-cevrabeyni.[139]
3. Haddesenâ Veki' ani'l-A'meş kâle Haddesenâ İsmail b. Racâ an Ebîhi kâle raeytu Berâ teveddae femeseha ale'l-cevrabeyn.[140]

f) Hz. Ömer'in Uygulaması:

Culas b. Amr şöyle rivayet etmiştir: Hz. Ömer Cuma günü abdest aldı ve çoraplarına ve ayakkabılarına (mestlerine) meshetti. (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir.)

Hadisin Senedi

1. Haddesenâ Vekî' an Ebî Hubab an Ebîhi an Culas b. Amr enne Ömer.[141]

g) İbn Mes'ud'un Uygulaması:

İbrahim şöyle rivayet etmiştir: İbn Mes'ud mestlerine ve çoraplarına meshederdi. (Bu lafız, Abdurrezzak'a aittir)

Hadisin senedi

1. Abdurrezzak an Ma'mer ani'l-A'meş an İbrahim.[142]

Çorap Üzerine Mesh Problemi

Çoraplar üzerine mesh konusunu incelemeye geçmeden önce bu kelimenin ne anlama geldiğini ve alimlerin bu kelimeden ne anladıklarını ve nasıl tanımladıklarını açıklamamız uygun olacaktır.

Çorap farsça kevrab kelimesinden gelmekte olup daha sonra arapçalaştırılmış bir kelimedir. Ayak örtüsü, giysisi anlamına gelir.[143] Çorap kelimesini alimler birbirlerinden farklı bir şekilde ta-

[138] Abdurrezzak, a.g.e, I, 200.
[139] İbn Ebî Şeybe, a.g.e, I, 189.
[140] İbn Ebî Şeybe, I, 189.
[141] İbn Ebî Şeybe, I, 188.
[142] Abdurrezzak, a.g.e, I, 201.
[143] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, I, 263; *Mu'cemu'l-Vasît*, s. 146.

nımlamışlardır. Zira onlar değişik bölgelerden olmaları hasebiyle, bölgelerine has çorap tanımları yapmışlardır. Örneğin Ebû Bekir b. el-A'rabî (ö. 543/1148), "*Aridatu'l-Ahvezî*" adlı eserinde çorabı "yünden yapılmış ayak giysisidir, ısınmak için edinilir" şeklinde yaparken, Abdulhak ed-Dıhlevî (ö. 1052/1642), "*Lemeat*" adlı eserinde çorabı "soğuktan dolayı topuklara kadar mest üzerine giyilen mesttir, mestin altını kir ve pastan korur" şeklinde tanımlamıştır.

Hanefi imamlarından Aynî (ö. 855/1451)'ye göre çorap; şiddetli soğuklarda Şam beldesi halkının giymiş olduğu bir giysidir. O bükülmüş yünden eğrilmek suretiyle üretilir. Topuklara kadar uzanan büyüklüktedir. Hanefi imamlarından olan Hulvanî ise çorabı beş çeşide ayırmakta ve bunları şu şekilde sıralamaktadır:

a) İpliklerin eğrilmesiyle dokunan çorap.

b) Kıldan elde edilen çorap

c) İnce deriden yapılmış çorap

d) Pamuktan elde edilen çorap

e) Dişi keçi veya Ceylan kılının altında bulunan yumuşak tüyden yapılmış çorap.

Bu tanımlardan anlaşılan odur ki çorap da mest çeşitlerinden biridir. Ancak ondan daha büyüktür. Bununla birlikte onun deriden mi yoksa yün ve pamuktan mı imal edildiği konusunda ihtilaf vardır. Sözlüklerde çorap ayak giysisi şeklinde açıklanmaktadır. Bu açıklama genel olarak ayak giysisinin deriden, yünden ve pamuktan yapıldığına işaret eder. Tîbî ve Şevkanî (ö. 1250/1834) ise ayak giysisini deri ile kayıtlandırmıştır. Şeyh Dıhlevî'nin düşüncesi de buna meyillidir. Ebû Bekir b. el-A'rabî ve Aynî çorabın yünden yapıldığını açıklamaktadır. Hulvanî ise çorabın beş çeşidinden bahsetmektedir.

Dilciler de çorabın tanımı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çorap değişik bölgelerde yapılışı ve türü bakımından farklılık göstermektedir. Bazı bölgelerde deriden yapıldığı hâlde, bazılarında her çeşit maddeden yapılmaktadır. Çorabın tanımından bahseden alimler de beldelerinin durumuna göre bir tanım getirmektedirler. Başka bir deyişle onlar beldelerinde bulunan çorapların özelliklerini gözönüne alarak çorabı izah etmektedirler.[144]

Görüldüğü gibi bölgeden bölgeye çorabın çeşitleri ve nitelikleri farklılık arzetmektedir. Her bölgede yaşayan alimin kendi örf, adet ve geleneği icabı tanımladığı bir çorap çeşidi bulunmaktadır.

[144] Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, I, 269, 270.

Çorapla ilgili bu nevi tanımları serdettikten sonra şimdi bu konudaki mezhebi tartışmaların tahlil ve tenkidine geçebiliriz.

Kösele ile kaplanmış veya altlarına taban geçirilmiş olması hâlinde çoraplar, başka bir deyişle mest özelliğine sahip çoraplar üzerine meshin cevazı konusunda fakihler arasında ittifak vardır. Ancak bu söylediğimiz özelliğe sahip olmayan normal çoraplar konusunda fakihler iki gruba ayrılmışlardır.

Birinci görüşü cumhur paylaşmaktadır ki bunlar Ebû Hanife –ölümünden önce bu görüşten vazgeçtiği söylenmektedir bu ileride izah edilecektir– Malikiler ve Şafiilerdir. Bunlara göre çorabın üzerine meshetmek caiz değildir. Diğer gruba ait görüşlere sahip olanlar ise Hanbeliler ile Hanefilerin ileri gelen imamlarından İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'tur. Fetva onların görüşüne göre olup caiz olduğu şeklindedir.[145]

Şimdi Hanefilerden başlamak üzere sırasıyla mezheplerin çoraplar üzerine mesh konusundaki görüşlerini inceleyebiliriz.

Hanefilerin imamı Ebû Hanife, kösele geçirilmiş (mücelled) veya altlarına taban çakılmış (muna'al) olmadığı takdirde çoraplar üzerine meshi caiz görmemiştir.[146] Zira kalın ve sıkı olduğu durumda bile onunla yürümek mümkün olmadığı gibi bir şeye dayanmaksızın kendi başına dik olarak mest gibi durması da imkansızdır. Dolayısıyla o meste benzemez. Diğer taraftan çoraplar üzerine meshin caiz olduğunu ifade eden hadis de bu manaya hamledilir.[147] Burada Ebû Hanife, mest üzerine meshin cevazını esas almış olup, çorapların mest özelliğinde olmadığından dolayı onların üzerine meshi caiz kılmamakta, konuyla ilgili varid olan rivayetlerin mest üzerine meshin cevazına hamledileceğini ileri sürmektedir. Fakat Ebû Hanife ömrünün sonuna doğru bu görüşünden rucû ettiği kaynaklarda belirtilmektedir. Rivayet edilmektedir ki Ebû Hanife (ö. 150/767) ömrünün son demlerinde bir hastalığa yakalanır. Ebû Mukatil es-Semerkandî bu hastalığı sırasında onun yanına girer. Ebû Hanife, su ister ve abdest alır. Abdest alırken ayaklarında bulunan çoraplara mesheder ve şöyle der: "Bugün geçmişte yapmadığım bir şeyi yaptım. Çoraplarımın üzerine meshettim."[148] Daha

[145] İbn Rüşd, *Bidayetu'l-Muçtehid ve Nihayetu'l-Muktesıd*, s. 15; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu*, I, 343.

[146] el-Mergınânî, *el-Hidaye*, I, 18; Serahsî, *el-Mebsut*, I, 102; el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, I, 10; İbn Humam, *Fethu'l-Kadîr*, I, 138; İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 295.

[147] el-Mergınânî, a.g.e, I, 18; Kâsânî, a.g.e, I, 10.

[148] et-Tirmizî, Tahare I, 169; el-Kâsânî, a.g.e, I, 10; es-Serahsî, a.g.e, I, 102.

sonraki Hanefi fıkıhçılarından İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Yusuf, (ö. 182 /798) bu olayı, Ebû Hanife'nin görüşünden döndüğüne bir delil olarak göstermiştir.[149]

Ebu Hanife'nin öğrencileri İmam Muhammed ve Ebû Yusuf, hocalarına bu konuda muhalefet etmişlerdir. Onlar çoraplar üzerine meshi, kalın olmaları ve teni göstermeyecek şekilde şeffaf olmamaları hâlinde caiz görmüşlerdir.[150] Nitekim bu görüşü benimseyen Ahmed b. Hanbel, İshak b. Raheveyh, Sufyan es-Sevrî, Ata b. Ebî Rebah, Hasan el-Basrî, Saîd b. Museyyib ve Abdullah b. Mubarek de ister deriden yapılmış olsun isterse bu özelliğe sahip olmasın deri ve kösele olmaksızın sadece kalın ve sıkı dokunmuş olan bir çoraba meshin caiz olabileceğini söylemişlerdir.[151] İmam Muhammed, Ebû Yusuf ve diğer imamların dayandıkları nokta Hz. Peygamberin çoraplarına ve mestlerine meshetmiş olduğunu gösteren rivayetlerdir.[152] Bu rivayetlerde Hz. Peygamberin hem çoraplarına hem de mestlerine meshettiği vurgulanmaktadır. Dikkat edilirse bu hadislerde çoraplar.ile mestler (na'l) ayrı ayrı zikredilmektedir. Aynı cins ve niteliğe sahip olsaydı, bunların arka arkaya söylenmesi manasız olurdu. Bu durumda çorapla mest arasında farklılık olduğu ortaya çıkmaktadır. Mest sadece deriden imal edildiği hâlde, çorap hem deriden hem yünden hem de pamuktan imal edilebilir. Bu farklı meddelerden yapılanlardan her biri için çorap denmektedir.[153] Hz. Peygamberin meshettiği çorapların yünden, pamuktan veya deriden imal edilmiş olması muhtemeldir. Zira ravi onun meshettiği çorabın niteliğini açıklamamıştır. Dolayısıyla bu çok seçenekli ruhsattan herkes durumuna göre faydalanacaktır. Zaruri durumlarda ve İslâmî açıdan meşru olan mazeretlerde bu kolaylıklardan yararlanmak imkan dahilinde olabilecektir. Zira her insanın ihtiyaçları ve durumları aynı değildir. Müslümanlar yaşadıkları asrın şartları muvacehesinde bu tür kolaylıklardan yeri geldikçe ve zaruri durumlarda faydalanacaklardır. İşte İslâmın evrenselliğinin temelinde yatan anlayış budur.

Bunun dışında birçok sahabenin çorapları üzerine mesh ameliyesini tatbik etmiş olmaları bizim bu fikrimizi daha da güçlendir-

[149] es-Serahsî a.g.e, I, 102; el-Kâsânî, a.g,e, I, 10.

[150] el-Mergınânî, a.g.e, I, 18; es-Serahsî, a.g.e, I, 102; el-Kâsânî, a.g.e, I, 10.

[151] Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bud*, I, 272.

[152] et-Tirmizî, Tahare 74 Hn: 99 (I, 167); Ebû Davud, Tahare 61 Hn: 159 (I, 41); Fethurrabbânî, Tahare 7 Hn: 346 (II, 71); İbn Mace, 1 Tahare 88 Hn: 559 (I, 185).

[153] Azimâbâdî, a.g.e, I, 272.

mektedir. Yaklaşık dokuz sahabi ve Ebû Davud'un rivayetiyle ortaya çıkan dört sahabinin (toplam 13) bu konudaki tatbikatı kaynaklarımızda mevcuttur. Bunlar Hz. Ali, Ammar b. Yâsir, Ebû Mes'ud el-Ensarî, Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer, Berâ b. Azib, Bilal, Abdullah b. Ebî Evfa, Sehl b. Sa'd, Ebû Umame, Amr b. Hureys, Hz. Ömer ve İbn Abbas'tır.[154]

Bir diğer önemli husus mestlerle çorapların birbirleriyle kıyaslanmasıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi mest ayrı bir giysi çeşididir. Sadece deriden imal edilir.[155] Çorap ise hem deriden hem de yün ve pamuktan imal edilebilir. Bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Dolayısıyla her mest bir noktada çorap olarak kabul edilebilir. Ancak her çorap mest olmayabilir. Zira çorabın yünden ve pamuktan yapımı da sözkonusu olabilir. Netice itibariyle bu ikisi arasında, yani çoraplarla mesh arasında kıyas yapmak tutarlı gözükmemektedir.

Sonuç olarak İmam Muhammed ve Ebû Yusuf, Hz. Peygamberden varid olan rivayetlere dayanarak özellikle Muğîre b. Şu'be'nin rivayet ettiği "Hz. Peygamber abdest alırken çorapları üzerine meshetti."[156] gibi rivayetleri esas alarak meste meshin cevaz verilmesi, bir meşakkati ve zorluğu ortadan kaldırmak ve İslâmda kolaylık ilkesini işletmekse bu durum çoraplar için de geçerli olması gerektiği kanatine varmışlardır.[157] Nitekim Ebû Hanife de ömrünün sonunda bu ruhsatı işletmek zorunda kalmıştır. Getirilmiş olan kolaylıktan yararlanımıştır. Dolayısıyla İmameynin, yani İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşü kanatimizce müftabih görüş olarak kabul edilmelidir. Nitekim Hanefî mezhebi içersinde yaygın görüş olarak kabul edilmiştir. Fetvalar da bu çerçevede verilmiştir. Günümüzde de yünden veya pamuktan dokunmuş çoraplar üzerine zaruri ve meşru mazereti olanlar için meshetmeleri takip ettiğimiz bu muctehid imamların içtihadına aykırı düşmeyecektir.

Ebû Hanife, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşlerini inceledikten sonra şimdi çoraplar üzerine mesh konusunda İmameyn'in görüşlerine yakınlık arzeden Hanbelilerin görüşlerini tet-

[154] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 188,189; Abdurrezzak, a.g.e, I, 199, 200; Azimâbâdî, a.g.e, I, 272.

[155] " *el-Huffu lâ yekûnu illâ mine'l-Edîm* " Azimâbâdî, a.g.e, I, 272.

[156] Bu hadisin kaynağı için konunun başında verilen hadislerin kaynaklarına bakılabilir.

[157] el-Kâsânî, a.g.e, I, 10.

kik edeceğiz. Daha sonra da bu konuda olumsuz tavır takınan ve birtakım şartlar ileri süren Malikiler ve Şafiilerin delillerini irdelemeye çalışacağız.

Çoraplar üzerine meshin cevazı konusunda diğer mezheplerle ortak yanları bulunmakla beraber, onlara göre biraz daha toleranslı görüşlere sahip olan Hanbelîler mest konusunda ileri sürdükleri iki şartı çoraplar üzerine meshetmek için de öngörürler. Bunlardan birincisi; çorabın ayağın hiçbir yerini göstermeyecek şekilde sık dokunmuş olmasıdır. İkincisi ise uzun bir süre yürümenin mümkün olmasıdır.[158]

İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) "mest şeklinde olmayan, belli bir süre yürünebilen ve insanın ayağında sabit bir şekilde durabilen çoraplara meshedilmesinde bir beis yoktur" demektedir. O aynı zamanda Hz. Peygamberin ashabından yedi veya sekiz kişinin çoraplarına meshettiğini zikretmektedir. İbn Munzir ise Dokuz sahabinin çoraplara meshi mübah gördüğünü söyler ki bunlar Hz. Ali, Ammar, İbn Mes'ud, Enes, İbn Ömer, Berâ b. Azib, Bilal, İbn Ebi Evfa, Sehl b. Sa'd'dır. Tabiinden ise Ata b. Ebî Rebah, Hasan el-Basrî, Said b. Museyyib, İbrahim en-Nehaî, Said b. Cübeyr, A'meş, Sufyan es-Sevrî bu görüşe sahip olanlardır.[159]

h. VI-VII. asırda yaşamış ve Hanbelî mezhebinin önde gelen alimlerinden olan İbn Kudame (ö. 620/1123) meşhur "*el-Muğnî*" adlı eserinde Muğîre b. Şu'be'nin rivayeti olan "Hz. Peygamber çoraplarına ve mestlerine (na'l) meshetti"[160] hadisini zikrettikten sonra na'l kelimesiyle cevrab kelimesinin nitelik bakımından aynı olmadığı, şayet aynı olsaydı ikisini birden ayrı ayrı zikretmesine gerek kalmayacağı şeklinde mantıkî bir çıkarıma gitmektedir. Nitekim sahabe çoraplarına meshetmişler ve kendi asırlarında onlara karşı hiçbir muhalif çıkmamıştır. Bu konuda icma oluşmuştur. Çünkü o da farz olan mahalli örtmekte insanın ayağında sabit bir biçimde durmaktadır. Altına taban çakılmış (muna'al) olan meste nasıl meshediliyorsa çorap üzerine de mesh caizdir.[161]

Görüldüğü gibi Hanbeliler en azından çoraplarda kösele ile kaplanmış veya altlarına taban geçirilmiş olması gibi şartları aramayıp aksine çorabın teni göstermeyecek şekilde sık dokunmuş olması ve uzun bir süre yürünebilecek bir durumda olmasını ye-

[158] İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 294. [159] İbn Kudame, a.g.e, I, 295.
[160] Tirmizî, Tahare 74 Hn: 99 (I, 167); İbn Mace, 1 Tahare 88 Hn: 560 (I, 186).
[161] İbn Kudame, a.g.e, I, 295.

terli görmüşlerdir. Bu özelliğe sahip çoraplarda kolaylık ilkesi de gözönünde bulundurularak zaruri ve meşru mazeretler durumunda meshedilmesinde İslâmî açıdan herhangi bir sakınca olmasa gerektir. Mest konusunda nasıl kolaylık getirilmişse çoraplara mesh konusunda da aynı ruhsatın olması normal karşılanmalıdır. Her müslüman getirilen bu kolaylıktan yararlanabilmelidir.

Çoraplara meshin caiz olabileceği tezini savunan görüşleri bu şekilde izah ettikten sonra, şimdi de buna muhalif görüşü savunan Malikîler ve Şafiîlerin görüşlerinin tahlil ve tenkidine geçebiliriz.

Malikîler, Hanefîler gibi çorapların adeten yürünebilmesinin mümkün olması ve mest gibi olabilmesi için çorabın hem üstüne hem de altına deri geçirilmiş olması şartını getirmişlerdir. Bunun sonucu olarak da çoraplar üzerine meshe dair hadislerin de buna hamledilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.[162]

Çoraplara mesh konusundaki Şafiîlerin görüşüne gelince onların da Malikîler gibi iki şart öne sürdüklerini görmekteyiz. Bunlardan birincisi çoraplarla yürünebilecek şekilde sıkı dokunmuş olup şeffaf olmamasıdır. İkincisi ise tabanına kösele geçirilmiş mest şeklinde olmasıdır.[163] Bu şartları taşıyan bir çoraba meshetmek caizdir. Bu şartlar ihlal edildiği takdirde caiz olmaz.[164]

Şafiîler çorap üzerine mesh ile ilgili varid olan hadislerin zayıf olduğunu ve dolayısıyla amel edilemeyeceğini ileri sürmektedirler. Nitekim Beyhaki, Muğire b. Şu'be'nin rivayet ettiği "Hz. Peygamber (a.s) çoraplarına ve mestlerine meshetti" şeklindeki hadisin isnad açısından zayıf olduğunu söylemiştir. Ayrıca Muhaddisler Ebû Musa el-Eş'arî ve Bilal'in rivayet etikleri hadislerin zayıf olduğunu belirtmektedir.[165] Dolayısıyla Şafiiler hadisler hakkında bu söylenenleri gözönünde bulundurarak ihtiyatlı davranmayı tercih etmişlerdir.

Bu son iki mezhebe en güçlü ve sert itiraz, Zahirî mezhebinin son temsilcisi ve h. V. asırda yaşamış olan İbn Hazm (ö. 456/ 1063)'dan gelmiştir. O, meşhur *el-Muhalla* adlı eserinde çoraplar üzerine meshin caiz olduğu konusunda Hz. Ali, Berâ b. Azib, Ebû Mes'ud el-Ensarî, Enes, Hz. Ömer gibi sahabilerin, İbrahim en-Ne-

[162] Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kubra* I, 10; eş-Şevkânî, *Neylu'l-Evtar*, I, 180; İbn Kudame, *el-Muğnî*, I, 295; ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 244.

[163] Ebû İshak eş-Şirazî, *el-Muhezzeb*, I, 21; el-Kâsânî, a.g.e, I, 10; ez-Zuhaylî, a.g.e, I, 342.

[164] eş-Şîrazî, a.g.e, I, 21.

[165] et-Tirmizî, Tahare 74 Hn: 99 (I, 167); Ahmed Muhammed Şakir, hadisin tahkikinde bunu belirtmektedir. Ayrıca bkz: ***Avnu'l-Ma'bud***, I, 271, 275. (İbn Kayyım'ın değerlendirmesi).

haî, el-A'meş, Said b. Museyyib, Atâ, Culas b. Amr gibi Tabiilerin uygulamasını zikrettikten sonra Hanefî, Malikî, ve Şafiî mezheplerin görüşünü belirterek onların bu görüşlerinin tutarsızlığını şu şekilde izah etmektedir: "Mezkur mezhep temsilcilerinin çoraplara meshin caiz olabilmesi için çorabın köseleden yapılmış olma şartını getirmeleri manasız bir iş olup açık bir hatadır. Çünkü ne Kur'an'da ne Hz. Peygamberin sünnetinde ne kıyasda ve ne de sahabî kavlinde böyle bir şart getirilmiştir. Çoraplara meshi yasaklamak hatadır. Zira o yasak Hz. Peygamberden sadır olan sünnete ve varid olan hadislere muhaliftir. Hz. Peygamberden mesh konusunda gelen haberlerde ister mestlerin üzerine, isterse çorapların üzerine mesh hakkında bu imamların yapmış oldukları tahsis sözkonusu değildir.[166] Tuhaf olan şudur ki Hanefîler, Malikîler ve Şafiîler işlerine geldiği zaman sahabeye muhalefeti kötü görürler ve onlara ta'zim gösterilmesini teşvik ederlerken, aynı mezhep temsilcileri çoraplara meshin cevazı konusunda on bir (başka bir nakle göre on üç) sahabiye muhalefet etmektedirler. Dolayısıyla Hz. Peygamberden sabit olan sünnete karşı gelmektedirler."[167]

İbn Hazm'a bu konuda hak vermemek mümkün değildir. Sözkonusu mezhep temsicilerinin ortaya attıkları iddianin bir dayanağı yoktur. Yani çorabın köseleden yapılmış veya altına taban geçirilmiş olmasının delili ve dayanağı nedir? Kur'an, hadisler, sahabe kavli veya uygulaması mıdır? Malesef bu soruya olumlu cevap vermemiz mümkün değildir. Kanatimizce çorabın köseleden yapılmış olması anlayışı mestle çorabın birbirine kıyasından kaynaklanmaktadır. Madem ki mest deriden ve köseleden imal edilir ve öyle bir özelliğe sahiptir, o hâlde çorapta böyle bir niteliğe sahip olmalıdır gibi bir akıl yürütme neticesinde ortaya çıkmış bir çıkarımdır ve kıyastır. Tabiiki bunun mantıki ve tutarlı bir tarafı olduğu kanatinde değiliz. Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728/1327): "Yürüme imkanı bulunduğu takdirde ister köseleden yapılmış olsun veya olmasın çoraplar üzerine meshetmek caizdir." dedikten sonra bu fikrinin mantıki izahını şu şekilde yapmaktadır: "Sunen kitaplarında Hz. Peygamberin çoraplarına ve mestlerine meshettiği rivayet edilmektedir. Bu hadis sabit olmasa bile kıyas bunu gerektirir. (Yani mestlere meshetmek caiz ise çoraplara da ruhsat açısından meshetmek kıyas gereğidir). Çorap ile na'l (mest) arasındaki fark çorabın yün ve iplikten dokunmuş olması, diğerinin

[166] İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 84, 86. [167] İbn Hazm, a.g.e, II, 87.

ise deriden yapılmış olmasıdır. Böyle bir farkın olması şeriatta bir sakınca doğurmaz. Yani çorabın deri, keten, pamuk ve yünden olması arasında şeriat açısından hiçbir fark yoktur. Nitekim ihramda siyah elbise ile beyazı ve memnu' olanı ile mubahı arasında bir fark olmadığı gibi. Buradaki amaç derinin yünden daha dayanaklı olmasıdır ki bunun da o kadar önemi yoktur. Derinin sağlam olmasının bir önemi olmadığı gibi. Bilakis ister uzun ömürlü olsun isterse olmasın çoraba meshetmek caizdir.[168]

Burada İbn Teymiyye meselenin esas özünü ve ruhunu yakalamıştır. Eğer çoraba mesh olayı Hz. Peygamberin hadislerinde varid olmuşsa ve böyle bir kolaylık insanlara İslâm dini tarafından öngörülmüşse, hangi maddeden imal edildiği, ne tür bir şekle sahip olduğu bir dereceye kadar önemli olmasa gerektir. Kanatimizce İbn Hazm'ın ve İbn Teymiyye'nin bu değerlendirmeleri tutarlı ve mantıklı gözükmektedir.

Çoraplar üzerine mesh konusunda fikirlerini tetkik ettiğimiz son devir Hint-Pakistan alimlerinden Ebû'l-A'la el-Mevdudî (ö. 1979) konuyla ilgili günümüzdeki birtakım şartları da gözönünde bulundurarak makul yaklaşımlar sergilemektedir. Çoraplar üzerine meshedilmesi konusunda kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevabı buraya aynen nakletmekte fayda görüyoruz: "Alimlerimiz yün ve iplik çoraplar üzerine meshedilebilmesi için onun kalın olmasını ve ayağın tenini gösterecek şekilde şeffaf ve ince olmamasını ve kendi kendine ayakta durmasını, meshedildiğinde derinin suyu hissetmemesini şart koşmuşlardır. Ben kendi imkanlarımla bu şartların nereden çıkarıldığını, hangi kaynağa göre çıkarıldığını araştırmaya çalıştım. Bu konuda varid olan rivayetlerden anlaşılıyor ki sadece çoraba, sadece mestlere ve çorapla birlikte giyilmiş ayakkabı üzerine meshedilmesi, deriden yapılmış mest üzerine meshin caiz olduğu gibi caizdir. Bu rivayetlerin hiçbirinde Hz. Peygamberin, fıkıh alimlerinin koyduğu şartlardan hiçbirini koyduğu görülmediği gibi Hz. Peygamberin ve sahabilerin üzerine meshettiği çorapların nasıl ve ne biçim oldukları hususunda da bir bahis yoktur. Bu bakımdan söylemek zorundayım ki fıkıh alimlerinin koştuğu şartları varid olan rivayetlerde bulamadım. Çoraplara meshedilmesi konusunu incelediğimde anladım ki aslında bu teyemmümde olduğu gibi iman ehline bir kolaylık olup ayaklarını sarmak ve örtmek zorunda kaldığında tekrar tekrar on-

[168] İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XXI, 214.

ları çıkarıp yıkamak zorluğu ve zahmeti olmasın diye verilmiştir. Bu gözetim ve koruma (kolaylık gösterme), temizlendikten sonra çorap giyerek ayaklarının pislikten korunacağı için onların tekrar yıkanmasına luzum kalmayacağı için değil, aksine Allah'ın kullarına kolaylık göstermesini gerektiren rahmet sıfatından dolayıdır. Bu bakımdan bir adam soğuk veya yolun tozundan ve toprağından kurtulmak ya da ayaklarını yaralanmadan korumak için giymiş de olsa ve onu tekrar tekrar çıkarıp yine giymekte zahmet varsa onun üzerine meshedilebilir.[169]

Sonuç

Netice itibariyle çoraplar üzerine mesh konusuyla ilgili araştırma ve tetkiklerimiz sonucunda mezhepler arasında birtakım ihtilafların olduğunu gördük. Ebû Hanife'nin daha sonra görüşünden rucû etmesiyle birlikte Hanefiler, Şafiiler ve Malikîler çoraplar üzerine mesh konusunda olumsuz bir tavır takınmışlardır. Buna karşılık Hanefî imamlarından İmam Muhammed ve Ebû Yusuf ile Hanbelîler çorapların üzerine meshedilmesine cevaz vermişlerdir. Olumsuz tavır takınanlar mestlerin yapılma niteliğinden hareketle çoraplarda köseleden yapılma veya altlarına taban geçirilmiş olma şartını getirmişlerdir. Bu şartı hangi delile dayanarak getirdikleri belli değildir. Ne Kur'an'da ne Hz. Peygamberin sünnetinde ve ne de sahabe kavlinde böyle bir kayıtlandırma sözkonusu değildir. Tesbitlerimize göre mestin deriden imal edilme özelliği vardır. Oysaki çorabın deriden, yünden, pamuktan, kıldan v.b. maddelerden yapılması sözkonusudur. Dolayısıyla mestleri baz alarak çorapların da mutlaka deriden yani mücelled veya muna'al olması şartını getirmek yaşam içerisindeki realiteye uymamaktadır. Çünkü her meste çorap denilebilir, ancak her çoraba mest demek mümkün değildir. Çorap meste göre imal edilen madde açısından daha kapsamlıdır. Netice itibariyle Hz. Peygamberin hadislerinde varid olan çorap mestten ayrı bir ruhsat olarak kabul edilmesi daha makul görülmektedir. Zira hadiste hem çorap hem de mest ayrı ayrı zikredilmektedir. Bu da gösteriyor ki çoraplara mesh ayrı bir ruhsattır. Mestlere mesh etmek ayrı bir ruhsattır.

Konuya bir de İslam dininin getirdiği kolaylık ilkesinden hareketle değerlendirecek olursak daha sağlıklı bir sonuca gitmemiz

[169] Ebû'l-A'la el-Mevdudî, *Meseleler ve Çözümleri*, II, 170 (Çev: Yusuf Karaca).

mümkün olacaktır. Kur'an'ın ifadesiyle din kolaylıktır. İslâm dininin kolaylığı tercih etmesinin bir hedefi ve amacı vardır. Zira İslâm, bütün insanların fıtratlarına ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gönderildiğinden musamaha ilkesinin bulunması tabiidir. O belli bir azınlığın değil, bütün insanlığın dinidir. Yüce Allah insanları tek bir standart, ölçü ve karakterde yaratmamıştır. Bütün insanları bir yerde birleştirmek ve aynı şeyleri mutlak olarak yapmalarını istemek, tek bir standartta olmayan tabiatlarını zora koşmak olacaktır. Konuya bu zaviyeden bakacak olursak İslâmın ibadetler konusunda birtakım kolaylıklar getirmesi gerçeğini gözardı etmemek gerekir. İşte bu kolaylıklardan birisi de Hz. Peygamberin sünnetinde ve sahabenin uygulamasında yerini bulan çoraplar üzerine mesh konusudur. Her ne kadar Malikî, Şafiî ve bir kısım Hanefî alimleri bu ruhsata karşı çıksalar da maalesef dayandıkları temeller zayıftır. Dini bir dayanakları olmayıp akli çıkarımlardan hareketle bu ruhsatı ortadan kaldırma yoluna gitmektedirler.

Sonuç olarak yapmış olduğumuz bu incelemeye dayanarak bugünkü şartlarda bir insan, zaruri bir ortamda ve İslamî açıdan meşru birtakım mazeretlerin bulunması durumunda çorabına meshetmesinde ne İslamın getirmiş olduğu kolaylık ilkesi ve ne de Hz. Peygamberin sünnetinin özü açısından bir sakınca sözkonusudur. İslamın yaşanabilir ve evrensel bir din olmasının altında yatan anlayış da budur.

KAYNAKÇA

1. NAMAZLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ

A) Hadis Kaynakları

Abdurrazzak (Ebûbekir) b. Hemmam es-San'ânî (126-211/743-826), *el-Musannaf* (1-11), Beyrut (1390-1392/1970-1972)

Ahmed b. Hanbel (164-241/780-855), *el-Musned* (1-6) Mısır (1313/1895), ofset baskı

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshak el-İsferayinî (ö. 316/928), *el-Musned* (1-5-?) Haydarabad (1362-1386/1943-1966)

el-Beyhakî, Ebûbekr, Ahmed b. el-Huseyn (384-458/994-1065), *Kitabu's-Sunenu'l-Kebîr* (1-10) Haydarabad (1344-1355/1925-1936)

el-Buharî, Muhammed b. İsmail (194-256/809-869), *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah ve Sunenihi ve Eyyâmihi* (1-9) Mısır 1311-1312/1893-1894

______, *Kurratu'l-Ayneyn* (Tenvîru'l-Ayneyn) *bi-Rafi'l-Yedeyn fi's-Salât*, Mısır 1320/1902 (Hayru'l-Kelâm'ın kenarında)

ed-Dârakutnî, Ali b. Ömer (306-385/918-995), *es-Sunen* (1-4) Mısır 1388/1966, (ve bi zeylihi "et-Ta'liku'l-Muğnî ala'd-Dârakutnî")

ed-Dârimî, Ebû Muhammed, Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behram (180-255/796-868), *es-Sunen* (1-2) Neşr: Ahmed Muhammed Dehman

Ebû Dâvud, Suleyman b. Dâvud b. el-Cârud et-Tayâlisî (131-203/748-818), *el-Musned* (1-2), (Minhatu'l-Ma'bud fî Tertibi Musnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvud) Mısır 1372/1952

Ebû Dâvud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî (202-275/817-888), *es-Sunen*, (1-4), Neşreden: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid

İbn Hacer, el-Askalânî (773-852/1371-1448), *el-Matalibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Musnedi's-Semaniye* (1-4) Kuveyt (1393/1973)

el-Hâkim en-Neysaburî (321-405/933-1014), *el-Mustedrek ala's-Sahihayn* (1-4) Haydarabad (1355-1342/1917-1924)

el-Heysemî (el-Heytemî), Nuruddin, Ali b. Ebîbekr (735-807/1334-1404) *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* (1-10) Beyrut, 1982

İbn Hıbbân, Muhammed, Ebû Hâtim el-Busti (274-354/887-965), *el-Musnedu's-Sahih ala't-Takâsîm ve'l-Envâ min gayri vucûdi kat'in fî esanîdiha la subûte cerhin fî nakılîha (Sahîhu İbn Hıbbân)* Fatih Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Kısmı, no: 524

el-Humeydî, Ebûbekir, Abdullah b. ez-Zubeyr (ö. 219/834) *el-Musned* (1-2) Haydarabad

İbn Huzeyme, Ebûbekr, Muhammed b. İshak en-Neysaburî (223-311/837-923), *es-Sahih* (1-4) Beyrut (1391/1971)

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, Ebû Abdillah el-Kazvinî (ö. 283/896), *es-Sunen* (1-2), Neşreden: Muhammed Fuad Abdulbaki

Mâlik b. Enes (89-179/707-795), *el-Muvatta* (1-2) Mısır (1370/1951), Neşreden: Muhammed Fuad Abdulbaki

Muslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/874), *el-Câmiu's-Sahih* (1-5) Beyrut (1375/1956), Neşreden: Muhammed Fuad Abdulbaki

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb (215-303/830-915), *es-Sunen (bi-Şerhi's-Suyûtî)* (Mısır, 1930 ofseti)

İbn Ebî Şeybe, Ebûbekr (ö. 235/849), *el-Musannef* (1-15) Haydarabad (1967-1983)

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris (150-204/767-819), *el-Musned* Beyrut, 1951 ofset baskı

et-Tahavî, Ebû Câfer, Ahmed b. Muhammed b. Seleme el-Ezdî (237-321/851-933), *Şerhu Maani'l-A'sar* (1-4) Mısır (1388/1968)

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahih* (1-5) Mısır (1356-1395/1937-1975), Neşreden: Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdulbaki-İbrâhim Atve Ivaz

ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1360) *Nasbu'r-Râye li-Ehadisi'l-Hidâye* (1-4) Beyrut (1393/1973) (Maa Haşiyeti "Buğyeti'l-Elmaî fî Tahrici'z-Zeylâî)

II. Hadis Şerhleri

el-Aynî, Bedruddin (Ebû Muhammed) Mahmud b. Ahmed (762-855/1360-1451), *Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahihi'l-Buharî* (1-11) İstanbul (1308/1890)

İbn Hacer, el-Askalânî (773-852/1371-1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buharî* (1-13) Mısır (1300/1882), ofset baskı

el-Hattabî, Ebû Suleyman, Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâb el-Bustî (ö. 388/998), *Maâlimu's-Sunen Şerhu Suneni Ebî Dâvud* (1-4) Halep (1352/1933)

el-Kastallanî, Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr el-Hâtib, Şihabuddin (851-923/1448-1517) *İrşadu's-Sâri Şerhu Sahihi'l-Buharî* (1-10) Mısır (1307/1889)

el-Kirmanî, Şemsuddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali (ö. 786/1384) *Şerhu Sahihi'l-Buharî* (el-Musemma "el-Kevâkibu'd-Derarî") (1-25) Mısır (1358/1939)

en-Nevevî, Ebû Zekeriyya, Yahyâ b. Şeref (631-676/1233-1277), *Şerhu'l-İmam en-Nevevî ala Muslim* (1-18), Mısır (1349/1930)

ez-Zurkanî, Muhammed b. Abdilbaki b. Yûsuf b. Ahmed b. Ulvan (ö. 1122/1710), *Şerhu'l-Muvatta*, (1-4) Mısır (?)

III. Fıkıh Kitapları

A) Şâfiî Fıkhı

el-Muzenî, Ebû İbrâhim, İsmail b. Yahyâ (175-265/791-877), *Muhtasaru'l-Muzenî*, Mısır 1393/1973 (VIII. cildde "*el-Umm*"den sonra)

er-Ramlî, Şemsuddin, Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, Ahmed b. Hamza, Şihabuddin (ö. 1004/1595), *Nihâyetu'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac* (1-8), Mısır (1357/1938)

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris (150-204/767-819), *el-Umm* (1-8), Mısır 1393/1973, (Ofset)

eş-Şebramellisî, Ebu'z-Ziyâ, Nuruddin Ali b. Ali, *Haşiye* (1-8), Mısır 1357/1938 (Nihâyetu'l-Muhtac'ın kenarında)

B) Mâlikî Fıkhı

el-Adevî, Ali (ö. ?) *Haşiyetun ala Şerhi Ebî Abdillah, Muhammed b. Abdillah el-Haraşî* (1-4) Mısır 1307-1889 (Şerhin kenarında)

el-Haraşî, Ebû Abdillah, Muhammed b. Abdillah (ö. 1102/1690), *Şerhu'l-Haraşî ala'l-Muhtasari'l-Celîl li'l-İmam Ebi'z-Ziyâ Hâlil b. İshak el-Cenedî* (1-4), Mısır (1307-1889)

Mâlik b. Enes (89-179/707-795), *el-Mudevvenetu'l-Kubrâ* (Sahnûn rivâyeti) (1-6), Mısır 1323, ofset baskı

C) Hanbelî Fıkhı

İbn Kudâme, Muvaffakuddin, Ebû Muhammed, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (ö. 620/1223), *el-Muğnî* (1-11) Beyrut (1392-1972)

D) Hanefî Fıkhı

es-Serahsî, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed, Şemsu'l-Eimme (ö. 483/1090), *el-Mebsut* (1-30), Mısır 1331, ofset baskı

E) Zahirî Fıkhı

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Saîd, Ebû Muhammed (ö. 456/1063), *el-Muhallâ* (1-13), Mısır (1387/1967)

F) Şîa Hadisi ve Fıkhı

el-Kuleynî, Muhammed b. Ya'kûb b. İshak er-Râzî, Ebû Câfer (ö. 328/939), *el-Furû mine'l-Kâfî* (1-7), Tahran (1391/1971)

______, *el-Usûl mine'l-Kâfî* (1-2), Tahran (1388/1968)

el-Kummî, Muhammed b. Ali b. el-Huseyn b. Babûye, Ebû Câfer (ö. 381/991), *Fakîhu men la Yahduruhu'l-Fakîh* (1-4), Tahran (1390/1970)

et-Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, Ebû Câfer (ö. 460/1067), *el-İstibsâr fima Uhtulife mine'l-Ahbâr* (1-4), Tahran (1390/1970)

______, *Tehzibu'l-Ahkâm fî Şerhi'l-Mukni'a* (1-10), Tahran (1390/1970)

IV. Usûl-i Fıkh

el-Fenarî, Muhammed b. Hamze b. Muhammed, Şemsuddin (751-834/1350-1430), *Fusûlu'l-Bedayi fî Usûli'ş-Şerayi'*, İstanbul (1289/1872)

et-Taftazânî, Mes'ud b. Ömer, Sa'duddin (ö. 792/1300), *et-Telvih fî Keşfi Hakayıkı't-Tenkih*, İstanbul (1310/1892)

V. Usûl-i Hadis

el-Hâkim, en-Neysabûrî (321-405/933-1014), *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut (1397/1977), (Haydarabad baskısının ofseti)

Koçyiğit, Prof.Dr.Talat, *Hadis Usûlü* (İlmu Mustalahi'l-Hadis), Ankara 1975, A.Ü.İ.F. Yayınları, no: 129

2. SARIK VE ÇORAP ÜZERİNE MESH PROBLEMİ

Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, (Thk: Habîburrahman A'zamî) Beyrut, 1390/1970

el-Ayni, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, İdaretu't-Tıbaati'l-Muniriyye, Mısır, tarihsiz.

el-Azimâbâdi, *Avnu'l-Ma'bud Şerhi Sunen-i Ebi Davud*, Neşr: Muhammed Abdulmuhsin, Medine 1389/1969.

el-Beyhaki, Celil Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyin b. Ali, *es-Sunenu'l-Kubra*, Matbaatu Meclisi'l-Daireti'l-Maarif, Hindistan, 1344.

el-Buhari, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, İstanbul, tarihsiz.

ed-Darimi, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Behram, *es-Sunen*, Daru'l-Fikr, Beyrut, Tarihsiz.

Ebu Avâne, Yakub b. İshak, *el-Musned*, Daru'l-Mearif, beyrut, Tarihsiz.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sunen*, istanbul, Tarihsiz.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhalla*, İdaretu't-Tıbaati'l-Muniriyye, Mısır, 1347.

İbn Humam, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid b. Abdilhamid b. Mes'ud, *Fethu'l-Kadir*, Matbaatu'l-Meymune, Mısır, Tarihsiz.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir el-Kufi, *Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Asar*, Daru's-Selefiyye, Bombay, 1402/1981.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bâîi bi Şerhi Sahihi'l-Buharî*, Suudiarabistan, Tarihsiz.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak, *es-Sahih*, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut, 1975.

İbn Kudame, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-

Makdîsî, *el-Muğnî*, Mektebetu'r-Riyadı'l-Hadîse, Riyad, 1401/1981.

İbn Mace, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sunen*, (Thk: Muhammed Fuad Abdulbaki) b.y.y. 1395/1975.

İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Tarihsiz.

İbn Ruşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidayetu'l-Muctehid ve Nihayetu'l-Muktesıd*, Kahraman Yay. İstanbul, 1985.

İbn Teymiyye, Ahmed, *Mecmû'u Fetâvâ,* Mektebetu'l-Maârif, b.y.y. Tarihsiz.

el-Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedâiu's-Sanâi fî Tertibi'ş-Şenâi'*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.

Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kubra*, Daru Sadr, Beyrut, Tarihsiz.

Mevdudi, Ebû'l-A'la, *Meseleler ve Çözümleri*, (Çev:Yusuf Karaca) İstanbul, 1990.

el-Mergınani, Burhanu'd-Dîn Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mubtedî*, Matbaatu'l-Hayriyye, 1326

Muslim b. Haccac en-Neysaburî, *es-Sahîh*, Daru'l-Hadis, Kahire, Tarihsiz.

en-Nesâi, Ahmed b. Şuayb, *Sunenu'n-Nesai bi Şerhi'l-Hafız Celaleddin es-Suyuti*, Mısır, Tarihsiz.

en-Nevevi, Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahihi Muslim*, Beyrut, 1392/1972

en-Neysaburî, Hakim Ebû Abdillah, *el-Mustedrek ale'Sahihayn,* Beyrut, Tarihsiz.

es-Serahsî, Şemsuddin, *Kitabu'l-Mebsut*, Daru'l-Maarif, Beyrut, 1398/1978.

eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylu'l-Evtar min Ehadisi Seyyidi'l-Ahbar Şerhi Muntaka'l-Ahbar*, Daru'l-Kalem, Beyrut, Tarihsiz.

eş-Şîrazî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzâbâdî, *el-Muhezzeb*, Mısır, Tarihsiz.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. Serve, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir) Kahire, 1356/1937.

DİZİN